

ISSN 2079-9349

ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ
2014 жылдың қарашасынан бастап жылына 4 рет шығады

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТТІК
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА

№1 (07)

Шымкент
2016

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТТІК ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
ИНСТИТУТЫНЫҢ ХАБАРШЫСЫ

БАС РЕДАКТОРЫ

АЯШЕВ О.А. – п.ғ.д., профессор

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Айтбаев Ө. – ф.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі, **Балабеков О.С.** – т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі, **Надиров Н.К.** – х.ғ.к., профессор, ҰҒА академигі, **Нұрлыбекова А.Б.** - п.ғ.д., профессор (бас редактордың орынбасары), **Амиргазин Қ.Ж.** – п.ғ.д., профессор (Ресей), **Аширов Ә.Ә.** – х.ғ.д., профессор, **Байғұтова А.** – ф.ғ.к., **Дмитрюк Н.В.** – ф.ғ.д., профессор, **Досбенбетова А.Ш.** – п.ғ.д., профессор, **Жапбаров А.** – п.ғ.д., профессор, **Исабек Б.Қ.** – тарих ғ.к., доцент, **Любчик С.** – PhD докторы, профессор (Португалия), **Подушкин А.Н.** – тарих ғ.д., профессор, **Рахымбек Д.** – п.ғ.д., профессор, **Тәңірбергенов М.Ж.** – п.ғ.д., профессор, **Фризен В.** – филос.ғ.к. (Германия), **Шыныбаев М.Д.** – ф.-м.ғ.д., профессор, – ф.ғ.к.,

Редакциялық кеңес

Каракулов К.Ж. – п.ғ.д., профессор, Қадырбаева Р.И. – п.ғ.д., доцент, Мәдібекова Ғ.М. – х.ғ.к., доцент, доцент, Халила А. – б.ғ.д., профессор, Алдаберген М.Н. – т.ғ.к. доцент, Арынғазиева Б. – филос.ғ.к., Омар Б. – ф.ғ.к., доцент, Стычева О.А. – п.ғ.к., доцент, Қарақұлова А. – ф.ғ.к., Махмұтова К.И. – п.ғ.к., Алтынбеков Қ.С. – ф.ғ.к.

Жауапты хатшы - Үсенбаева С.С. – ф.ғ.к.

Техникалық редакция - Байырбекова Л., Аблаев Н., Утепов Н.

Журнал 2016 жылдың наурыз айынан бастап Париж қаласындағы

ISSN орталығында тіркелген.

ISSN 2079-9349

Журнал Қазақстан Республикасы Байланыс және ақпарат агенттігінде тіркеліп, **6.06.2014 ж. №14373-ж** куәлігі берілген.

Меншік иесі: «Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты» шаруашылық жүргізу құқығындағы республикалық мемлекеттік кәсіпорны.

Мақала авторларының пікірлері редакция көзқарасын білдірмейді. Мақалада баяндалған мәліметтердің шынайылығына авторлар жауап береді.

Редакцияның мекенжайы:

160012, Шымкент қаласы,
Байтұрсынов көшесі 13
104-бөлме., тел. 87776633905;
87022993934; 87083581795,
e-mail: yukgpi_khabarshy@mail.ru

© Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік
педагогикалық институты
Қазақстан Республикасы, 2016

Оқырман қауым!

Қолыңыздағы журналдың кезекті санында дәріс оқитын оқытушылардың шеберлігі, жоғары зияткерлік кәсіби деңгейін арттыру жолдары туралы өзекті мәселе қаралған.

Қырғыз елінің ізденушісі Ч.А.ТайтелиевтіңҚырғызстандағы алғашқы ғылыми-педагогикалық «Эл агартуу» журналының білім беру жүйесінің дамуына қосқан үлесі, рөлі мен маңыздылығына талдау жасалған.

Келесі зерттеуде құрылыс саласында практикалық құндылыққа ие жана іс-тәжірибемен танысуға болады.

Ағылшын тілінде ұсынылған зерттеуде тірі ағзалардағы зат алмасу үдерісін жақсартатын ферменттерді алу үшін жергілікті аумақтың топырақтарын зерттей отырып, биологиялық-белсенді заттар мен беттік-белсенді заттар қатысында топырақ микроорганизмдерін *Bacillus subtilis* штамдары сыра түйіршіктері негізінде өсіріп,бөліп алу туралы ой өрбейді.Қазіргі ең перспективалы болып саналатын *Bacillus subtilis* штаммы ферменттер, антибиотиктер, инсектицидтер ретінде қолдану жағдайлары анықталған. Олардың белсенділігіне әртүрлі факторлардың әсер етуі зерттеліп, оптимальды мәні анықталып отыр.

Белгілі әдіскер педагогтардың мақаласында бүгінгі таңдағы болашақ информатик мұғалімдерді 12-жылдық мектептерде оқушыларды бейіндік оқыту мақсатында кәсіптік даярлаудың маңызы артып отырғандығы туралы мәселе қозғалады. Сонымен қатар ақпараттық-компьютерлік модельдеу әдістері ұсынылады.

Келесі мақалада 1970-1990 жылдары республикада ұлттық білім беру, мемлекеттік тілде оқыту аса маңызды мәселе ретінде қарастырылғандығы баяндалады. Сонымен бірге республика астанасында бұл мәселенің қызу көтеріліп, ұлт мектептері, балабақшалар санының өсуі өткен ғасырдың 90-шы жылдарының басынан басталғандығының дәлелі ретінде нақты тарихи-статистикалық деректермен таныса аласыздар.

Экономист мамандар ұсынған мақаладаҚазақстан-Қытай екіжақты экономикалық қатынастардың 1986 жылдан бері дамуы мен бүгінге дейінгі тарихи экономикалық сатылары баяндалады.

Келесі зерттеуші өз мақаласында тарих ғылымы мен тарихи үдерістегі дәстүрлі және дәстүрлі емес қоғамдардың дамуы, дәстүрлердің қарама-қарсылығы мен қайта өрлеуі, жаңашылдықтың рөлі өзекті мәселелер ретінде айқындалады.

ҚР 2007 жылы 9 қаңтарда қабылданған Экологиялық кодекс талаптарының орындалуы және оның экологиялық мәселелерге байланысты

әлсіз жақтары және оны жетілдіру жолдарына қатысты ұсыныстар тағы бір мақаланың зерттеу өзегі болып табылады.

Сонымен қатар орта ғасырда ислам дәуірінің этикалық, моральдық, дидактикалық мәселелерін зор білгірлікпен жырлаған сөз зергерлерінің бірі, хакім, ойшыл, түркі ақыны Ахмет Йүгінекидің қазақ руханияты мен әдебиетімізде өзіндік орны бар «Ақиқат сыйы» дастанының зерттелуі, танымдық, тәрбиелік мәні негізгі арқау болған мақала енген.

Халықаралық жаратылыстану академиясының құрметті докторы, Ресей ғылымы мен біліміне еңбегі сіңген қайраткері, Ресей жаратылыстану академиясының профессоры, ғылымдардың құрметті докторы(ScDh.c.), философия докторы (PhD) О.Ю.Латышевтің зерттеуінде М.Ю.Лермонтовтың шығармашылығын феноменологиялық тәсілді тарихи-салыстыру, мәдени-тарихи және әлеуметтану әдістерімен үйлестірілуі қарастырылады. Зерттеуші рецептивті эстетикаға ерекше назар аударады. Автор қалам шеберінің өркениеттің екпінді шабуылын қатты күйзеліспен қабылдауын, оның соған қарсы тұру идеясын ашады. Осы тақырыпты, зерттеушінің пікірі бойынша, жазушының көркем шығармаларын ашу үшін ғалымдар біріншіден, дәуірдің құжаты, екіншіден, халықтың рухын бейнелеуі деп қабылдауын жобалайды.

А.Ахматованың шығармашылығында шығыс поэзиясы мен философиясының ықпалы бар екендігі айқындалған. Зерттеуші жұмбаққа толы Шығыс мәдениетінің еліктіретін әсерін орыс ақыны өзінің поэзиясында аз ғана өлең жолдарымен дәлелдегенін көрсетеді.

Студенттерге «Көркем мәтінді лингвистикалық талдау» атты элективті пәні мектепте тіл өнері сабақтарын жүргізуге тиімді дидактикалық жағдай тудыратыны анықталған.

Жинақтың бұл нөміріне Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің ағылшын тілі мамандығының магистранттарының зерттеу жұмыстары еніп отыр.

Қорыта айтқанда, ұсынылған мақаланың барлығы ғылымның бірқатар саласына қатысты зерттеу мен ізденістердің нәтижесі болғандықтан, оқырман қауымның қызығушылығын тудыратыны сөзсіз.

Оналбай АЯШЕВ

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ

УДК-73.04.45

РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТНЫХ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ СТУДЕНТА В ПРОЦЕССЕ ЧТЕНИЯ ВУЗОВСКИХ ЛЕКЦИЙ

КАРАКУЛОВ К. Ж., ОРЫНБАСАР Ж.Д.

В статье предлагаются пути решения проблем, связанных с повышением качества лекционных курсов. Авторы рекомендуют преподавателям-лекторам учитывать не только объем и содержание темы, но и потенциал психологического воздействия, благодаря которому у будущих специалистов пробуждается чувство профессиональной гордости и стремление к познавательной деятельности.

Ключевые слова: *организация лекции, организация преподавания, внутренние условия, психологическая настроенность аудитории.*

Учебные лекции в вузе являются одной из ведущих форм обучения и воспитания студентов. Качеством их подготовки и проведения определяются и уровень квалификации будущего специалиста, и степень увлеченности его своей профессией и мера его личной ответственности за тех, кого он будет учить или руководить.

В психологии лекционного обучения, как и всякого другого, необходимо различать: 1) внешние условия – организацию преподавания; 2) внутренние условия – организованность студентов и те изменения, которые возникают вследствие преломления внешнего через внутреннее – психологический эффект лекций.

Результативность обучения для каждой обучающейся личности в определяющей степени зависит от организованного развития, от сложившегося у нее отношения к учебе, от навыков самоорганизации и других особенностей. Человек не рождается с готовыми качествами организованности. Они формируются под влиянием определенных условий и требований, предъявляемых к людям в значимых для них ситуациях. Вузовское преподавание, не вносящее положительного корректива в структуру организованности студента, в структуру его личности, теряет всякий смысл [1].

В центре внимания преподавателей, читающих лекционные курсы, должны быть не только объем и содержание темы, но и потенциально содержащиеся в них возможности психологического воздействия на студентов. Важно не «подробно изложить» и не «заставить выучить» программные вопросы, а важно уметь на материале этих вопросов

воспитывать идейно-нравственные и профессиональные качества личность; важно формировать определенные убеждения и принципы, учить разбираться в сложных проблемах науки и связывать воедино теорию и практику, будить высокие гражданские чувства и профессиональную гордость.

Весь учебный процесс в вузе должен быть психологически нацелен на перестройку структуры личности студента в структуру личности специалиста.

Данная целевая установка неизбежно ставит преподавателя перед необходимостью овладеть следующими компонентами к учебно-воспитательной деятельности:

1. Разрабатывать перспективный план воспитывающего лекционного обучения.

2. Определять психологическую цель каждой лекции и находить соответствующую ей структуру информации.

3. Добиваться от студентов не «понимание вообще», а именно такого понимания учебного материала обуславливается психологической задачей и является критерием ее осуществления.

4. Выявлять и обосновывать оптимальный минимум требований к самостоятельной работе студентов по данному лекционному курсу.

5. Использовать на лекциях целесообразные формы контроля за выполнением студентам требований.

В перспективном плане определяется содержание и последовательность задач психологического воздействия на студенческую аудиторию в процессе лекционного преподавания по каждой отдельно взятой дисциплине. Преподаватель должен обобщить воспитывающие сведения из содержания темы, из программы и осуществить процедуру выбора оптимального комплекса задач обучения.

Психологические цели лекций должны вытекать из анализа конкретных условий труда, являться насущно необходимыми и реально осуществимыми. Преподавателю приходится учитывать не только возможности программного материала и свои особенности, но и специфику факультета, курса, уровень развития студентов, их подготовленность, адаптация данной студенческой аудитории, имеющиеся в наличии учебное оборудование и другое.

Чтобы правильно поставить психологическую цель конкретной лекции, надо «увидеть» ее роль в общей системе учебно-воспитательных задач изучаемой темы, раздела и всего лекционного курса, учитывая при этом и то, что уже достигнуто, и то, чего следует добиваться в ближайшее и более отдаленное время. Далеко не всякую психологическую цель можно осуществить в рамках одной лекции. Иногда вначале приходится

«подготовить почву». Поэтому следует различать вспомогательные и содержательные психологические задачи[2].

Осуществление на лекции вспомогательной задачи лишь приближает студента к пониманию какой-либо важной в учебно-воспитательных целях проблемы, а осуществление содержательной задачи что-то меняет в структуре личности студента – пробуждает сомнение, заставляет пересмотреть свои взгляды, подходы, отношения и так далее или же вызывает такие переживания, такой образ мыслей, которых раньше у студента не было. Неоднократное подкрепление нового переживания или нового образа мыслей на других лекциях постепенно приводит к новообразованиям в структуре личности. Акцент переносится на обучение под руководством преподавателя на самоучение и самообразование. При правильной разработке курса лекции, практических занятий, подборе иллюстративного материала и выборе активных методов обучения, служащих для развития логического и пространственного мышления и личностного саморазвития, наблюдается тенденция к гуманизации образования.

Все личностные качества преподавателя имеют профессиональную значимость. Недаром говорят: учитель не тот, кого учит, а тот, кто не может не учить. У истинного педагога не разделяется рабочее и свободное время: он всегда думает о детях, студентах. В целенаправленности преподавателя – сущность его личности. К педагогу вполне приемлем следующий критерий: скажи, к чему ты стремишься, и я скажу, кто и какой ты. Эти слова адресованные школьному учителю, следует отнести и к вузовскому преподавателю.

Преподаватель в зависимости от цели обучения должен планировать социально-личностные отношения и одновременно быть организатором учебного процесса, гибко реагировать на любое взаимодействие, обеспечивать взаимопонимание и эмоционально-нравственное развитие, чтобы дать обучающимся радость познания, веру в свои возможности. Влияние личности педагога на студента нельзя заменить ни учебниками, ни телевидением.

Опытный преподаватель располагает возможностью строить лекцию с учетом особенности конкретной аудитории.

Но главным, определяющим успех лекции мы считаем научно-теоретическую и методическую квалификационность преподавания, в которую, на наш взгляд, входит ряд умений:

1. Умение отобрать актуальный, волнующий студентов материал, исключающий общие, ничего не дающие ни уму ни сердцу рассуждения и толкования прописных истин.

2. Умение психологически правильно и обоснованно оперировать как положительными, так и отрицательными фактами, анализировать их, делать убедительные, логические обоснованные и доступные студентам выводы, давать позитивные рекомендации. Преподавателю необходимо учитывать недопустимость перенасыщенности лекции фактами, особенно отрицательными. Это снижает остроту и глубину восприятия, осмысления, нарушает стройность лекции; в многочисленных фактах теряется сущность той или иной психологической идеи, а отсюда снижается эффективность всей лекции.

3. Умение устанавливать связь с действительностью, не обходить острых вопросов, ставить проблемные вопросы, решать их на основе достижения современной научной теории и практики обучения и воспитания.

4. Умение использовать дидактические принципы и правила, излагать материал живо, интересно, эмоционально, создавая этим психологическую настроенность студенческой аудитории.

Практический опыт показывает, что для активизации и внимания студентов их сосредоточенности в работе можно использовать различные приемы:

Учет психологии отдельного человека, отдельных групп людей и психологических особенностей всех студентов – необходимое условие успеха лекционного занятия.

Важное значение для лектора имеет знание и учет закономерностей внимания. В общей психологии различают произвольное, непроизвольное и послепроизвольное внимание. Лектору – преподавателю приходится ориентироваться на все названные виды, добиваться, однако устойчивого непроизвольного внимания.

Произвольное внимание связано с волевыми усилиями, когда слушатель «заставляет» себя следить за ходом мысли лекции, стремится запомнить материал, усвоить его.

Непроизвольное внимание возникает в процессе восприятия прежде всего интересного и значимого материала. Оно основано на опыте систематических занятий, тренировки памяти и теоретического мышления. Послепроизвольное внимание сопровождает произвольное. Оно фактически превращается в произвольное.

Возбуждение и закрепление внимания направлены на решения основной учебной задачи – достичь восприятия, усвоения и запоминания определенной суммы знаний как основы формирования убеждения.

Лектор – преподаватель должен учитывать многогранной проблемы восприятия. Следует отметить, что избирательность восприятия

обеспечивается постоянной включенностью памяти и мышления в процессе познания.

Психологическая наука выделяет две формы восприятия: с преобладанием познавательной направленности; с преобладанием эмоционально-оценочного отношения к содержанию материала.

При восприятии с преобладанием познавательной направленности внимания сосредотачивается на содержании информации. Учет этого социально-психологического состояния, такой направленности и восприятия аудитории заставляет лектора углубить теоретический анализ рассматриваемой проблемы, дать новую информацию. Доминирующим становится воздействие на разум, а обращение к чувствам должно сопровождаться сохранением или даже усилением внимания, выработанной устойчивого неослабевающего интереса[3].

Восприятие с преобладанием эмоционально-оценочного отношения к действительности и информации о ней возникает в тех ситуациях, когда аудитория достаточно информирована по освещаемой теме и ожидает комментирования и оценки событий, имеет установку на совместное эмоциональное переживание.

Психологическая «неготовность» к восприятию, а следовательно, и к усвоению определенной знаний может иметь в своей основе многие причины: уровень общего развития, независимость интересов личности студента и т.д.

Другим очень важным признаком является духовная культура преподавателя, который составляет содержание его профессиональной деятельности. Это обусловлено рядом причин кризисной социально-экономической ситуацией, ситуацией поиска новых путей воспитания личности в условиях рыночной экономики, а также общей неудовлетворенностью процессом воспитания и уровнем воспитанности молодого поколения[4].

Забвение многими согражданами «Золотого правила нравственности» требующего относиться к другим так, как ты бы хотел, чтобы относились к тебе, рождает потребность в такой мировоззренческой ориентации молодежи, которая оценивалась бы тем, насколько каждый благодарен по отношению к другим людям. Важно, даже нужно, чтобы этим психологическим качеством прежде всего и обладал педагог высшей школы.

Педагог – прежде всего личность, профессионально значимая в той мере, в которой причастна к духовным ценностям, выработанным человечеством, и в которой способна приобщить к этим ценностям студентов при проведении лекционного курса.

Система ценностей, принятой педагогом, определяют его личностно-профессиональную позицию и проявляется в этических и психологических установках. Среди них наиболее важными являются следующие:

1. Отношение к обучающимся, т.е. студентам: установка на понимание, сопереживание, на относительную независимость и самостоятельность студентов, на выявление творческого потенциала каждого обучающегося.

2. Отношение к организации коллективной деятельности (группе, к потоку): установка на развитие демократического самоуправления, на коллективно творчество студентов в процессе лекции, на создание общих дел не только учебного заведения, но и за его пределами, в том числе и дома, на соблюдение традиций и норм коллективной жизни.

3. Отношение педагога к самому себе: установка на заинтересованность в успешной учебно-воспитательной работе, ориентация на профессиональный и личностный рост и самоанализ. Древние говорили: хорошо быть строгим, еще лучше – добрым, но лучше всего – справедливым.

Гармония личности преподавателя больше всего определяется мерой требовательности и уступчивости, эмоциональности и рассудительности оптимизма и осторожности, строгости и мягкости. Эту меру преподаватель не найдет ни в каких предписаниях, она познается только проверкой своего характера на деле, т.е. в преподавательской деятельности и постоянным самовоспитанием.

Другие психологические свойства, т.е. черты личности преподавателя, особенности его характера и темперамента, также влияют на проведение учебных занятий и на его отношение к своему труду. Однако, кроме всего прочего, они создают индивидуальный стиль деятельности и общения педагога, а это немаловажно в любой творческой профессии: будь то писатель, актер, журналист или педагог. Родство этих творческих профессий заключается в их индивидуальном выражении. Важнейшим элементом педагогического мастерства, обеспечивающим успех лекционного преподавания, является психолого-педагогическая культура преподавателя, уровень его подготовленности к практическому осуществлению учебно-воспитательных задач и степень появления в его непосредственной деятельности качеств организатора и воспитателя.

Признаки и черты отражающие психологическую грамотность и подготовка - эта важнейшее профессиональное требование доскональному знанию преподавателем своего предмета и методики его проведения. Только свободное владение предметом может пробудить у студентов интерес к знаниям, уважение к педагогу и его требованиям. Здесь уместно привести высказывание выдающего педагога А.С. Макаренко, который в свое время писал:

«Ученики простят своим учителям - их придирчивость, сухость и грубость, но не простят они незнание своего предмета».

Иногда говорят: «Преподаватель не может знать все». Однако будет не лишним помнить, что преподаватель должен знать свой предмет и что культура определяется тем, что человек знает сверх обязательного. Это «сверх» и дает возможность понять обучающимся, насколько эрудирован их педагог, насколько развит его вкус к знаниям, насколько разносторонне он образован.

Надо помнить, для успешной работы в качестве преподавателя важны выдержка, способность к торможению, сочетание быстрой реакции с находчивостью, эмоциональная уравновешенность, умение владеть своими чувствами[5].

Особое место в этом ряду занимает психолого-педагогическое общение. Где нет общения, там и управление студентами, учебными занятиями не возможно: они «не слышат» преподавателя, не уважают их. Духовное общение - наивысший уровень общения, который формируется на основе устремление педагога и студента. Инструментами общения, прежде всего, выступают голос и взгляд, мимика, взгляд косой, подозрительный, настороженный, хмурый, кислый, унылый, умиленный, недовольный, насмешливый, безразличный – это все антипсихологические взгляды. Любая недобрая интонация, злость и раздражительность должны быть оценены самим преподавателем, как проступок перед студентами, особенно во время проведения лекционных и других занятий. Напротив, взгляд добрый, ласковый, веселый, юмористический, понимающий, подбадривающий, восхищенный-действенное незаменимое средство в арсенале педагога.

И так, мы пытались перечислить лишь основные звенья обучения и воспитания, тот фундамент, без которого преподавателю невозможно успешно решать учебно-воспитательные задачи.

Именно владение современным арсеналом средств психолого-педагогического воздействия, делают в преподавателе его пригодности к педагогической деятельности, они обуславливают моральное право педагога руководить студентами, целенаправленно их обучать и воспитывать.

ЛИТЕРАТУРА

1. Смирнов С.Д. Психология и педагогика высшего образования. – М., 2003.
2. Немов Р.С. Общая психология. – М., 2004.
3. Дьяченко М.Н. Психология высшей школы. – Минск, 1993.
4. Петровский А.В. Основы педагогики и психологии высшей школы. – М, 1986.
5. Пионова Р.С. Педагогика высшей школы. – Минск, 2002.

КАРАКУЛОВ К. Ж., ОРЫНБАСАР Ж.Д. ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА СТУДЕНТТЕРГЕ ДӘРИС БЕРУДЕ ЖЕКЕ ЖӘНЕ КӘСІБИ ҚАСИЕТТЕРІН ДАМУ ҮДЕРІСІ

Мақалада дәріс курсын оқитын оқытушылардың тақырыптарының мазмұны мен көлемі ғана емес, болашақ мамандарға психологиялық ықпал ету, даму мүмкіндігі қамтылып, студенттердің кәсіби мақтаншы сезімін ояту мәселелері көтеріледі.

Кілт сөздер: дәрістерді ұйымдастыру, оқытуды ұйымдастыру, ішкі жағдайларын ұйымдастыру, студенттердің психологиялық жай-күйін аудару.

KARAKULOV K. ZH., ORYNBASAR ZH.D. DEVELOPMENT OF PERSONAL AND PROFESSIONAL QUALITIES OF THE STUDENT IN THE COURSE OF HIGH SCHOOL LECTURES

The article raises the problem of teachers who read lecture courses not only the volume and content of the topic and potentially contained in their capacity of the psychological impact of a future specialist which waves a sense of, professional pride.

Keywords: lectures organization, organization of teaching, the internal condition of the psychological mood of the audience.

УДК 37.016:81.111

ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУ БАРЫСЫНДА ИНТЕРАКТИВТІ ОҚЫТУ ӘДІСІН ҚОЛДАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

САХИТЖАНОВА З.О., НАХИПОВА А.

Мақалада шет тілін оқыту барысында интерактивті оқыту әдісін қолдану мәселелері. Интерактивті оқыту әдісінің анықтамасы, шарттары, ережелері жазылған. Сонымен қатар шет тілін оқыту, студенттердің мағлұматты меңгеруіне пайдалануға болатын ойын түрлері мен мәселелері көрсетілген. Оқытушының білім беруде жаңа әдістерді пайдалануы, білім алушының білім деңгейін көтеруге, оқу процесіне ынталандыруға, оқытудың тәрбие, білім беру және өркендету мақсаттарын дамытуға ықпалын тигізеді.

Кілт сөздері: технология, мәселелері, интерактивті, ойын түрлері, шет тілі, әдіс

Қазіргі жаһандану жағдайына жедел өзгеріп отырған әлем және ақпарат легінің артуы, одан ары шектеусіз өсуі адамзат жинақтаған білімді жай игеріп қою нәтижесіз екендігін көрсетіп отыр[1, 11]. Осы ақпараттық ресурстарды, технологияларды меңгеру үшін шет тілінің рөлі ерекше. Сондықтан да, шет тілін меңгеру – уақыт талабы. Шет тілі біздің мемлекетіміздің халықаралық байланыстарын дамытуға мүмкіндік беретін тұлғааралық және мәдениаралық қарым-қатынастардың аса маңызды құралы болып табылады.

Еліміздің басқа мемлекеттермен қарым-қатынасыартып отырған шақта ағылшын тілін еркін меңгерген, келешекте білімін түрлі саладағы қарым-қатынас жағдайында пайдалана алатын адамды оқытып шығару – біздің қазіргі кездегі міндетіміз. Ақпаратты сұрыптаудың жаңа тәсілдері мен жаңа ақпараттық технологияларды игеру нарық жағдайына бәсекеге қабілетті тұлғаны қалыптастыру үшін міндетті талапқа айналуға [2, 32]. Бұл жағдайда білім беру үрдісіне жаңа ақпараттық технологияларды қолдану білімнің жаңа сапасына қол жеткізуге мүмкіндік береді. Бүгінгі қоғам оқытушының біліктілік деңгейіне де, ішкі жан дүниесіне де жаңаша талап қойып отыр, өйткені қазіргі күн ХХІ ғасыр ұрпағынан үлкен үміт күтілуде.

Жүргізілген зерттеулерге қарағанда, студенттерге сапалы білім беру мәселесі философтарды, психологтарды, лингвистерді, әдіскерлерді, педагогтарды толғандырады, алайда нақты «инновация», «технология» сөздерінің тіркесіп (ғалымдар жеке мойындағанымен) жаппай қолданысқа түсуі тек соңғы кезде ғана орын ала бастады. Ғалымдардың осы тұрғыда айтқандарын жүйелей келгенде, инновациялық технологияға «педагогикалық процесте инновация оқыту мен тәрбиенің тәсілдері, түрлері мақсаты мен мазмұнына, оқытушы мен студенттің бірлескен қызметін ұйымдастыруға жаңалық енгізуді білдіреді.» [3, 6] деген анықтама береміз.

Жаңа инновациялық оқыту технологиясысын меңгеру оқытушы үшін педагогикалық аса зор тәжірибені жұмылдыру қажет. Бұл өз сөзіне шығармашылықпен қарайтын, жеке басының белгілі іскерлік қасиеті бар адамды қажет ететін жұмыс. Расында да әрбір педагог және оқытушы жаңа инновациялық технологияны меңгеру барысында өзін-өзі дамытады және қалыптастырады. Оқушылардың танымдық көзқарасын байыту, ақыл-ой қабілетін жетілдіру, өзіндік ойлау және өмірлік ұстанымын қалыптастыру оқытушының шеберлігіне, шығармашылық қабілетіне байланысты. Осындай қасиеттерді қалыптастыратын жаңа инновациялық әдіс түрі ол – интерактивті әдіс болып табылады.

«Interactive» ағылшын тілінен аударғанда «ортақ белсенділік» деген мағынаны білдіреді. Инновациялық оқыту технологиялардың білім беру жүйесін дамыту ісіне берері мол. Оларды қолдану оқушының өздігінен сабаққа дайындалу деңгейін арттырады; оқу үдерісін жүргізуді қызықты етеді; шығармашылық жағынан бұрын болмаған кәсіби дағдыларды қалыптастырып, жаңа мүмкіндіктер туғызады. Интерактивті оқытуда оқытушы тренер немесе фасилитатор ролінде болады. «Фасилитация» сөзінің түбірі латын тілінен енген, көмек деген мағынаны береді, яғни фасилитатор үйренушіге көмек береді, қолдайды. Фасилитатор а) шығармашылыққа дем беріп, жағдай жасау; ә) топ жұмысының динамикасын бақылау; б) мазмұн үшін емес, ізденіс үшін жауапкершілікті мойнына алу; в) жалпы тапсырманы

есте ұстай отырып, неғұрлым егжей-тегжейіне көңіл аудару; г) сөзді бөлмеу, араласпау, ойын толық айтуға жағдай жасау; ғ) талқыға салу регламентін белгілеу сияқты міндеттерді мойнына алады. Сөйтіп, фасилитатор қатысушылар потенциалын жинақтап, оқу үдерісінің сапасын арттыра түседі [2,59].

Оқытушының білімді жеткізуші рөлінен фасилитатор рөліне ауысатыны туралы ғалым Б.А.Тұрғынбаевада өз мақаласында сипаттайды [3,41]. Ол фасилитатор – ұстаздардың ұстазы, фасилитация топ жұмысын ынталандыратын, әкімшілік жұмы стиліне кері болып келетін ашық іс-әрекет деп баға береді. Интерактивті әдісте оқытушы ұйымдастырушы, бақылаушы деңгейінде ғана көрінеді де, студент белсенділігі арта түседі. Интеракция кезінде студент жұмысқа тікелей қатысқанымен, ол өз мүмкіндігін шектеп, онда студенттің белсенді болуына жол беріп, жағдай туғызуы қажет. Ал мұндай ұстаным керемет нәтижеге жеткізетін ең тиімді жүйе деп есептелінеді, өйткені адамның жадында бірінші мезетте тек өзінің әрекеттері мен өз қолынан жасағаны ғана қалады. Кезінде көне қытай ғұламасы Конфуций былай деген екен: «Маған айтып берсең-ұмытып қаламын, көрсетсең-есте сақтармын, ал өзіме жасатсаң-үйренемін!» және К.К.Плотнованың зерттеулері бойынша «біз қолымызбен істегеннің 80 пайызын, оқығанымыздың 20 пайызын, естігеніміздің 10 пайызын ғана есте сақтаймыз» деген қорытындысын жиі естиміз [4,80].

Интерактивті технологиясын пайдалану, әсіресе шет тілі сабағында өте қолайлы және қызықты. Бұл технологияны оқу материялын хабарлау және студенттердің мағлұматты меңгеруін ұйымдастыру арқылы, көзбен көру жадын іске қосқанда арта түсетін қабылдау мүмкіндіктерімен қамтамасыз ететін әдіс деп те қарауға болады. Қытайдың дана ойшылы Конфуций айтқандай, жаһандану кезеңіндегі технологиялық қарқынды даму, әлемдік өзгерістер жаңашылдықпен білім алуға бағыттайды демекші, интерактивті әдістің қолдану ерекшелігі қазіргі таңда қолайлы болып отыр. Әрбір технология өзіндік жаңа әдіс-тәсілімен ерекшеленеді.

Ал интерактивті оқытудың мақсаты – оқу процесінің барлық сатысында бірлескен әрекетке жағдай жасау. Әр студентті жеке тапсырмамен жұмыс істете отырып, топ мүддесін ойлауға үйрету. Әрқайсысын өз міндетін жауапкершілікпен атқаруға жетелеп, ортақ нәтижеге қол жеткізуге ұмтылдыру. Сондай ақ басты тапсырма студенттерге берілген білімнің бағасында емес ол тапсырманы орындаудағы іс-әрекетінде. Интерактивті әдіс, әсіресе ағылшын тілі сабағын пысықтап қорытындылауға бірден бір көмегін тигізетін әдістердің бірі. Интерактивті әдістер төмендегі сабақ түрлерінде орын алады:

Біздің ойымызша, мұғалім рөлінің өзгеруі, оның белсенділігінің үйренуші белсенділігімен ауысуы интерактивті оқытудың дәстүрлі оқыту алдындағы артықшылықтарының бірі. Екінші артықшылығы – үйренуші оқу ортасымен (оқу ақпаратымен) әрекетке түсе отырып және өзінің бұрынғы тәжірибесіне сүйеніп өзінің мүмкіндігін сыртқа шығарады. Қ.Қадашева интерактивті әдіске «жоғары белсенділікті көтеру» әдісі деген баға береді. Бұл оқытудың мақсатына, мазмұнына байланысты болды.

Г.Д.Нұрбекова интерактивті оқыту «оқушылардың бірігіп бір мәселені шешуге, белгілі бір әрекетте өз жауапкершілігін сезініп, белсенді болуға және фантазиясын, ой-өрісін, шығармашылығын көрсетуге мүмкіндік береді» [5,5] деп жазады.

В.В.Гузеев сабақтың типтерін, құрылымын сипаттай отырып, солардың қатарында «интерактивтік режимді» атайды. Режим ақпарат ағымының екіжақты болуымен сипатталады. Оқушы сабақтың автономдық бөлшегі ретінде көрінеді. Интерактивтік режим әңгіме сабағына немесе консультацияға тән деп есептейді [6,84].

Баспасөз беттерінде ғалымдар, оқытушылар, педагогтар өз ойларын ортаға салып, әдіс-тәсілдерімен бөлісіп отырады. Осындай пікірлерден мысал келтіре кетуді жөн көрдік. М.Т.Мұқажанов «Интерактивтік оқыту дегеніміз әңгіме, сұхбат түрінде біреумен (адаммен) немесе бірнәрсені (компьютермен) әрекеттестікке түсу, интерактивтік оқыту – нақты және алдын-ала болжанған мақсатты шеше алатын танымдық процесті арнайы ұйымдастыру формасы. Мақсаттың біріне оқытудың өнімді болуына мүмкіндік беретін жайлы жағдай туғызу, ал оның мәні – оқу-таным үдерісіне барлық оқушылардың тартылуы» деп есептейді [7,54].

Ал Г.К.Бөлекбаева Қарағанды қаржы институтының Банк колледжінде қазақ тілі пәні бойынша «Өз бизнесімді қаржыландыру жолы» тақырыбындағы сабағын қалай өткізетіні жайлы тәжірибе алмасады және интерактивтік әдісті сабақта қолдану төмендегідей әдет-дағдыларды қалыптастырады деп түйіндейді:

1. Студент өзін батыл, еркін сезінеді. Үйреніп отырған тілге деген қызығушылығы артады, яғни өз қажеттілігі үшін үйренуге ынтасы оянады.
2. Өзіне бөлінген тақырып бойынша сөйлеу барысында ізденуге, шығармашылық жұмыс істеуге үйренеді.
3. Студент топ болып, жұп болып әрекет етуге үйренеді [7,41].

Ю.Осипова мен Г.Адилгазиновтің пікірінше де интерактивтік оқытудың ұйымдастырушы формасы өзара әрекетке негізделеді. Оқытудың мұндай формалары үйренушілердің тілдесімдік дағдыларын дамытуға, белсенді, субъектілік ұстанымдарын қалыптастыруға, сын тұрғысынан

қарауды үйренуге мүмкіндік береді. Интерактивтік тілдесім жеке тұлғаның, оқушы ұжымының қалыптасуы мен дамуына ықпалын көрсетеді [8, 15].

Р.Дүзбаева мен А.А.Журин өз еңбектерін жаңа ақпараттық технологияларға, компьютер арқылы оқыту жүйесіне арнай отырып, «интерактивті дегеніміз – өзара әрекетке түсу немесе біреумен әлде компьютермен әңгіме, сұхбат режимінде болу, ал интерактивтік оқыту – бұл дәстүрлі және дәстүрден тыс оқытудың өзара әрекеттестік механизмі, оған арнайы дидактикалық жүйеде іске асатын қағидалар, әдістер, технологиялар, оқытудың құралдары мен формаларының кешені енеді» деген анықтама береді [9, 120].

Мәселен, ғалымдар электронды басылымдар мен ресурстарды практикада қолданғанда:

- үйренуші білімді және білім туралы мағлұматты өз бетімен ала алады;
- ақпаратты сақтауда, өңдеуде, интерактивті сұхбатта, құбылыстарды үдерістерді модельдеуде барлық мүмкіндіктерді пайдаланады;
- үйренушінің интеллектуалдық мүмкіндіктерін анықтауда бағалауда, олардың білім, дағдыларының, дайындықтарының деңгейін анықтауға көмектеседі, мемлекеттік стандартқа сәйкестігін өлшейді;
- сол деңгейіне қарай оқу әрекетін ұйымдастыруға, басқаруға мүмкіндік береді;
- үйренушінің өз бетімен өзін-өзі жетілдіруіне, дамытуына, жасырын мүмкіндіктерін ашуына жетелейді;
- кері байланысты педагогтарға да ата-аналары да бақылай алады деп тұжырымдайды [10, 23].

Сондай-ақ, білім беру жүйесінің электронды басылымдар мен ресурстарға қажеттілігін мынадай төрт топқа бөледі:

1. Үйренушінің белгілі бір білімдер жүйесін, мәселен, белгілі бір пәнді меңгеру қажеттілігі;
2. Репродуктивтік шеберлікті меңгеру қажеттілігі;
3. Үйренушінің шығамашылық әрекеттері, одан ары қарай өз бетімен ізденуге ұмтылысы;
4. Үйренушінің жеке тұлғалық қасиеттерін қалыптастырудағы қажеттіліктер.

Ғылыми-педагогикалық және оқу-педагогикалық әдебиеттің, журнал мақалалары мен конференциялардағы, семинарлардағы баяндамалардың мазмұнына қарағанда ғалымдардың интерактивтік оқытудың белгілерін сипаттауы бір-бірінен алшақ кетпегенімен оның мәні мен мазмұнына анықтама беруде бірыңғай, ортақ тұжырымға келмегендігі анықталды.

Сонымен біз сөздіктердегі түсініктемелерге, ғылыми-педагогикалық сипаттамаларға сүйене отырып, интерактивті оқытудың негізгі белгілерін көрсетіп тұжырымдауға тырысамыз,

Алдымен біз жалпы оқыту дегеніміз не екендігін анықтап алайық.

Р.М.Қоянбаевтың қысқаша педагогикалық сөздігінде берілген анықтама: «Оқыту – оқу тәрбие барысының нақты түрі. Мұның нәтижесінде оқушы тұлғасын тәрбиелеу, дамытумен тығыз байланысты қоғам талабынан туындайтын білім беру міндеттері арнайы дайындығы бар маман басшылығымен жүзеге асады [11,45].

Білім беру – екіжақты процесс. Бұл барыста оқыту мен оқу бірігеді. Оқушының белсенді еңбегінсіз білім алу мүмкін емес» .

Ал Г.М. Коджаспированың анықтамасы бойынша оқыту дегеніміз 1) оқытушы мен оқушының білім дағдыларын, дүниетанымын қалыптастыруға бағытталған, әдейі басқарылатын өзара әрекеттестігі үдерісі; 2) білімге тарту арқылы танымдық белсенділігін дамытып, қанағаттандыру, оны өзінің жеке тәжірибесінде қолдану қабілетін қалыптастыру; 3) адамның ақпаратты өз бетімен алып, іріктей білу қабілетін дамыту; 4) оқытушы мен оқушының өзара екіжақты үдерісі екен [12,58].

Жоғарыда айтылғандарды қорыта келгенде, «интерактивті оқыту дегеніміз оқу үдерісіне қатысушылардың барлығының өзара белсенді әрекеттестікке тусуі, жұптық, топтық, ұжымдық оқыту формаларының үйлесімді әрекет ете отырып, үйренуші дайындығының жеке деңгейіне қарай қабілеті мен мүмкіндіктерінің толығынан ашылуына жағдай жасау және білімді өз бетімен алуына бейімдеу» деп тұжырымдаймыз. Интерактивті оқытудың дәстүрлі оқытудан артықшылығы: Олар

- Икемділігі
- Қашықтықтан оқыту мүмкіндігі
- Параллель жүру мүмкіндігі
- Жаңа ақпараттық технологиялар
- Оқытушы мен үйренушінің жаңа рөлдері

Төменде интерактивті оқыту технологиясы арқылы сабақ үрдісінде қолдануға қолайлы ойын-әдістері.

1. «Кестелі ара»- бұл оқыту әдісінде студенттер меңгерген ақпараттарын оқытушының ролінде бір-біріне береді

2. «Ұстанымыңды бере тұршы» әдісі студенттерге белгілі бір адамдардың пікірлерімен келіседі немесе олардың көзқарастарын қабылдайды және бұл жерде өзінің таңдаған нақты ғылыми деректерін, дәлелдемелерін оның себеп-салдарлы байланыстарын айқындау арқылы негізге алады.

3. «Пікірлер көрсеткіші» әдісі – бұл интерактивті әдіс арқылы өз пікірін айта алады, әрі оның ғылыми негіздеген тұжырымдамалар мен теорияларын жинағын және өзіндік жеке өмір тәжірибесін мысалға келтіреді.

4. «Ойша серуендеу» әдісі белгілі бір білім беру саласын виртуалды шындықта оқыту мүмкіндігі арқылы кескіндеуге негізделген.

5. «Зейін салу» әдісі – бұл әдіс қалыпты және күтпеген жағдайларда студент пен оқытушының арасындағы қарым-қатынастарды жобалауды жүзеге асырады; әрі бұл жерде оқытушы сарапшының қызметін орындайды [12,87].

Оқудың интерактивті әдістерінің артықшылығы қандай? Ең алдымен, интерактивті әдістер:

- оқушылардың қызығушылығын туғызады;
- әрқайсысының оқу үдерісіне қатысу белсенділігін кеңейтеді;
- әрбір оқушының сезіміне назар аударады;
- оқу материалдарын тиімді меңгеруге бейімдейді;
- оқушыларға көпжоспарлы әрекет етуге әсер етеді;
- кері байланысты (аудиторияның жауап беру реакциясын) жүзеге асырады;

- оқушылардың пікірлері мен қарым-қатынастарын қалыптастырады;
- өмірлік машықтарды қалыптастырады;
- мінез-құлықтың өзгеруіне көмектеседі.

Бұл үшін ең маңызды шарттар – интерактив бойынша тренингтік оқытушылардың жеке қатысу тәжірибесі. Оны ойынға жеке өзі қатысу «ми штурмы» немесе сөзсайыс жолымен ғана үйренуге болады.

В.А.Сухомлинский, кім өзінің оқытушы екенін ұмытса, сол жақсы оқытушы деген. Оқытушыға тәлімгерлік үнді тастап, негізгі ынталануын көрсетсе, өзінің «жоғарыда» тұрғанын ұмытып, «қасында тұрса», оқушылар ретінде үн шығарып, қарым-қатынас жасаудың шынайы қызығушылығын танытса, сол жақсы ұстаз.

Интерактивті оқытуды ұйымдастырудың негізгі ережесі қандай?

Бірінші ереже. Жұмысқа сол немесе басқа межедегі қатысушылардың толық тартылуы тиіс. Осы мақсатта талқылау үдерісінде семинардың барлық қатысушыларын енгізуге мүмкіндік беретін технологияны пайдалану пайдалы. Екінші ереже: Қатысушылардың психологиялық дайындығына қамқорлық жасау. Бұл жерде сөз, барлық өткен сабақтар жұмыстың сол не басқа мысалын тікелей енгізуге психологиялық дайын екендігі туралы болып отыр. Осыған байланысты шарықтап, шыңдау пайдалы, оқушыға өзін-өзі жүзеге асыруға мүмкіндік беріп, жұмысқа белсенді ат салысқан қатысушыларды үнемі көтермелеп отыру керек. Үшінші ереже. Интерактивті технологияда оқушылар көп болмауы тиіс. Қатысушылардың саны мен оқу

сапасы тікелей байланыста болуы мүмкін. Қатысушылардың қолайлы саны – 25 адам. Тек осындай жағдайда ғана шағын топтардың жұмысы жемісті болады. Төртінші ереже: Жұмыс істеу үшін ғимаратты дайындауға көңіл бөліңіздер. Ғимарат үлкен және шағын топтарда жұмыс істеу үшін қатысушылар оған жеңіл жайғасатындай есеппен дайындалуы тиіс. Оқушылар үшін физикалық қолайлылық құрылуы тиіс. Бесінші ереже: Процедура және регламент мәселесіне назар аударып отырыңыздар. Мысалы: кез-келген көзқараста барлық қатысушылар, әркімнің сөз бостандығы құқығын сыйлауға, оның намысын сыйлауға төзімділік көрсетіңіз. Алтыншы ереже. Семинарға қатысушыларды топқа бөлуге ерекше көңіл бөліңіз. Ең алдымен оны еріктілік негізінде жасаған дұрыс. Содан кейін кездейсоқ таңдау қағидатын пайдаланған жөн [13,145].

Интерактивті оқыту – бұл таным іс-әрекетін ұйымдастырудың арнайы нысаны. Ол толық нақтылықты және болжамды мақсаттарды айтып отыр. Осындай мақсаттың бірі оқушылар өзінің сәттіліктерін, интеллектуалдық жағдайларын, оқу процесінің өзінде қандай өнімді іс істеу керектігін сезінетін, оқудың қолайлы жағдайын жасаудан тұрады.

Интерактивті оқуды ұйымдастырудың міндетті шарттары:

- оқушылар мен оқытушылардың арасында сенімділік, жоқ дегенде позитивті қатынастардың болуы;
- демократиялық стиль;
- оқушылар мен оқытушылардың арасында қарым-қатынас жасау үдерісінде өзара ынтымақтастық болуы;
- оқытушылардың жеке («педагогикалық») тәжірибесі, оқу процесіне ашық үлгілерді, фактілерді, образдарды енгізу;
- ақпарат беретін нысандар мен әдістердің көптүрлілігі, оқитындардың іс-әрекет нысандары, олардың ұтқырлығы;
- іс-әрекеттің сыртқы және ішкі уәждерін қосу, сондай-ақ оқитындардың өзара уәждері [14,127].

Біз неліктен интерактивті әдістерге «иә» дейміз? Олар мыналарды:

- Жоғары уәжділікті.
- Тиянақты білімді.
- Қиялдау мен шығармашылықты.
- Тез тіл табысуды.
- Белсенді өмірлік көзқарасты.
- Командалық рухты.
- Жеке, дербестіктің құндылығын.
- Өз пікірін білдіру еркіндігін.
- Іс-әрекетке ерекше назар аударуды.
- Өзара сыйластықты.

- Демократиялықты қамтамасыз етеді.

«Интерактивті әдістер» жоғарғы оқу орындарының студенттерінің шет тілін оқуда өзара әрекет етуіне жағдай жасайтын тәсілдер, ал «интерактивті оқытуды» өзара әрекеттесуге негізделіп құрылған оқыту деп түсінуге болады. Интерактивті әдістердің мәні – әрбір студенттің студентпен өзара белсенді байланыста болып, оқытушымен бірлесіп отырып, компьютермен жұмыс жасап, оқу танымдық нәтижеге жетуі. Бұл әдістер барысында студенттерді тұлға ретінде қалыптасуға бірден-бір әсер етеді. Оқытушы мен студент бірлесіп оқи отырып, субъект ретінде болады. Оқытушының рөлі көбінесе оқу үдерісін ұйымдастырушы, топ басшысы, студенттердің ынта ықыласын белсенді етуші қалпында көрінеді. Интерактивті оқыту әдістері студенттердің өз өмір тәжірибесіне, біліміне сүйенуіне негізделген. Сондықтан да олар сабақта ынтымақтастық педагогикасының жүзеге асуына, бірлесіп әрекет етуге, сабақта жайлы да жағымды психологиялық жағдай орнауына мүмкіндік жасайды. Шет тілі сабағы қызықты да түсінікті болуы оқытушының шеберлігі мен ізденімпаздығына тікелей байланысты. Жоғарғы оқу орындарында интерактивті әдістер арқылы оқытудың басты мақсаты – студенттердің білімін жетілдіру үшін қолайлы орта орнату өзара қарым-қатынас арқылы өз пікірлерін ортаға салу, өзін еркін сезіну, басқалардың көзқарасымен санасу, сұрақ-жауап арқылы білімін бекіту, сонымен бірге тілдік қорын бекітуге мүмкіндік жасалады. Шет тілінде интерактивті оқыту әдістерінің жоғарыда айтылғандардан басқа да бірқатар жетістіктерін атап өтуге болады. Мәселен: - ақпаратты терең меңгеруге мүмкіндік береді; - тыңдау дағдысын қалыптастырады; - қарым-қатынасқа түсуге, сол арқылы әлеуметтік тәжірибие жинақтауға мүмкіндік береді; Шет тілі сабағын оқытуда жиі қолданатын пікір-талас, дөңгелек үстел, рөлдік ойындар, диалог құру т.б. әдістер жоғары белсенділікті дамыту әдістерінің қатарына жатады. Бұл әдістерді қолдану барысында үйретушіде, үйренушіде белсенді қарым-қатынаықа түседі. Интерактивті әдіс барлық студенттердің пікірін бірдей ескереді, онда айтыған барлық пікір маңызды болып табылады. Интерактивті әдісті қолданатын оқытушылардың айтуы бойынша, тек қана ақпарат беріліп, оны талқыға салмай бірден жаттығуға көшетін топтарда оқытушылардың сөзі студент есінде нашар сақталады. Сонымен қатар олардың ойынша мұндай жағдайларда балаларға көбіне құнды ресурстарды, яғни топтарының идеяларын пайдалануға мүмкіндік берілмейді. Зерттеулерге сүйенсек, «біз істеген нәрсеміздің 80 %-ын, оқығанымыздың 20%-ын, ал естігеніміздің 10 %-ын есте сақтайды екенбіз». Мұнда қазіргі демократиялық қоғамға қажетті белсенді араласу дағдыларының үлгілері мен дамуы талап етіледі. Интерактивті әдіс оқыту процесінде студенттерді бірігіп белгілі бір мәселені шешуге, белгілі бір әрекетке өз жауапкершілігін сезініп, белсенді болуға

және осы кезде өз қиялын, ой-өрісін, шығармашылығын көрсетуге мүмкіндік береді. Сонымен бірге бұл әдіс студенттерді жұп болып, бірігіп жұмыс жасауға, жұмыс жасай отырып, өзгелерге көмек көрсетуге үйретеді. Сонымен қатар бұл ұғым тәсіл ретінде төмендегідей талаптарға сай келеді.

- Ақпаратты терең игереді, өйткені оны ой елегіне өткізеді.
- Студент өзін-өзі еркін және ыңғайлы сезінетін өрісті қалыптастырады, тілді оқып үйрену ниетін арттырады.
- Студенттің жеке тұлғасына тікелей әсер етіп, танымдық, шығармашылық қабілетін оятады.
- Топ студенттерімен жасалатын жұмысты түрлі формада (жұптық, топтық, ұжымдық) өткізуді қамтамасыз етеді.
- Ойлауды белсендіреді.
- Ынтымақтастықпен әрекет етуге үйретеді.
- Тыңдау дағдысын қалыптастырып, өзгені тыңдай алады.

Әрине мұндай тәсілді қолдануда кездесетін қиындықтар да жоқ емес. Себебі әр студенттің ойлау қабілеті, жылдамдығы, білім деңгейі, ақпаратты меңгеруі бірдей жағдайда емес. Осыдан келіп студенттердің алдында шынайы және психологиялық қиындықтар туындайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазыбаева А.Б. Мектептегі шет тілі Республикалық әдістемелік журнал. – Алматы: Фрест, 2012. –11 бет
2. Артемов А. Модульно-рейтинговая система. Высшее образование в России. – Россия: 1999–12 стр
3. Ахметова Н.А. Сущность технологии модульного обучения. – Алматы:Творческая педагогика, 2001. – 50 б.
4. Әбішев Р. Модульдік оқыту технологиясы, Қазақ тарихы. – Алматы:Туран, 2006. – 142 бет. Резюме В статье говорит
5. Раджерс Э. Инновация туралы түсінік. – Алматы: //Қазақстан мектебі,– 2006.–№4.– 20 б.
6. Қабдықайыров Қ. Инновациялық технологияларды диагностикалау. – Алматы:Весна, 2004.– 41б.
7. Бөлекбаева Г. Жаңа технология негізі – сапалы білім. – Алматы://Қазақстан мектебі, – 2008.–№4.– 41 б.
8. Нағымжанова Қ. Инновациялық технологияның құрылымы. – Алматы: Өркен, 2007.–19 б.
9. Көшімбетова С. Инновациялық технологияны білім сапасын көтеруде пайдалану мүмкіндіктері. – Алматы: Білім, 2008. –13-68 беттер.
10. Узбаева М. Ұлттық тәрбие берудің педагогикалық-психологиялық мәселелерін шеше отырып білім берудің жаңа моделін құру // Қызықты психология,– 2011.– №4. – 2-5 б.
11. Қоянбаев А. Білім саласын реформалаудың негізгі шарттарының бірі» – Алматы: //Қазақстан мектебі – 2013. –№2. – 45 б.

12. Сәдуақасқызы, Г.Талқанбаева Тұлғалық-бағдарлық оқыту.-Алматы: //Мектептегі психология – 2010. –№1.–90 б.
13. //Мектептегі психология /журналы –2011. –№5.
14. //Қазақстан мектебі / журналы –2010.–№10.
15. Жанпейісова М.М. Модульдік оқыту технологиясы оқушыны дамыту құралы ретінде. –Алматы: Туран,2002– 80 б
16. Шамова Т.И., Малинин А.Н., Тюло Г.М. Инновационные процессы в школе как содержательно-организационная основа механизма ее развития. – Москва:Луна, 1993. –5 стр.

САХИТЖАНОВА З.О., НАХИПОВА. А. ВОПРОСЫ ПРИМЕНЕНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

В статье рассматриваются вопросы использования инновационных методов обучения. Основное внимание уделено описанию интерактивных методов применительно к изучению в вузе иностранного языка. Интерактивные методы способствуют развитию личности и формированию общеобразовательных и творческих навыков студентов.

Ключевые слова: интерактивная технология, особенности применения, ролевые игры, методы, развитие.

SAKHITZHANOVA Z.O., NAKHIPOVA A.M. «ISSUES OF APPLICATION AN INTERACTIVE METHOD IN LEARNING FOREIGN LANGUAGE»

This article use of innovative methods of learning in particular issues of application an interactive methods in process of teaching foreign languages which promotes development of the identity of educational and creative skills of students.

Keywords: interactive, innovation, technology, application, methods, play roles, developments.

УДК: 209.25(260.07)25.003.

**РОЛЬ, МЕСТО И ЗНАЧЕНИЕ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ЖУРНАЛОВ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ СТРАНЫ
(НА ПРИМЕРЕ ЖУРНАЛА «ЭЛ АГАРТУУ»)**

ТАЙТЕЛИЕВ Ч.А.

В статье рассматриваются роль и значение, а также вклад первого научно-педагогического журнала «Эл агартуу» в развитие системы образования Кыргызстана, приводятся аналогии с другими журналами союзных республик.

Ключевые слова: общественное сознание, научно-педагогическое издание, система наглядных пособий, методическое руководство и др.

Исторически обновляющееся время и доминирующее общественное сознание в своем развитии всегда сопровождалось различными изменениями в общественной жизни страны и в личной жизни каждого человека, и это вполне закономерное явление. Если быть точнее, то известно, что после Октябрьской революции в 1917 году в Центрально-Азиатских странах и в Казахстане, входящих в состав Российской империи, произошли невиданные ранее преобразования, прогрессивные обновления как в жизни народов, так и в государственном строе. Вместе с социально-экономическими и политическими обновлениями имели место и серьезные изменения в жизни, в сельском хозяйстве, в культуре и духовно-нравственных отношениях народов Центральной Азии. Проводимая новая идеология сыграла основную роль в осуществлении этих преобразований. Претворение в жизнь той идеологии в сфере образования было возложено на советскую педагогику новые школы. Так, на территории Центральной Азии и Казахстана после октябрьского переворота появилось новое образовательное пространство. Оно в свою очередь стало одной из частей единого образовательного пространства великого государства СССР.

Значит, вопросы определения содержания образования и воспитания, его методического обеспечения, распространения передового опыта стали основными проблемами, для решения которых требовались совместные усилия всех советских республик. Поэтому для успешного осуществления поставленных обязательств появилась необходимость организации централизованного периодического издания, которое имело бы возможность вести целенаправленную работу по развитию различных отраслей научно-педагогических знаний и распространять их в обществе. Но для создания такого органа необходимо было иметь авторский актив, состоящий из опытных ученых педагогов и широкий круг читателей. То было велением времени, чтобы на страницах подобного педагогического издания размещались ценные материалы, отражающие передовой опыт и выводы научных исследований, содержащих ответы на сложные вопросы.

В результате в 1937 году был основан журнал «Советская педагогика», ставший издательским органом научной педагогики СССР. Журнал, выражаясь языком того времени, был создан как орган, противостоящий буржуазным теориям, лженаучными педагогическими концепциями.

В первом номере этого журнала, выпущенного в 1937 году, были определены «следующие задачи: разработка методологических основ теории воспитания, решение вопросов философии, педагогики, общих проблем дидактики, проблем психологии обучения, вопроса о частных методиках, специальных педагогических вопросов (дошкольных и дефектологических), психологических проблем воспитания и обучения, организационно-

педагогических вопросов (система школ и народного образования), преодоление разрыва между педагогической наукой и педагогической практикой; обобщение опыта учителей-практиков, анализ историко-педагогического наследия» [1. с.13]. А для информации о работах научно-исследовательских институтов по педагогике, педагогических лабораторий, для материалов совещаний, конференций и съездов на страницах журнала отводился специальный раздел.

В то же время на территории Кыргызстана и Казахстана был создан ряд высших учебных заведений, научно-исследовательских институтов, а также ряд научно-педагогических и методических журналов, освещающих их работу, передовой опыт в среде педагогического сообщества.

Известно, что на развитие педагогики серьёзно влияют и периодические издания научно-педагогического и методического направления. Как один из примеров, можно назвать изданный в 1919 году в Казахстане журнал «Мугалим». Данный журнал стал не только самым первым педагогическим изданием казахов, но и сумел стать авторитетным изданием, внёсшим особый вклад в становление и развитие казахской национальной школы. А с 1925 года в Казахстане стал издаваться педагогический журнал «Новая школа», на страницах которого постоянно публиковались методические статьи, посвященные проблемам педагогики и психологии преподавания.

В июле того же года в Джеты-Суйской области Казахстана был создан женский клуб с библиотекой и читальным залом, там же началось издание нового журнала «Айел Тендиги» («Равноправие женщин»). Впоследствии такие же клубы появились всюду. В этих клубах работали кружки самодеятельности, ликбезы, профессиональные курсы, были и детские сады, ясли. Журнал освещал вопросы защиты женщин, материалы, связанные с организацией женского образования.

Как известно, острыми социальными проблемами в Средней Азии на протяжении нескольких лет после Октябрьской революции оставались проблемы раскрепощения женщин и развития женского образования.

С первых же дней после установления Советской власти женщины Средней Азии и Казахстана жадно потянулись к знанию и просвещению. В результате были сделаны первые шаги в развитии женского образования. Этот процесс не обошел стороной и Узбекистан. Издававшиеся в те годы специальная женская газета на узбекском языке «Янги-Юль» («Новый путь») и журнал «Янги-Хаят» («Новая жизнь») систематически освещали ход этой трудной и сложной борьбы. А следом за ними был основан научно-педагогический журнал «Билим учаги». В то время этот журнал был настольной книгой простых учителей и преподавателей вузов.

В Туркменистане с 1925 года начали выпускать журналы «Туркменистан» и «Токмак» («Колотушка»). На страницах журнала печатались отрывки мировой и туркменской литературы, материалы по методике преподавания литературы. Кроме того, с 1930 годов в Туркменистане начали выпуск журналов «Коммунистлер магарыфа» («Коммунистическое просвещение») и «Мугаллыма комок» («В помощь учителю»). Журналы были печатными изданиями Министерства просвещения Туркменской ССР и предназначались для учителей общеобразовательных школ и вузов. Журнал освещал актуальные вопросы советской педагогики, проблемы и инновации в системе образования, задачи педагогики, трудового воспитания, оценки знаний, и др.

В 1928 году 5 мая в Кыргызстане на родном языке был издан первый номер кыргызского журнала «Жаңы маданият жолунда» (нынешний журнал «Эл агартуу»).

Бесспорно, что основное направление, определяющее духовное и культурное развитие государства и нации, отражающее его современное состояние и уровень, связано с образованием. Как известно, в первые годы Советского периода в нашей стране уделялось серьёзное внимание развитию системы образования, в результате которого проблемы, связанные с подготовкой учителей, обеспечением их учебно-методическими пособиями решались в зависимости от условий того времени. В Кыргызстане вместе с открытием советских школ, шёл ускоренный и быстрый процесс подготовки учителей. И в этом огромном потоке остро стоял вопрос об обеспечении учителей учебно-методическими, научными и педагогическими материалами. И руководители, интеллигенция, просветители того времени, правильно расценивая сложившуюся ситуацию, мечтали, желали создать для учителей журнал. Так как до этого в газете «Эркин Тоо» публиковались учебные материалы различного направления для детей и взрослых. Однако эти материалы издавались в небольшом количестве и были недостаточны. Наблюдался дефицит материалов, указаний, предложений учебно-методического, научно-педагогического направления, предназначенных для учителей школ. И поэтому просветители во главе с И.Арабаевым и К.Тыныстановым поняли, что необходим специальный журнал для учителей.

С первых дней основания основной целью данного журнала были вопросы всестороннего улучшения и развития просветительской и образовательной деятельности, повышения их качества, вместе с образованием и воспитанием подрастающего поколения. Несмотря на то, что с тех пор прошло более 85 лет журнал «Эл агартуу» не потерял своей актуальности в деле образования и воспитания учеников и повышения уровня образования преподавателей. И как доказательство тому, статьи о роли и

месте журнала «Эл агартуу» в системе образования, опубликованные в разные годы на страницах различных периодических изданий. Так, в статье газеты «Советская Киргизия» за 17 сентября 1978 года говорится: «Основание журнала «Эл агартуу» имело неопределимое значение в социально-культурном строительстве республики, особенно в совершенствовании киргизской письменности, языка и литературы. Журнал «Эл агартуу», ставший настольной книгой учителей, многое сделал в деле пропаганды и распространения передового опыта лучших школ и знатных мастеров педагогического труда. Журнал способствует повышению профессионального мастерства учителей, совершенствованию методов преподавания и воспитания подрастающего поколения. Награждение журнала «Эл агартуу» орденом «Знак Почёта» является признанием его больших заслуг в развитии народного образования»[2.с.3].

И вот что пишет Б.Уметалиева о необходимости увеличения количества публикаций материалов связанных с обучением киргизского языка и литературы: «А вот специального журнала, посвященного киргизскому языку и литературе нет. Мы правильно оцениваем это обстоятельство и поэтому должны выделить больше полос для материалов по киргизскому языку и литературе в журнале «Эл агартуу». Но ещё лучше было бы, если материалы, связанные с киргизским языком и литературой публиковались бы отдельным приложением к журналу» [3.с.4].

Не будет излишним упомянуть высказывание всемирно известного гениального писателя Ч.Айтматова. Он пишет: «Школа и родной язык, родной язык и учитель (независимо от того какой предмет он преподаёт) все они – неотделимые друг от друга понятия. Не может быть школы без родного языка, значит, одним из главнейших задач журнала «Эл агартуу» – действительно помогать изучению и развитию киргизского языка во всех сферах» [4.с.17].

На самом деле, самым первым отличительным и основным признаком каждой нации является его язык, и именно он, по сути, делает нацию нацией. И если развитие обучению языку и литературе, – это обязанность учёных-методистов, опытных преподавателей, то распространение передового опыта – это обязанность периодических изданий педагогического и методического направления. Свою мысль, связанную с данным вопросом, высказал профессор А.Осмонкулов: «Статьи, посвященные проблемам методики преподавания киргизского языка и литературы, его теории и истории развития должны публиковаться намного чаще, статей посвященных другим предметам, потому как, уже есть множество журналов по истории, географии, математике, физике и др., где публикуются статьи, отражающие проблемы данных предметов. Во-вторых, учитывая, что статьи о проблемах

кыргызского языка и литературы нигде больше не публикуются, необходимо отвести больше места для освещения вопросов связанных с ним» [5.с.26-27].

На протяжении многих лет журнал сыграл видную роль в деле пропаганды достижений педагогической науки, в обобщении педагогического опыта и распространении его в республике. Задачи организации народного образования, методики преподавания предметов, достижения самых лучших учителей, преподавателей, воспитателей – все это непрерывно публиковалось на страницах журнала. Со страниц журнала узнавали о культурных деятелях народа, вместе с методическими пособиями читатели имели возможность ознакомиться с отрывками художественных произведений различных жанров. Итак, несмотря на то, что до 1950 годов журнал был единственным изданием в стране, публикующимся на кыргызском языке, сумел внести солидный вклад в развитие кыргызской культуры, литературы и образования. Думается, можно сказать, что этот журнал стал «университетом для первых кыргызских учителей».

В настоящее время, в условиях развития научно-технического прогресса, всё большего усложнения общественной жизни, известно, что воспитание и обучение учеников ещё более усложняют педагогическую деятельность. Если говорить точнее, то те глобальные изменения, которые происходят в последние годы в обществе, влияют и на систему образования республики. В настоящее время в соответствии с требованиями мирового опыта образования в развитии новых технологий обучения и его отражения, усовершенствовании профессиональной подготовки учителей он вносит свой посильный вклад. Доказательством успешной работы сотрудников журнала может послужить отзыв О.Ибраимова: «Нас радует огромное старание журнала «Эл агартуу» в пропаганде и распространении идей демократических преобразований в то время, когда страна переживает переходный период. Сегодня, журнал «Эл агартуу», как научно-педагогическое и методическое издание, помогает системе образования и дальше развиваться, реализовывать реформы в этом направлении, показывает преимущества подлинно народной педагогики, открыто публикует его положительные и отрицательные стороны, ведёт работу в различном направлении [6.с.2].

Как было отмечено выше, с реформой политического и экономического строя государства произошли реформы и в системе образования. Всем известно, что в реализации этих реформ учитель стоял в первых рядах. И в это время журнал смог послужить для научных сотрудников, учителей, воспитателей очень важным учебным пособием.

Итак, журнал «Эл агартуу» до настоящего времени выполнил свою большую историческую миссию. Он внёс весомый вклад в развитие

содержания образования, методики, воспитательной работы, технологии преподавания предметов, в решение его дидактических проблем, в распространение опыта учителей. Кроме этого реализовал кропотливую неоценимую работу в деле доведения до учительской среды новейших достижений дидактической науки, методики, народной педагогики. Таким образом, журнал «Эл агартуу» – издание, которое ждут учителя, он стал наставником для них и является распространителем новшеств, открытий, новаторств, богатого педагогического опыта.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Журнал «Советская педагогика» 1937. №1
2. Газета «Советская Киргизия». 1978 г. 17 сентября. №215
3. Уметалиева Б. Газета «Советская Киргизия» 1988 г. 3 мая
4. Айтматов Ч. «Эл агартуу» журналынын редакциясына жана автордук активине. Журнал «Эл агартуу». 1988 г. №5
5. Осмонкулов А. Дайыма «Эл агартуу» менен биргемин. Журнал «Эл агартуу». 1988 г. №5
6. Ибраимов О. Калктын кадырлоосуна ээ. Журнал «Эл агартуу». 2003г. №5-6.

ТАЙТЕЛИЕВ Ч.А. ЕЛІМІЗДІҢ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖУРНАЛДЫҢ РӨЛІ, ОРНЫ МЕН МАҒЫНАСЫ (МЫСАЛЫ «ЭЛ АГАРТУУ» ЖУРНАЛЫ)

Бұл мақалада Қырғызстандағы алғашқы ғылыми-педагогикалық «Ел агартуу» журналының білім беру жүйесінің дамуына қосқан үлесі, рөлі мен маңыздылығын қарастырып, басқа одақтас республикалардың журналдарымен қатар талдау жасалған.

***Кілт сөздер:** әлеуметтік сана, ғылыми және педагогикалық жариялау, көрнекі құралдар, бағдар және басқару жүйесі.*

TAITELIEV CH. A. THE ROLE, PLACE AND IMPORTANCE OF SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL JOURNALS IN THE EDUCATION SYSTEM OF THE COUNTRY (FOR EXAMPLE JOURNAL «EL AGARTUU»)

The article considers the role and importance of, and contribution to the development of education system of Kyrgyzstan the first scientific-pedagogical magazine «El agartuu», are similar to other union republics magazines.

***Keywords:** social awareness, scientific and pedagogical publication, the system of visual aids, guidance and others.*

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ ЖӘНЕ МАТЕМАТИКА

УДК 624.131+539.215

УПЛОТНЕНИЕ СЛОЯ НЕОДНОРОДНОГО ГРУНТА ПРИ НЕЛИНЕЙНЫХ КРАЕВЫХ УСЛОВИЯХ

АЛТЫНБЕКОВ Ш., КУРМЫШ Е.К., ДЖАМАНКАРАЕВА М.А.

В статье предлагаются методы решения задачи, касающейся теории консолидации двухкомпонентных земляных масс при нелинейных краевых условиях третьего рода. Коэффициент фильтрации, входящий в уравнение консолидации, считается переменной, зависящей от НДС среды. Обоснованы численные методы, исследован характер консолидации однородного и неоднородного грунта при нелинейных краевых условиях.

Ключевые слова: дифференциальные уравнения, численные методы, теория консолидации грунтов, краевые задачи, сопряженные задачи.

1. Введение

Решение дифференциального уравнения фильтрационной теории консолидации с коэффициентами и краевыми условиями зависящими от давления связано с большими трудностями. Поэтому точное аналитическое решение удалось получить в настоящее время для весьма ограниченного круга задач. В этой связи первостепенной задачей, стоящей перед аналитической теорией консолидации, является разработка приближенных методов решения нелинейных краевых задач.

2. Постановка задачи и методика ее решения.

Рассмотрим методику решения трехмерного дифференциального уравнения процесса консолидации неоднородных грунтов

$$\frac{\partial H}{\partial t} = C_v \frac{1 + (n-1)\xi(x)}{\alpha_1 + \alpha_2 \eta(x)} \tilde{L}(H) \quad (1)$$

при следующих краевых условиях:

$$H(x, \tau_1) = \frac{\theta_0^*}{n\gamma} + H_0^* \quad (2)$$

$$\left. \begin{aligned} K_1^{(1)}(H) \frac{\partial H}{\partial x_1} - \int_0^H K_1^{(2)}(\tilde{H}) d\tilde{H} \Big|_{x_1=-1} &= \psi_1(x_2, x_3, t), \\ K_1^{(3)}(H) \frac{\partial H}{\partial x_1} + \int_0^H K_1^{(4)}(\tilde{H}) d\tilde{H} \Big|_{x_1=+1} &= \psi_2(x_2, x_3, t), \end{aligned} \right\} \quad (3)$$

$$\left. \begin{aligned} K_2^{(1)}(H) \frac{\partial H}{\partial x_2} - \int_0^H K_2^{(2)}(\tilde{H}) d\tilde{H} \Big|_{x_2=-1} &= \psi_3(x_1, x_3, t), \\ K_2^{(3)}(H) \frac{\partial H}{\partial x_2} + \int_0^H K_2^{(4)}(\tilde{H}) d\tilde{H} \Big|_{x_2=+1} &= \psi_4(x_1, x_3, t), \end{aligned} \right\} (4)$$

$$\left. \begin{aligned} K_3^{(1)}(H) \frac{\partial H}{\partial x_3} - \int_0^H K_3^{(2)}(\tilde{H}) d\tilde{H} \Big|_{x_3=0} &= \psi_5(x_1, x_2, t), \\ K_3^{(3)}(H) \frac{\partial H}{\partial x_3} + \int_0^H K_3^{(4)}(\tilde{H}) d\tilde{H} \Big|_{x_3=1} &= \psi_6(x_1, x_2, t), \end{aligned} \right\} (5)$$

$$\text{где } \tilde{L} = \sum_{s=1}^n \frac{\partial}{\partial x_s} \left(K_{\phi S} \frac{\partial}{\partial x_s} \right),$$

$$K_{\phi S} = K_{\phi SO} \cdot K(H), C_m = \frac{1}{n\gamma\alpha_0}$$

$$K_1^{(1)}(H) = h_1^{(1)} K(H), K_1^{(2)}(H) = h_1^{(2)} K(H), K_3^{(4)}(H) = h_3^{(4)} K(H).$$

Здесь смысл функций

$$H(x, t), H_0^*, \theta_0^*, K_{\phi S}(H), \xi(x), \eta(x)$$

а также параметров

$$\alpha_0, \gamma, h_n^{(\alpha)}$$

и

$$h_n^{(\alpha+1)} \quad (\alpha = 1, 2, 3; n = 1, 2, 3)$$

общепринятый.

В дальнейшем в качестве функций $\xi(x), \eta(x)$, воспользуемся следующими зависимостями

$$\xi(x) = \xi_0 e^{\alpha_3 x_n}, \quad \eta(x) = e^{-\alpha_4 x_n}.$$

Задача типа (1) – (5) может быть решена различными методами численного анализа. Здесь предпочтение отдали методам Кирхгофа и итерации. Согласно преобразованию Кирхгофа

$$U = \int_0^H K(\tilde{H}) d\tilde{H} \quad (6)$$

Перепишем задачу (1) - (5) в виде

$$\frac{\partial U}{\partial t} = C_m f(U) \frac{1 + (n-1)\xi(x)}{\alpha_1 + \alpha_2 \eta(x)} L(U) \quad (7)$$

$$U(x, \tau_1) = U \left[\frac{\theta_0^*}{n\gamma} + H_0^* \right], \quad (8)$$

$$\left. \begin{aligned} h_1^{(1)} \frac{\partial U}{\partial x_1} - h_1^{(2)} U \Big|_{x_1=-1} &= \psi_1(x_2, x_2, t), \\ h_1^{(3)} \frac{\partial U}{\partial x_1} + h_1^{(4)} U \Big|_{x_1=+1} &= \psi_2(x_2, x_3, t), \end{aligned} \right\} \quad (9)$$

$$\left. \begin{aligned} h_2^{(1)} \frac{\partial U}{\partial x_2} - h_2^{(2)} U \Big|_{x_2=-1} &= \psi_3(x_1, x_3, t), \\ h_2^{(3)} \frac{\partial U}{\partial x_2} + h_2^{(4)} U \Big|_{x_2=+1} &= \psi_4(x_1, x_3, t), \end{aligned} \right\} \quad (10)$$

$$\left. \begin{aligned} h_3^{(1)} \frac{\partial U}{\partial x_3} - h_3^{(2)} U \Big|_{x_3=0} &= \psi_5(x_1, x_2, t), \\ h_3^{(3)} \frac{\partial U}{\partial x_3} + h_3^{(4)} U \Big|_{x_3=1} &= \psi_6(x_1, x_2, t), \end{aligned} \right\} \quad (11)$$

где $L = \sum_{s=1}^n K_{\phi SO} \frac{\partial^2}{\partial x_s^2}$, $f(U) = 1 / \frac{\partial H}{\partial U}$

При этом полагаем, что функция $U = U(H)$ имеет обратную $H = H(U)$.

Уравнение (7) имеет точное аналитическое решение при стационарном поле избыточных

напоров $\frac{\partial U}{\partial t} = 0$. В случае нестационарной задачи часто полагают

$\frac{\partial H}{\partial U} = const$. Это условие соответствует предположению, что некоторый участок кривой $U = U(H)$ заменяется соответствующим образом проведенной хордой.

Существуют и другие способы линеаризации уравнения (7), среди них – метод итерации. Согласно этому методу (разложив функции $f(U)$ в ряд Тейлора), перепишем задачу (7) – (11) в виде

$$\frac{\partial U_k}{\partial t} = C_m f(C_0) \frac{1 + (n-1)\xi_0 e^{\alpha_3 x_n}}{\alpha_1 + \alpha_2 e^{-\alpha_4 x_n}} L(U_k) + \Phi_n(x, t, U_{k-1}), \quad (12)$$

$$U_k(x, \tau_1) = U_k \left[\frac{\theta_0^*}{n\gamma} + H_0^* \right] \quad (13)$$

$$\left. \begin{aligned} h_1^{(1)} \frac{\partial U_k}{\partial x_1} - h_1^{(2)} U_k \Big|_{x_1=-1} &= \psi_1(x_2, x_2, t), \\ h_1^{(3)} \frac{\partial U_k}{\partial x_1} + h_1^{(2)} U_k \Big|_{x_1=+1} &= \psi_2(x_2, x_3, t), \end{aligned} \right\} \quad (14)$$

$$\left. \begin{aligned} h_2^{(1)} \frac{\partial U_k}{\partial x_2} - h_2^{(2)} U_k \Big|_{x_2=-1} &= \psi_3(x_1, x_3, t), \\ h_2^{(3)} \frac{\partial U_k}{\partial x_2} + h_2^{(4)} U_k \Big|_{x_2=+1} &= \psi_4(x_1, x_2, t), \end{aligned} \right\} \quad (15)$$

$$\left. \begin{aligned} h_3^{(1)} \frac{\partial U_k}{\partial x_3} - h_3^{(2)} U_k \Big|_{x_3=0} &= \psi_5(x_1, x_2, t), \\ h_3^{(3)} \frac{\partial U_k}{\partial x_3} + h_3^{(4)} U_k \Big|_{x_3=k} &= \psi_6(x_1, x_2, t), \end{aligned} \right\} \quad (16)$$

Введем новую неизвестную функцию $W_k(x, t)$

$$U_k(x, t) = \psi(x, t) + W_k(x, t) \quad (17)$$

представляющую собой отклонение от известной функции $\psi(x, t)$. Эта функция будет определяться как решение уравнения

$$\frac{\partial W_k}{\partial t} = C_m f(C_0) \frac{1 + (n-1)\xi_0 e^{\alpha_3 x_n}}{\alpha_1 + \alpha_2 e^{-\alpha_4 x_n}} L(W_k) + D_n(x, t, W_{k-1}), \quad (18)$$

с однородными и граничными условиями

$$\left. \begin{aligned} h_1^{(1)} \frac{\partial W_k}{\partial x_1} - h_1^{(2)} W_k \Big|_{x_1=-1} &= 0, \\ h_1^{(3)} \frac{\partial W_k}{\partial x_1} + h_1^{(4)} W_k \Big|_{x_1=+1} &= 0, \end{aligned} \right\} (19)$$

$$\left. \begin{aligned} h_2^{(1)} \frac{\partial W_k}{\partial x_2} - h_2^{(2)} W_k \Big|_{x_2=-1} &= 0, \\ h_2^{(3)} \frac{\partial W_k}{\partial x_2} + h_2^{(4)} W_k \Big|_{x_2=+1} &= 0, \end{aligned} \right\} (20)$$

$$\left. \begin{aligned} h_3^{(1)} \frac{\partial W_k}{\partial x_3} - h_3^{(2)} W_k \Big|_{x_3=0} &= 0, \\ h_3^{(3)} \frac{\partial W_k}{\partial x_3} + h_3^{(4)} W_k \Big|_{x_3=1} &= 0, \end{aligned} \right\} (21)$$

При этом начальное условие (8) будет выглядеть следующим образом

$$W_k(x, \tau_1) = U_k \left[\frac{\theta_0^*}{n\gamma} + H_0^* \right] - \psi(x, \tau_1) \quad (22)$$

Затем, согласно методу аппроксимации [1, с.7], функцию

$$f_1(x_n) = \frac{1 + (n-1)\xi_0 e^{\alpha_3 x_n}}{\alpha_1 + \alpha_2 e^{-\alpha_4 x_n}}$$

приближенно заменяем функцией

$$\tilde{f}_1(x_n) = \frac{1 + (n-1)\xi_0}{\alpha_1 + \alpha_2} \times \exp \left(\left(\ln \frac{(1 + (n-1)\xi_0 e^{\alpha_3})(\alpha_1 + \alpha_2)}{(1 + (n-1)\xi_0)(\alpha_1 + \alpha_2 e^{-\alpha_4})} \right) x_n \right),$$

т.е

$$\frac{1 + (n-1)\xi_0 e^{\alpha_3 x_n}}{\alpha_1 + \alpha_2 e^{-\alpha_4 x_n}} \approx \frac{1 + (n-1)\xi_0}{\alpha_1 + \alpha_2} \times \exp\left(\left(\ln \frac{(1 + (n-1)\xi_0 e^{\alpha_3})(\alpha_1 + \alpha_2)}{(1 + (n-1)\xi_0)(\alpha_1 + \alpha_2 e^{-\alpha_4})}\right) x_n\right), \quad (23)$$

Аппроксимация вида (23) для малых значений α_3 и α_4 вполне приемлема в практических расчетах. Соответствующие результаты, вычисленные на ПЭВМ при различных значениях этих параметров, показывают, что функция $f_1(x_n)$ с высокой точностью $10^{-4} \div 10^{-9}$ аппроксимирована функцией $\tilde{f}_1(x_n)$.

Далее, предполагая, что функция $D_n(x, t, W_{k-1})$ может быть разложена в ряд Фурье -Бесселя и используя метод аппроксимации [1, с. 8], решение задачи (18) - (22) представим

$$W_k(x, t) = \sum_{t_1=1}^{\infty} \sum_{t_2=1}^{\infty} \sum_{t_3=1}^{\infty} T_{kt_1t_2t_3}(t) \times (\cos \mu_{t_1} x_1 + A_{t_1} \sin \mu_{t_1} x_1) \times (\cos \mu_{t_2} x_2 + B_{t_2} \sin \mu_{t_2} x_2) \times V_{V_{n^2}} \left(\frac{2\lambda_{t_1t_2t_3}}{\alpha_5 \sqrt{K_{\phi 30}}} e^{-\frac{\alpha_5}{2} x_n} \right), \quad (24)$$

$$T_{ki_1i_2i_3}(t) = \left\{ \int \tilde{D}_{ni_1i_2i_3}^{(k-1)}(t) e^{\lambda_{i_1i_2i_3}^2 c_{mf}(C_0)t} dt + C_{i_1i_2i_3}^{(k-1)} \right\} \times e^{-\lambda_{i_1i_2i_3}^2 c_{mf}(C_0)t} \quad (25)$$

$k = 1, 2, 3, \dots$

Здесь $A_{i_1}, B_{i_2}, \alpha_5, C_{i_1i_2i_3}^{(k-1)}, \tilde{D}_{ni_1i_2i_3}^{(k-1)}(t)$ – известные константы и функции: $V_{V_{n^2}}(x_n)$ - функция из комбинации функций Бесселя первого и

второго рода индекса $\nu_{i_1 i_2 i_3}; \lambda_{i_1 i_2 i_3}$ - положительные корни уравнения составленного из комбинации этих функций; μ_{i_1} и μ_{i_2} - положительные корни уравнения, составленного из комбинации тригонометрических функций.

Подставив (24) в (17), а затем (17) в (6), нетрудно получить решение поставленной задачи (1) - (5) относительно напорной функции $H(x, t)$.

Ряд (24) быстро сходится, так как $\mu_{i_1} < \mu_{i_1+1}$ и $\mu_{i_2} < \mu_{i_2+1}$, $\lambda_{i_1 i_2 i_3} < \lambda_{i_1+1 i_2+1 i_3+1}$. Значение функции $T_{k i_1 i_2 i_3}(t)$ ($k = 1, 2, 3, \dots$), определяемое по формуле (25), резко уменьшается как с увеличением μ_{i_1} , μ_{i_2} и $\lambda_{i_1 i_2 i_3}$, так и с течением времени. Следовательно, последовательность $\{U_k\}$ $k = 1, 2, 3, \dots$ сходится к решению $H(x, t)$ задачи (1) – (5) при $k \rightarrow \infty$.

3. Выводы

– Осадок грунтовых оснований при коэффициенте и граничных условиях, зависящими от давления, существенно отличаются от обычного в начальные моменты времени. Со временем их влияние на процесс уплотнения грунтов становится незначительным.

– При отсутствии условий симметрии ($A_i = 0, B_i = 0$), осадок грунтовых оснований неравномерно и сильно отличаются от осадка, соответствующего условию симметрии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алтынбеков Ш.А. Об одном методе аппроксимации // Проблемы механики. №3 - 4, 1995.- С. 7-9.

АЛТЫНБЕКОВ Ш., КУРМЫШ Е.К., ДЖАМАНКАРАЕВА М.А. ӘРТЕКТИ ТОПЫРАҚ ҚАБАТЫНЫҢ СЫЗЫҚТЫ БОЛМАҒАН ШЕКАРАЛЫҚ ШАРТТА ШӨГУІ

Мақалада екі компонентті жер массасы консолидация теориясының есебі сызықты болмаған үшінші текті шекаралық шартта шешілген. Консолидация теңдеуіне енген фильтрация коэффициенті ортаның кернеулі деформациялық күйіне (КДК) тәуелді деп қарастырылған. Сандық әдістер ұсынылған, біртекті және әртекті топырақтар консолидациясы сызықты болмаған шекаралық шарттарда зерттелінді.

Кілт сөздер: дифференциалдық теңдеулер, сандық әдістер, топырақтар консолидациясының теориясы, шектік есептер, түйіндес есептер.

ALTYNBEKOV Sh., KURMYSH E.K., JAMANKARAYEVA M.A. CONDENSATION OF A LAYER OF A GROUND UNDER NONLINEAR REGIONAL CONDITIONS

In this article the managements of consolidation two components of earthen weights are solved under nonlinear regional conditions of the third sort. Thus factor of filtrations which are included in of this equation, is considered variable and dependent from the VAT of environment. The numerical accounts are given, the character of condensation of a homogeneous and non-uniform layer of a ground is investigated under nonlinear regional conditions.

Keywords: differential equations, numerical methods, soil consolidation theory, boundary problems, conjugate problems.

UDK612.395

STUDY OF ENZYMATIC ACTIVITY OF METABOLIC COMPLEX OF BACILLUS SUBTILIS FOR DEVELOPMENT OF ENZYME PREPARATIONS

MADYBEKOVA G.M., MUTALIYEVA B.ZH., IBRAGIMOVA ZH.N.

The paper contains data of results of screening the general hydrolytic, amilolytic, proteolytic activities of strains Bacillus subtilis isolated from soil. The effect of pH, temperature, type of cultivation, substrate on the enzymes activities of isolated strains were studied. It was established that optimal pH was 9, temperature – 50⁰C, the optimal growth were achieved at deep cultivation, and at use of beer pellet as a substrate.

Keywords. Bacillus subtilis, microorganisms strains, biologically-active substances, enzymes, metabolites, beer pelle, substrate.

Recently, biotechnology are increasingly used producers of biologically active substances, enzymes, antibiotics, hormones, etc. Currently, the most perspective and widely used insecticides are biological products based on bacteria Bacillus subtilis and its metabolites.

At the present stage of medical biotechnology, new data justifying the use of saprophytic microflora, which is capable during of their life release biologically active substances (BAS), enzymes, antibiotics, hormones, etc., inhibiting the growth of pathogenic micro-organisms, cancer and normalizing various pathological and biochemical processes in the human body, and also used as plant protection products. [1] Currently, the most perspective and widely used are biological products based on bacteria Bacillus subtilis and its metabolites.

Species Bacillus attract the attention of researchers for a long time. The accumulated knowledge in the field of microbiology, physiology,

biochemistry, and genetics of bacteria testifies about benefits of *Bacillus* as a producers of biologically active substances: enzymes, antibiotics, insecticides [2-5]. High adaptability to various conditions of existence (presence or absence of oxygen, the growth and development in a considerable range of temperatures, the use of various organic or inorganic compounds, etc. as sources of nourishment) contribute to the spread of germs in the soil, water, air, foodstuffs and other environmental objects, as well as in humans and animals.

A variety of metabolic processes, genetic and biochemical variability, resistance to lytic and digestive enzymes, have served as justification for the use of bacilli in the various fields of medicine [6-10].

Analysis of the results of research carried out in our country and abroad, testifies about scales of use of the *Bacillus* bacteria to produce products from biomass of bacteria or their metabolites. Known methods for culturing bacteria of the species *Bacillus* are the basis for the technology of obtaining of a number of bacterial and enzyme preparations [11-15].

On the basis of live bacteria of the species *Bacillus*, had been created biological products that are harmless for the microorganism, and can be used to protect plants from disease.

The aim of this work is selection of microorganism *Bacillus subtilis* strain from soil of South Kazakhstan region and study the complex metabolite, the metabolite activity of isolated strain, as well as the hydrolytic activity and biological properties of isolated strains of *B. subtilis* and to evaluate the possibility of their use for the development of the original biological product.

Creation of optimal conditions for the growth of bacteria *Bacillus subtilis* have essential meaning for the creation of biological products on their basis.

The medium was prepared by weighing the following medium composition in grams per litre; Bacteriological peptone-6g, $MgSO_4 \cdot 7H_2O$ -0.5g, KCL-0.5g, substrate-1.0g. The above medium composition were dissolved in 1000ml of distilled water after which 100ml of the medium was measured into a conical flask (250ml capacity each) heated on hot plate to homogenize and then sterilized in an autoclave at 121°C for 15 minutes after which they were removed and allowed to cool before the organism was inoculated.

The screening of amylolytic activity of *B. Subtilis* were used Louri-Bertoni medium with 1% of starch solution.

Hydrolytical activity is determined in supernatant from cultures, which are obtained by centrifugation of all volume of culture.

Asapolysaccharide substrates are used potato starch, also extract of beer pellet.

For estimation of proteolytic activity were used hydrolysis of 1% casein solution by proteases.

Figure 1 shows the effect of pH on the activity of enzymes produced by *Bacillus subtilis*. The optimum pH was 9 for amilolytic and proteolytic activities with a concentration of 1,15 and 0,85 mg/ml/sec. accordingly.

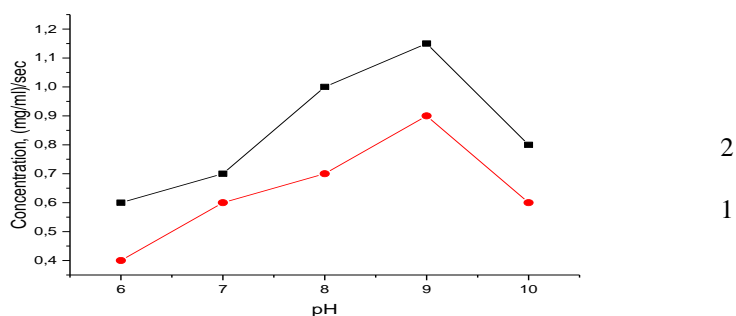

Figure 1. Effect of pH on the activity of enzymes produced by *B. subtilis*.

1- Protease; 2 - Amilase

Figure 2 shows the effect of temperature on the activity of enzyme produced by *B. subtilis*. The optimum temperature for the activity of *B. subtilis* was recorded at 50°C with a concentration of 1,15 and 0,85 mg/ml/sec.

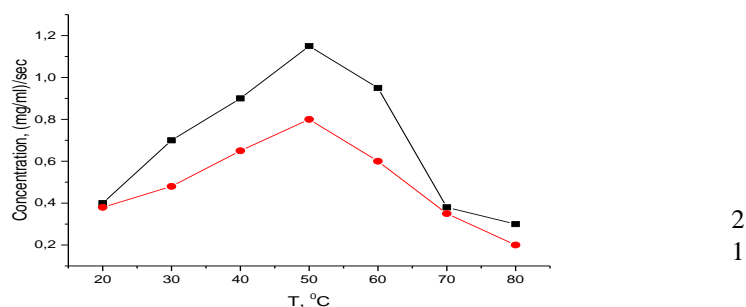

Figure 2. Effect of temperature on the activity of enzymes produced by *B. subtilis*.

1 – Protease; 2 – Amilase

Isolated strains *Bacillus subtilis* were studied on ability to hydrolyze the plant polymeric carbohydrates, as a source was used the beer pellet.

Figure 3 showed results of supernatant hydrolytic activity determination. As a substrate for determination of summary hydrolytic activity was used beer pellet. It was established that at deep cultivation the value of hydrolytic activity of strain is similar. Maximum of activity were observed on 2nd day of cultivation; Comparison of hydrolytic activity of film and deep cultures shows that more efficiency is deep cultivation.

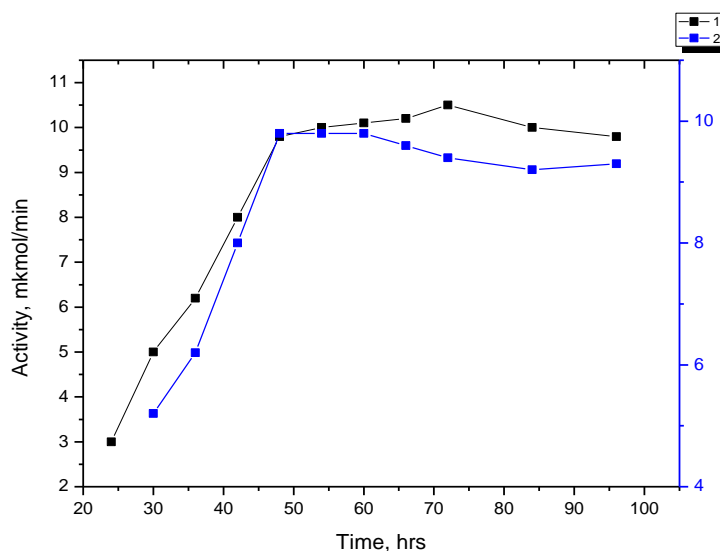

Figure 3. General hydrolytical activity of strains at deep (1) and film (2) cultivation with use of extract of beer pellet

More slowly growth of hydrolases enzymes activity is explained by additional time necessary for formation of film.

Besides summary hydrolytic activity with use of beer pellet as a substrate for comparison was determined the hydrolytic activity of strains toward potato starch (table 1).

Table 1 – Activity of hydrolases in the deep cultures of strain

Strain	Cultivation time	Rate of formation of reaction products (mkmol/min. at hydrolysis of various substrates)	
		Starch	Extract of beer pellet
Isolated strain	72 h., deep	15,6	26,1

So, researches of general hydrolytic, amilolytic and proteolytic activity of film and deep cultures of strain testifies about possibility of deep cultivation for production of enzymes of hydrolytic complex at use the beer pellet as a substrate.

REFERENCES

1. Подберезный В.В., Полянцев Н.И., Ропеева Л.В. Культивирование производственных штаммов *Bacillus subtilis* в подсырной сыворотке // Ветеринария. - 1996. – № 1 – С. 21-29.
2. Блинкова Л.П., Семенов С.А., Бутова Л.Г. и др. Антагонистическая активность свежeweделенных штаммов бактерий рода *Bacillus* // ЖМЭИ. 1994. – № 5. – С. 71-72.
3. Поспелова В.В., Рахимова Н.Г., Халенева М.П. и др. Новые сферы применения микробных биопрепаратов для коррекции бактериоценоза организма человека. // Иммунобиол. препараты. М. – 1989. – С. 142-152.
4. Сорокулова И.Б. Сравнительное изучение биологических свойств биоспорина и других коммерческих препаратов на основе бацилл // Мшробю-лопчний журнал. – 1997. – Т. 69, – № 6. – С. 43-49.
5. Buchell M.E., Smith J., Lynch H.C. A physiological model for the control of erythromycin production in batch and cyclic fed batch culture // Microbiology. – 1997. V. 143, – № 2. – P. 475-480.
6. Бойко Н.В., Турыница А.И., Попович Е.П., Вьюницкая В.А. Антагонистическое действие культур *Bacillus subtilis* на бактерии рода *Klebsiella* / Микробиол 1989. – Т. 51, – № 1. – С. 87-91.
7. Кудрявцев В.А., Сафронова Л.А., Осадчая А.И. и др. Влияние живых культур *Bacillus subtilis* на неспецифическую резистентность организма // Мик-робиол. – 1996 – Т. 58, – № 2. – С. 46-53.
8. Митрохин С.Д., Шендеров Б.А. Микробиологические и биохимические показатели изменения микробной экологии толстой кишки крыс под влиянием рифампицина. Антибиотики химиотерапия – 1999, Т. 34 № 6 (482-4).
9. Cromwick A.M., Birrer G.A., Gross R.A. Effects of pH and aeration on γ -poly (glutamic acid) formation by *Bacillus licheniformis* in controlled batch fermentor cultures // Biotechnol. and Bioeng. 1996. – V. 50, № 2. – P. 222-227.
10. Lin S.-C., Carswell K.S., Sharma M.M., Georgiou G. Continuous production of the lipopeptide biosurfactant of *Bacillus licheniformis* JF-2 // Appl. Microbiol, and Biotechnol. 1994. – V. 41, № 3. – P. 281-285.
11. Зинкин В.Ю. Фотометрический НСТ-тест с нейтрофилами крови человека и его клинико-иммунологическая значимость у больных с травмой опорно-двигательного аппарата. Автореф. дис. канд. мед. наук. – Москва, 2004.
12. Donovan W.P., Rupa M.J., Slane A.C. *Bacillus thuringiensis* crytic, proteo-intoxic to coleoptera insects // Патент N 5378625 США A61K 31/00. Оpubл. 03.01.95.
13. Kubo Kazuhiro. Pure culture of *Bacillus subtilis* FERM BP-3418 // Пат. N 5364738. США. МКИА 01N 25//00. - публ. 15.11.94.

14 Su Li, Zhang Zhihong, Xiao Xianzhi, Wang Xiaomin Wuhan daxue xuebao. Ziran kexue ban // J. Wuhan Univ. Natur. Sci. Ed. 1996. – V. 42, N 4. – С. 516518.

15 Tsuge Kenji, Ano Takashi, Shoda Macoto. Characterization of Bacillus subtilis YB8, coproducer of lipopeptides surfactin and plipastatin B1 //J. Gen. and Appl. Microbiol. 1995. – 41, №6. – P. 541-545.

МАДЫБЕКОВА Г.М., МУТАЛИЕВА Б.Ж., ИБРАГИМОВА Ж.Н. ИССЛЕДОВАНИЕ ФЕРМЕНТАТИВНОЙ АКТИВНОСТИ МЕТАБОЛИТНОГО КОМПЛЕКСА *BACILLUSSUBTILIS* ДЛЯ РАЗРАБОТКИ ФЕРМЕНТНЫХ ПРЕПАРАТОВ.

Статья содержит данные результатов скрининга общей гидролитической, амилолитической, протеолитической активности штаммов микроорганизмов Bacillussubtilis, выделенных из почв. Были изучены влияние pH, температуры, вида культивирования, субстрата на энзиматическую активность выделенных штаммов. Было установлено, что оптимальным является pH 9, температура - 50⁰C, более оптимальный рост достигается при глубинном культивировании и использовании экстракта пивной дробины в качестве субстрата.

Ключевые слова: Bacillussubtilis, штаммы микроорганизмов, биологически-активные вещества, ферменты, метаболиты, пивная дробина, субстрат.

МӘДІБЕКОВА Ғ.М., МҮТӘЛИЕВА Б.Ж., ИБРАГИМОВА Ж.Н. ФЕРМЕНТТІ ПРЕПАРАТТАРДЫ ДАЙЫНДАУ ҮШІН *BACILLUS SUBTILIS* МЕТАБОЛИТТІ КОМПЛЕКСІНІҢ ФЕРМЕНТАТИВТІ БЕЛСЕНДІЛІГІН ЗЕРТТЕУ.

Мақалада топырақтан бөліп алынған Bacillus subtilis микроақзаларының штамдарының жалпы гидролиттік, амилолиттік, протеолиттік белсенділігінің скринингтік нәтижелері берілген. Бөліп алынған штамдардың энзиматикалық белсенділігіне pH-тың, температураның, культивациялау түрінің, субстраттың әсері зерттелді. pH-тың мәні 9, температура - 50⁰C болғанда оптимальдылық анықталды, жоғары оптимальды өсу терең культивациялау мен субстрат ретінде сыраға дайындалған экстракт алынғанда байқалды.

Кілт сөздер: Bacillus subtilis, микроақзалар штамдары, биологиялық-белсенді заттар, ферменттер, метаболиттер, сыраға дайындалған, субстрат.

ӘОЖ 371.134

ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДА ОРТА МЕКТЕПТЕРДЕ ИНФОРМАТИКАНЫ ОҚЫТУДЫҢ МАЗМҰНЫ

ДАЙЫРБЕКОВ С.С., АДЫЛБЕКОВА Э.Т., БИМАНОВА Ж. Қ.

Мақалада орта мектептерде, оның ішінде қоғамдық-гуманитарлық бағыттағы мектептерде информатиканы оқытудың мазмұны, қазіргі жағдайы, ондағы кездесетін проблемалар мен оларды шешу жолдары қарастырылған. Бейінді оқытуға байланысты информатикадан «Компьютерлік графика», «Web-сайт құру

жолдары», «Баспа жұмыстарын ұйымдастыру» секілді элективті курстарды енгізу ұсынылады.

Кілт сөздер: информатика, оқыту, бейінді оқыту, АКТ құралдары, қоғамдық-гуманитарлық бағыт, орта мектеп.

Қазіргі заман талабына сай оқу пәндерінің мазмұны өзгеруде. Бұл мұғалімдердің көпшілігінің оқу пәндерінің өзгертілген мазмұн бойынша қарастырылатын негізгі мәселелерге көңіл бөлмейтінін, оқушылардың информатиканы алдағы өмірінде пайдалануға мүмкіндік беретін негізгі белгілерін толығымен ашып, егжей-тегжейлі сипаттамайтынын өмір көрсетіп отыр. Орта мектептің оқу жүйесінде оқушылардың білімі бес балдық жүйемен бағаланады. Берілген тапсырманы толық негіздеп орындаған жағдайда оқушыға бес деген баға қойылады. Ал қате немесе кемшілік жіберілгенде оқу материалын толық игермеді деп есептелініп сәйкесінше төрт, үш немесе екі деген бағамен бағаланады. Бұл жағдайда орындалған тапсырманың орындалу реті ескерілмейді. Ал оқудың нақты мақсатының дұрыс қойылмауы, яғни үйге берілетін тапсырмалар мен оқушының оқу жүктемесінің мөлшерін анықтау мәселелері әлі күнге дейін толық шешімін таба алмай келеді. Бұл оқушыны тапсырманы өз еркімен емес мәжбүрлі түрде орындауына, оқуға деген қызығушылығының жоғалуына, жауапкершіліктен жалтаруына алып келеді.

Жалпы білім беретін мектептің қоғамдық-гуманитарлық және жаратылыстану-математикалық бағыттағы 10-11 сыныптарға арналған «Математика және информатика» білім саласы пәндерінің оқу бағдарламалары Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрінің 2013 жылғы 3 сәуірде №115 бұйрығымен бекітілген. Бұл оқу бағдарламасында қоғамдық-гуманитарлық бағыт және жаратылыстану-математикалық бағыт бойынша 10-11 сыныптарға өтілетін «Алгебра және анализ бастамалары», «Геометрия» және «Информатика» пәндеріне сәйкесінше түсінік хат, оқу пәндерінің базалық мазмұны, оқушының дайындық деңгейіне қойылатын талаптар келтірілген. Соның ішінде «Информатика» пәнінің оқу бағдарламасына толығырақ тоқталатын боламыз. Олардың ұқсастығы мен айырмалышықтарына талдау жасаймыз.

Қоғамдық-гуманитарлық және жаратылыстану-математикалық бағыттары бойынша құрастырылған «Информатика» пәнінің 10-11-сыныптарға арналған оқу бағдарламасы ҚР Үкіметінің 23.08.2012 ж. № 1080 қаулысымен бекітілген Орта білім берудің (бастауыш, негізгі орта, жалпы орта білім беру) МЖМС-на сәйкес дайындалған.

Қоғамдық-гуманитарлық бағыт бойынша информатиканы бейіндік оқытудың мақсаты заман талабына сай оқушыларға ақпараттық технологиялардың теориялық негіздері бойынша негізгі білім жүйесін

меңгерту, олардың ақпараттық мәдениетін және АКТ жұмыс істеу және үнемі қолдану дағдыларын қалыптастыру, танымдық және зияткерлік қабілеттерін дамыту болып табылса, ал жаратылыстану-математикалық бағыт бойынша информатиканы бейіндік оқытудың мақсаты осы аталған мақсатқа қосымша жаңа визуалды бағдарламалау технологияларының теориялық негіздері бойынша базалық білім жүйесін меңгеру болып табылады.

Құрастырылған оқу бағдарламасында қоғамдық-гуманитарлық бағыт бойынша информатиканы оқыту міндеттері 1-кестеде келтірілген [1].

Оқу бағдарламасында пәнді оқытуда пәнаралық байланысты жүзеге асыру үшін және оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыру үшін жобалау әдісін қолдануды ұсынады. Сонымен қатар 10-11-сыныптардың жылдық сағат көлемі сәйкесінше 34 сағатты, яғни аптасына 1 сағатты құрайды.

Пәннің базалық мазмұнына тоқталатын болсақ, 10-сыныпта қоғамдық-гуманитарлық бағытта техника қауіпсіздік ережелері, ақпарат және ақпараттық үдерістер, компьютер-ақпаратты өңдеу құралы, ақпараттық технологиялар тараулары өтілетін болса, ал жаратылыстану-математикалық бағытта техника қауіпсіздік ережелері, ақпарат және ақпараттық үдерістер, компьютер – ақпараттыөңдеу құралы, алгоритмдеу және бағдарламалау, ақпараттық технологиялар тараулары ұсынылған. 11-сыныпта қоғамдық-гуманитарлық бағытта техника қауіпсіздік ережелері, ақпарат және ақпараттық үдерістер, компьютер-ақпаратты өңдеу құралы, ақпараттық технологиялар тараулары өтілетін болса, ал жаратылыстану-математикалық бағытта техника қауіпсіздік ережелері, ақпарат және ақпараттық үдерістер, компьютер-ақпаратты өңдеу құралы, ақпараттық технологиялар және телекоммуникация тараулары ұсынылған. Сонымен қатар 10-11-сыныптарда оқу жылының аяғында информатика пәні бойынша жобалық іс-әрекетке арнайы сағаттар да бөлінген.

Кесте 1 – Информатиканы оқыту міндеттері

қоғамдық-гуманитарлық бағыт бойынша оқыту міндеттері	жаратылыстану-математикалық бағыт бойынша оқыту міндеттері
-қазіргі заманауи ақпараттық қоғам, жеке тұлғаның және мемлекеттің ақпараттық қауіпсіздігі туралы мағлұмат беру; -мәтінді және бейнені сканерден өткізу, танып алу дағдыларын	-қажетті нақты міндеттерді шешу үшін визуалды бағдарламалау және ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалана отырып, бастапқы теориялық білім мазмұнын қалыптастыру;

<p>калыптастыру; -ақпараттық және коммуникациялық технологиялар құралдарымен жұмыс істеуде қауіпсіздік техника ережелерін сақтау; -жобалық іс-әрекетте ақпараттық-коммуникациялық технологиялар құралдарын пайдалану; -мәтіндік, сандық, графиктік және дыбыстық ақпараттарды өңдеу бойынша ақпараттық технологиялар құралдарымен жұмыс істеу дағдыларын дамыту; -оқушыларды ақпараттық мәдениетке тәрбиелеу.</p>	<p>-визуалды бағдарламалау және мәтіндік, сандық, графикалық және дыбыстық ақпараттарды өңдеу бойынша ақпараттық технологиялар құралдарымен жұмыс істеуге дағдыландыру; -дербес компьютердің жұмыс істеу тиімділігін арттыру үшін қызметтік бағдарламаларды қолдана білу; -ақпараттық іс-әрекеттің этикалық және құқықтық нормаларын сақтауда жауапты қарым-қатынасқа тәрбиелеу.</p>
---	--

Қоғамдық-гуманитарлық бағытқа арналып құрылған бағдарлама мазмұнындағы 10-сыныпта «Ақпарат және ақпараттық үдерістер» тарауында әлемнің ақпараттық бейнесі, ақпараттық жүйелер және ресурстар, білім беру ақпараттық ресурстары, «Компьютер-ақпаратты өңдеу құралы» тарауында аппараттық және бағдарламалық қамтамасыз етудің диалектикасы, компьютердің қосымша құрылғыларын баптау және орнату (веб-камера, сканер, принтер, желілік принтер), ал «Ақпараттық технологиялар» тарауында мәтіндермен жұмыс жасау технологиясы, HTML редакторы, визуалды редактордың негізгі мүмкіндіктері және сыртқы түрі, Web-беттер және сайттар, визуалды редактордың негізгі мүмкіндіктері және сыртқы түрі, сайттың қарапайым алғашқы бетін құру, кестеде орналасқан ақпараттары бар беттерді құру, сайттың гиперсілтемелері мен навигациясы, веб-бетке gif-анимация және баннерлерді кірістіру, сайтты жариялау тақырыптары туралы оқушылар теориялық білімдерін шыңдап, іс жүзінде орындап көру мүмкіндігіне ие болады. Соңында осы тақырыптарды жетік меңгеру үшін жобалық іс-әрекет орындайды.

11-сыныпта «Ақпарат және ақпараттық үдерістер» тарауында ақпаратты құқықты қорғау, компьютерлік құқық бұзушылықтар түрі, ақпараттарды тираждауда авторлық ақпараттарды қорғау тақырыптары өтілсе, «Компьютер-ақпаратты өңдеу құралы» тарауында бағдарламалық қамтамасыз ету түрлері және оларды қолдану ережелері, ақпараттық қауіпсіздікті операциялық жүйелер құралдары: файлдарды қорғаумен, компьютерлерді қорғаумен жабдықтау, компьютерлік вирустар, компьютерлік вирустар түрлері, вирустардың дербес компьютерге ену жолдары, вирустардан сақтау шаралары, вирусқа қарсы бағдарламалары,

қауіпсіздік параметрлері, қолжетімділікті басқару, пароль қою тақырыптары, «Ақпараттық технологиялар» тарауында суретпен сипаттауларды, яғни иллюстрацияларды қалыптастыру, векторлық графиканы өңдеу редакторы, объектілерді импорттау және экспорттау, дайын кітапханалардағы графикалық объектілерді өңдеу, қисықтармен жұмыс, әсерлер, монтаждау және бейнелерді жақсарту, растрлық графика редакторы, сурет салу және бояу, фотомонтаж, фотосуреттерді өңдеу мен баспаға даярлау, коллаж, әсерлерді пайдалану, басылым жүйелерінің жіктелуі, электронды басылымдар, басылымның міндетті атрибуттары, рәсімдеу ережелері (буклет, кітапша, кітап, журнал, жарнамалық бет), редакциялаудың техникалық ережелері, терминология, беттің пішімі, мәтінді пішімдеу, қаріптермен жұмыс, құжат стилі, басылымды макеттеу (жобаны құру), мәтінді дайындау, иллюстрацияларды дайындау, қаріптерді таңдау, беттеу, макетті баспадан шығару тақырыптары игеріледі. Нәтижесінде жобалық іс-әрекеттерді орындайды.

Сондай-ақ оқу бағдарламасында оқушының дайындық деңгейіне талаптар қойылған. Оқушылардың пәндік нәтижелер, тұлғалық нәтижелер және жүйелі-әрекеттік нәтижелер деп аталатын үш бағыт бойынша дайындық деңгейі бағалануы қарастырылған.

Пәндік нәтижелердің өзі шәкірттің білуі тиіс және меңгеруі тиіс деп аталатын бағытпен қарастырылады.

Қоғамдық-гуманитарлық бағытта оқитын оқушылар 10-сыныптың соңында ақпараттық жүйелер мен қолданылатын ресурстар ұғымын, заман талабына сай жаңаша аппараттық және бағдарламалық қамтамасыздандыру ұғымын, әртүрлі құжаттарды сканерлеу технологиясын, сканерленген мәтіндерді тануға арналған бағдарламаларды, мәтіндік процессордың маңызды мүмкіндіктерін; анимацияны ұйымдастыру мен оларды құруға арналған графикалық орта негіздерін, түрлі нысандарды құруға арналған құрал-саймандар қабықшасының құрылымын, қабаттар және қойылыммен жұмыс істеу мүмкіндігін, анимация түрлерін, оның ішінде векторлық анимацияны қалыптастыру тәсілдерін; web-дизайн құрудағы негізгі қағидаларды, web-сайт моделін жобалау міндеттері мен кезеңдерін; оның сыртқы түрін өзгерту ережелерін, оқу жобасын құруға қойылатын талаптарды, оны қорғау мен бағалау процедурасын *білуі тиіс* болса, келесі мәселелерді: компьютердің қосымша перифериялық құрылғыларын орнату мен баптауды, құжатты мәтіндік редакторда құру, сақтау, өңдеу мен баспаға шығаруды, оны рәсімдеуде жаңа стильді қалыптастыруды; көшіруде қолданылатын алмасу буфері бар қызметтерді орындауды, беттерді нөмірлеу, тізімдер, сілтемелер, тақырып қою көмегімен мәтіннің құрылымын өзгертуді, орфография көмегімен мәтінді тексеру, оған кесте, сурет, бейне, диаграмма,

формула кірістіруді, макростарды құру мен құжатқа пароль қоюды, анимациялық және графикалық объектілер құру мен оны өңдеуді, градиент құру мен объектіні түрлендіруді, анимацияға дыбыстық сүйемелдеу жасауды, Web-сайт жобасын құру, әшекейлеу, түрлі иллюстрациялар мен анимациялар қосу, фотоальбом құруды, зерттеу тақырыбы бойынша тұжырым жасауды, өзбетінше шығармашылық жұмыстарын жоспарлауды; шағын топтар мен бірлестіктерде жұмыс істеуді; рефлексия жүргізуді, жобаны қорғауды *меңгеруі тиіс*.

Ал 11-сыныптың соңында оқушылар *білуі тиіс* мәселелер ақпараттық қауіпсіздік ұғымы мен оны қорғауға арналған ҚР заңын, нормативтік-құқықтық актілер мен ақпаратты қорғау мен авторлық құқық бойынша нормаларын, іс-шараларын, вирустік бағдарламалар мен вирусқа қарсы әрекет ұғымдары мен одан қорғану шараларын, компьютерлік графика түрлерін, графикалық редакторлардың интерфейсінің негізгі элементтерін, объектілерді импорттау және экспорттау жолдарын, қисықтар салу ерекшеліктерін, контурлар, маскалар, қабаттар түрлерін, кітап, журнал, жарнама беттерін рәсімдеу ережелері мен макет ұғымын, беттеудің негізгі ұғымдары және т.б. болса, *меңгеруі тиіс* мәселелер: кез келген мәтіндік процессорды, графикалық редакторды, баспа жүйелерін білімін жетілдіру мақсатында қолданса, операциялық жүйе мүмкіндіктерін ақпаратты қорғауда пайдалануы; вирусқа қарсы бағдарламаларды ақпаратты сақтандыру мен қорғау шараларын қолдануы; графикалық редакторларда файлдарды ашуды сақтауды, файл құрумен қатар қарапайым объектілермен жұмыс жасауды фотобейнелерді түзету мен өңдеу жүргізуді, кез келген баспа өнімдерін беттеуді, объектілер үзінділерін дұрыс орналастыра алуы керек деп көрсетілген.

Жоғарыда айтылғандай бағалау барысында оның екінші түрі оқушылардың жеке тұлғалық нәтижелері анықталуы тиіс. Олар келесі көрсеткішті анықтауы қажет: ақпараттың таралуының құқықтық-этикалық қырларын ескеріп, онымен жауапты қатынас жасай алуы, алған өмірлік тәжірибесін оқу мазмұнымен байланыстыра алуға қабілетті, АКТ технологиялары мен информатикада қоғам дамуына сай даярлықтарының мәнін түсінуге икемді, білім деңгейін жетілдіру барысында АКТ құралдарын қолдану дайындығының болуы, қарым-қатынас жасауда әртүрлі әлеуметтік жағдайларда бірлесу дағдысын дамыту, ситуациядан жанжалсыз шыға білуге, пайдаланушылардың ақпараттық нәтижелерін құрметтеуге, салауатты өмір салтын құруға және АКТ құралдарын пайдаланғанда қауіпсіздікті ұстануға дайын және икемді болуы.

Бағалаудың үшінші түрінің талабы оқушылар жүйелі-әрекеттік нәтижелер бойынша білімдері мен біліктіліктерін күнделік өмірде және

тәжірибеде қолдануы тиіс. Олар: еңбекті автоматтандыра білу, оқу үдерісінде ақпараттық білім қорларын тиімді пайдалану, бүкіләлемдік өрмек желісінде қолданылатын ақпараттық өнімдерді өңдеу, түрлендіру, өзгерту, қалыптастыру, берілетін ақпаратты мультимедиалық объектілер немесе мәтіндік құжаттар түріне түрлендіру, ақпараттық кеңістік құрып, оны тиімді жолмен ұйымдастыра білу, оқу және тәжірибелік есептерді компьютер мүмкіндігін қолданып шеше алу, автоматтандырылған ақпараттық жүйелерімен жұмыс істеу, ақпараттық объектілерді полиграфиялық басылым түрінде түрлендіру, яғни әшекейлей білу, телекоммуникациялық арналар бойынша ақпарат тарату барысында құқықтық және этикалық нормаларды сақтау.

Сонымен қоғамдық-гуманитарлық бағытты пайдаланатын мектептің бейінді сыныптарында информатиканы оқытудағы негізгі бағыты қоршаған орта туралы ақпаратты алу, іздеу, талдау, сыни тұрғысынан бағалау, ақпаратты таңдап алу, жіберу, объектілер мен үдерістерді жобалау, өз іс-әрекеттерін жоспарлау, жоспарларды құру, түзету және іске асыру болып отыр.

Web-сайт құру жолдары, компьютерлік графика, баспа жұмыстары, анимация ұйымдастыру бойынша сағаттар саны аз болғандықтан, біз оларды бейінді курстарда оқытуды ұсынамыз. Мысалы, компьютерлік графиканың теориялық негіздерін оқытумен қатар тәжірибеде қолданудың өзара байланысы негізінде сабақтастық пен бірізділік ұстанымдарын ескере отырып, оқушыларды тәжірибеде әртүрлі компьютерлік графика бағдарламаларын (MS Paint, Adobe Photoshop, Macromedia Flash, Corel Draw, 3ds Max) қолдана алуын қарастыру керек. Осыларды ескере отырып пәнаралық байланыс ретінде «Компьютерлік графика» бойынша бейінді курстарды және оларды кезеңдерге бөліп оқытуды қарастыруға болады. Егер сағат саны көп болса, онда оқушы осы курс барысында кем дегенде бір бағдарламамен толық жұмыс істей алатындай дәрежеге жетеді. Осы сияқты «Web-сайт құру жолдары», «Баспа жұмыстарын ұйымдастыру» секілді бейінді курстардан оқушы толық мағлұмат алып, онымен жұмыс істеу біліктілігі артатыны сөзсіз[2]. Сонымен қатар оқушыларды үлкен жетістіктерге жетелейтінін, өздеріне қажетті қосымша мағлұматтар алатындығын, оқытуда жетістіктерге жететіндегіне септігін тигізетіні анық.

Мектептегі бейіндік оқыту – оқушылардың оқу-танымдық қызығушылықтарына, қабілеттілігіне, жеке тұлғалық тұрғыдан қарауды жүзеге асыруға бағытталған. Мұндағы оқыту үдерісінде білім мазмұны ерекшеленеді, оқыту әдістерінің, түрлерінің және формаларының басымдық рөлі, оқушылар мен мұғалімнің өзара байланыс стилі өзгереді. Оқушылардың пәнге деген қызығушылығы, бейімі мен қабілеттері толығымен есепке

алынып, білімдерін ары қарай жалғастыру мүмкіндіктеріне сәйкес оқытуға жағдай жасауға мүмкіндік беретін оқытуды саралау мен даралау құралы болып табылады.

Қазіргі экономикалық және әлеуметтік жағдай ақпараттық кеңістікке бейімделу, шығармашылық ойлау, коммуникативтік дағдылы болу, шешім қабылдай білу және оларға жауапкершілікпен қарау секілді жалпы білім беретін мектептердің бітірушілеріне жаңа міндеттер қояды. Сондықтан болашақта оқытудың жаңа әдісін тауып, оны кең көлемде пайдалануды іске асыру қажет. Ал, біз қарастырып отырған информатика курсы келтірілген мазмұнда, ұсынылған формада жүргізу оқушылардың қызығушылығын, танымдық қабілеттерін арттырып, болашақта өз мамандықтарын дұрыс таңдауда кәсіби бағдар берген болар едік.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Жалпы білім беретін мектептің қоғамдық-гуманитарлық және жаратылыстану-математикалық бағыттағы 10-11 сыныптарға арналған «Математика және информатика» білім саласы пәндерінің оқу бағдарламалары. – Астана, 2013. – 62 б.

2. Адылбекова Э.Т. ЖОО-да және орта мектепте информатиканы оқытудың қазіргі жағдайы. «Бектаев оқулары – 1: Ақпараттандыру – қоғам дамуының болашағы» атты ХҒТК материалдары, 1-том,. –Шымкент, 2014. –41-43 б

ДАЙЫРБЕКОВ С.С., АДЫЛБЕКОВА Э.Т., БИМАНОВА Ж.К. СОДЕРЖАНИЕ ОБУЧЕНИЯ ИНФОРМАТИКЕ В СРЕДНИХ ШКОЛАХ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ.

В статье рассмотрено содержательное и методическое обеспечение уроков информатики в средних и общественно-гуманитарных школах. Авторы определяют актуальные проблемы преподавания информатики на современном этапе и намечают рациональные пути их решения. В связи с профильным обучением предлагается введение элективных курсов «Компьютерная графика», «Создание Web-сайта», «Организация типографических работ».

Ключевые слова: Информатика, обучение, профильное обучение, инструменты ИКТ, общественно-гуманитарное направление, средняя школа.

DAIRBEKOV S.S., ADYLBEKOVA E.T., BIMANOVA ZH. K.A TABLE OF CONTENTS OF TEACHING SCIENCE IN SECONDARY SCHOOLS IN MODERN CONDITIONS.

The article describes the content of the current state, problems encountered and solutions for teaching science in middle and socio-humanitarian schools. In connection with the introduction of specialized training offered elective courses «Computer graphics», «Creating a Web-Site», «Organization of typographic works.»

Keywords: Informatics, educating, profile educating, instruments ИКТ, publicly-humanitarian direction, high school.

ӘОЖ 633.1:581.43

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ОҢТҮСТІК АЙМАҒЫНДА КҮЗДІК БИДАЙДЫҢ СОРТТАРЫНА АҚ ҰНТАҚ АУРУЫНЫҢ ТИГІЗЕТІН ӘСЕРІН АНЫҚТАУ

САРСЕМБАЕВА М.У., ӨЗІБЕК А.Ғ.

*Мақалада күздік бидайдың сорттарының түсімділігіне ақ ұнтақ *Erysiphe graminis f.sp.tritici* ауруының тигізетін әсерін зерттедік. Красноводопадская 12-ауруға еңтөзімді сорт екенін анықтадық.*

Кілт сөздер: күздік бидай, ақ ұнтақ ауруы, төзімділік, саңырауқұлақтар, аурудың дамуы, зияндылығы.

Қазақстанның оңтүстік аймағында күздік бидайдың пайдалануға ұсынылған және ақ ұнтақ ауруының келешегі бар сорттарының түсімділігіне тигізетін әсерін анықтаудың практикалық маңызы зор. Өйткені бидай Қазақстан Республикасы үшін негізгі дәнді дақыл. Осы негізгі азықтық дақылдан мол өнім жинау еліміздің агроөнеркәсіптік кешенінің маңызды стратегиялық міндеті болып табылады.

Қазақстан аймақтары көбінесе ылғалдылық жетіспеушілігімен далалық және жартылай шөлейт құрғақ аудандар болып табылады. Осыған байланысты күздік бидай мен басқа ауыл шаруашылығы дақылдарының ауруға төзімділіктерін зерттеу Қазақстанда өзекті мәселе. Қазақстанның оңтүстік аймағының тәлімі жерлерінде өндірілетін негізгі азықтық дақыл күздік бидайдан тұрақты және жоғарғы өнім алу өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Бұл мәселелерді шешу үшін заманалық технологиялар, ғылыми негізделген ауыспалы егістіктер енгізіп, өсімдік қорғауда тиімді агротехникалық, химиялық шаралар қолданып, жоғары сапалы сорттар мен будандарды пайдаланып қана айтарлықтай нәтижеге жетуге болады.

Бидай дақылының құндылығы оның өнімінен пісірілетін нанның және басқа тағамдардың дәмдік сапасының, адам ағзасына сіңімділігінің жоғары болуында. Бидайдың құрамында 14 - 16 % ақуыз, 63,8% азотсыз экстракттік заттар (негізінен крахмал), 2,0% майлар, 1,8% күл, 2,0% клетчатка және 13,6% су бар [1,2].

Қазіргі уақытта бидайдан жоғары және сапалы өнім алу технологиясы бойынша ауқымды ғылыми-зерттеу материалдары мен озық өндірістік тәжірибе жинақталды. Еліміз тәуелсіздік алғаннан бастап, республикадағы ғылыми-зерттеу мекемелері көптеген шетелдік орталықтарымен ынтымақтастықта жұмыс істеп, еліміздің ауыл шаруашылығы дақылдарының әлемдік коллекциясын жаңа сорттар шығару үшін бастапқы

материал ретінде селекцияда пайдалануға, теңдесі жоқ сорттар мен будандарды өндіріске еш кедергісіз енгізуге мүмкіншілік алды.

Жұмыстың негізгі мақсаты: Қазақстанның оңтүстік аймағында күздік бидайдың пайдалануға ұсынылған және келешегі бар сорттарының түсімділігіне ақ ұнтақ ауруының тигізетін әсерін анықтау.

Ұнтақты шық тәріздес ауру. *Erysiphe graminis f.sp.tritici*.
Белгілері: Аурудың алғашқы белгісі ақ сұр болып торланған жұқа қабат болып көрінеді, ол жапырақтың бетіне орналасады, конидийден және саңырауқұлақ мицелиінен тұрады. Өсімдіктің ауру жұқтырған ұлпалары хлор тәрізденіп тұрады, бірнеше күннен соң өліп қалады. Вегетация аяқталған кезден мицелияда шар тәріздес тұқымдық дене пайда болады (клеистотеций) оны тек үлкейткіш шыны арқылы көруге болады.

Арудың дамуы: Бұл ауру қоңыржай температурада (+15-22°C) бұлтты күндерде және ауаның ылғалдылығы жоғары болғанда (75-100%) жақсы дамиды.

Таратушы өсімдіктер мен таралуы: Бұл саңырауқұлақтың түрі бір бағытта бейімделген: бидайлық түрі тек қана бидайды зақымдайды. Саңырауқұлақтың сұлыны, арпаны зақымдайтын түрлері де болады. Белгілі бір сорттарды ауыртатын түрлері болады. Дәнді дақылдарды егетін қоңыржай климатты жерлерде өседі.

Зияндылығы: Өсімдіктің өсуінің ерте фазасында болса едәуір шығын келтіреді [2,4].

Өсімдіктердің көптеген аурулары оларға бөгде организмдердің патогенді немесе ауру туғызатын бактериялардың, саңырауқұлақтардың, вирустардың әсер етуінен пайда болады. Бұл патогенді микроорганизмдер өсімдікпен жанасып әрекеттеседі, оның организміне еніп, немесе оның сырт бетінде өсіп-дамиды және тіршілік әрекеттерімен өсімдіктегі физиологиялық процестерді бұзады, яғни өсімдікті ауруға шалдықтырады.

Сонымен індетті аурудың негізгі ерекшелігі міндетті түрде ауру туғызуы, өсімдіктің сыртқы бетінде, немесе ішінде (ұлпаларында) дамиды, одан өзінің тіршілік әрекеттеріне қажет қоректік заттарды алуды, микроорганизмнің немесе басқа паразиттің (арамтамақтың) болуында. Бұндай аурулардың екінші ерекшелігіне, олардың басқа сау өсімдіктерге, немесе жеке органдарға тікелей жанасу жел, адам, хайуанаттар, сондай-ақ, індеттенген өсімдік қалдықтары арқылы тез таралатындығын жатқызуға болады.

Микроорганизмдерге байланысты пайда болатын аурулардан басқа біраз жоғары сатыдағы өсімдіктерге (гүлді паразиттер) және хайуанаттарға (нематодтар), насекомдарға байланысты ауруларды ажырата білген жөн. *Паразиттік тіршілік* ететін өсімдіктерге сұмқұла және арамшырмауықты

жатқызуға болады. Сұмқұла хлорофилсіз шөптесін өсімдік туысы. Қазақстан жерінде оның 23 түрі өседі. Басқа өсімдіктердің тамыры арқылы қоректеніп, өніп-өсетін аса қауіпті арам шөп. Арам шырмауық, жоңышқа, беде, түйежоңышқа, сиыр жоңышқа, кендір, темекі егісінде өсіп, оларды зақымдайды. Қазақстанда бұлардың 19 түрі өседі [2,5,6].

Барлық өсімдіктер қоректену тәсіліне байланысты автотрофты және гетеротрофты болып бөлінеді:

Автотрофтылар – өздігінен аорганикалық заттардан фотосинтез процесінде (жасыл өсімдіктер), немесе хемосинтезге байланысты (бактериялар) органикалық заттар түзетін өсімдіктер.

Гетеротрофтылар өздерінен, дербес тіршілік ете алмайтын, тек дайын органикалық заттармен қоректенетін организмдер. Оларға саңырауқұлақтардың барлығы, бактериялардың басым көпшілігі, актиномицеттер және басқа түссіз өсімдіктер жатады.

Дайын органикалық қоректік заттарды пайдалану тәсілдеріне байланысты гетеротрофтар - сапрофиттер және паразиттер (тоғышар) болып бөлінеді. *Сапрофиттер* өлі организм қалдықтарымен (топырақ саңырауқұлақтары, бактериялар), ауыл шаруашылық өнімдерімен (зең саңылауқұлақтары, сапрофитті бактериялар), қоректенеді. *Паразиттер* - барлық тіршілік өмірін немесе белгілі кезеңін (сатысын) басқа өсімдік организмнің үстінде (бетінде) өткізеді немесе денесінің ішіне енеді де, тірі клеткалардың, ұлпалардың құрамындағы органикалық заттармен қоректенеді.

Патогендер факультативті сапрофиттер, *облигатты* және *факультативті паразиттер* болып бөлінеді.

Облигатты, немесе *шүбәсіз паразиттер*, өздерінің тіршілік әрекеттеріне қажетті қоректік заттарды өзі тіршілік ететін организмнен алып, өсімдік опат болғанда сонымен бірге тіршілігін жояды.

Факультативті (бейімделгіш) сапрофиттер – жартылай паразиттер – тіршіліктің бір бөлігін ғана тірі өсімдік ағзасында өткізеді. Егер өсімдік (қожасы) болмаса, онда тіршілігінің басқа сатыларында өздігінен өсімдіктердің қалдықтарындағы органикалық заттармен қоректеніп, дербес тіршілік етеді.

Факультативті паразиттер, немесе жартылай сапрофиттер өздігінен қалыпты сапрофиттік тіршілік ете алады. Бірақ, жеке дамуының белгілі бір кезеңінде өсімдік ұлпаларына ауысып, сол арқылы қоректеніп, тіршілігін жалғастырады.

Ең соңында, саңырауқұлақтардың бір тобы тек өлі өсімдік және басқа да органикалық қалдықтармен ғана қоректеніп, тіршілік етеді, паразит ретінде кездеспейді. Бұлар шүбәсіз (облигатты) сапрофиттер деп аталады. Олардың біразы топырақтағы патогенді микроорганизмдердің тіршілік

әрекеттеріне қолайсыз әсер етеді және антибиотикті дәрілік заттар алуға пайдаланылады.

Паразиттердің біразы өсімдіктердің тек белгілі түрлерінде ғана тіршілік етіп, басқа түрлерге ұрынбайды. Ондай паразиттер *монофагалар* деп аталады. Мысалы, сабақ қастауыш ауруын туғызатын *Urocystis occulta* тек қара бидайға ғана бейімделген. Факультативті сапрофиттер немесе факультативті паразиттер белгілі өсімдіктерді таңдамай әр түрлерге, туыстастарға, тұқымдастарға жататын өсімдіктер ағзасында тіршілік ете береді. Олар *полифагалар* деп аталады. Мысалы, *Botrytis cinerea* кез келген шөптесін өсімдікте өсіп-дамып, сұр шірік ауруын туғызады.

Паразиттердің белгілі бір түрлерге мамандануымен қатар өсімдіктің белгілі органдарына да маманданатындары, бейімделетіндері болады. Біреулері өсімдік тамырларында, басқалары сабағында, үшіншілері жапырақтарда, жұмсақ жемістерде өсіп-жетіледі. Қастауыш ауруын туғызатын *Claviceps purpurea* тек дәнді дақылдарының гүл шоғырларында өмір кешеді.

Өсімдіктерде ауру қоздырғыш организмдердің паразиттік қасиеттері өне бойы бір қалыпты болмай, тіршілік жағдайларына байланысты өзгеріп тұрады. Паразитизмнің алға қарай дамуы –сапрофиттіктен облигаттылыққа, одан паразиттік бағытқа жүзеге асуы.

Жоғары сатыдағы өсімдіктер арқылы ғана тіршілік ететін организмдердің паразиттік өмірге бейімделушілік белгілерінің біртіндеп дамуына байланысты, өсімдіктердің оған қарсы қорғаныштық белгілерінің жетіліп дамуы қажет болады. Осыған байланысты гетерофтылардың дамуы, автотрофты организмдердің де қорғанушылық қасиеттері күрделеніп, бейімделушілік, қарсы тойтарыс берушілік қасиеттерінің күшеюіне ықпалын тигізеді.

Көпшілік жағдайда індеттенген өсімдіктердің тыныс алуы жоғарылайды. Бұл өзгеріс індетке шалдыққан ұлпада синтездік процестердің жеделдеуіне байланысты болуы мүмкін деп түсіндіріледі. Кейінірек, ұлпаға індетті микроорганизм толық жайғасқан соң, тыныс алу бәсеңдейді де, тоқтап қалады. Тыныс алудың жеделдеуі, негізінен, өсімдік ұлпасында ғана байқалады. Дегенмен, тыныс алудың көтерілуі індет қоздырушы (патоген) организмнің зат алмасу өнімдеріне, соның ішінде улы заттарына байланысты болуы мүмкін.

Кейбір тәжірибелердің нәтижелеріне сәйкес *тат ауруы* мен *ақ ұнтақ ауруын* туғызатын саңырауқұлақтардың әсерінен өсімдік ұлпаларында тыныс алудың гексозомонофосфаттық жолының үлесі жоғарылайтындығы байқалған. Қалыпты жағдайда тыныс алудың бұл жолы қосымша, бағынышты орын алатындығы белгілі.

Вирустың әсерінен темекі жапырақтарында *некроз* (ұлпаның жансыздануы) ауруы пайда болғанда тыныс алудың жоғарылауы гликолиздік және пентозофосфаттық циклге байланыстылығы байқалады. Бірақ, саңырауқұлақтың әсерінен сондай ауру пайда болған жағдайда, ұлпадағы тыныс алудың жоғарылауымен қатар пентозофосфаттық цикл ферменттерінің де ырықтығы жоғарылайтындығы байқалады.

Демек, патогенді ауруларға төзімді өсімдіктерде тыныс алу қарқындылығының күшеюі пентозофосфаттық циклге көбірек байланысты деуге болады. Бұның өзі патогенді микроорганизмдердің әсерінен өсімдіктегі тыныс алу процестеріне қатысатын ферменттік жүйелер де өзгерістерге ұшырайды деуге мүмкіндік береді.

Бидай өсімдігімен жүргізілген бір тәжірибеде *Erysiphe graminis* пен індеттелген жапырақтың фотосинтез қарқындылығы, сау жапыраққа қарағанда, 10 есе төмендегенін байқады. Бұның себебі, фотосинтезге ықпал ететін басқа өзгерістермен қатар хлорофилл мөлшерінің азаюына байланысты деп ұйғарылды. Негізінен, облигатты паразиттердің әсерінен кейбір аурулардың нәтижесінде жапырақтың зақымдалған бөлігінің айналасында «жасыл аралшықтар» пайда болады да, жапырақтың басқа бөліктері түссізденеді. Сондай аралшықтарда фотосинтез қарқындылығы төмендейді. Бұл жағдай патогендік микроорганизмдерден бөлінетін кейбір жеделдеткіш заттардың (ауксин, кинин) әсеріне байланысты болуы мүмкін. Сонымен қатар, «жасыл аралшықтарда» зат алмасу өнімдері (көмірсулар, амин қышқылдар және белоктар) көбірек жиналады.

Өсімдіктердің патогенді микроорганизмдерге төзімділігі ұлпалардағы қосындылардың – белоктардың, ферменттердің мөлшеріне, арақатынастарына, ырықтығына, т.б. тығыз байланысты. Көптеген зерттеушілер патогендерге төзімсіз өсімдіктерде індеттенген соң, негізінен тат саңырауқұлақтарының әсерінен азотты қосындылардың мөлшері көбейетіндігін байқадық [7,8].

Қоректену жолдары әртүрлі патогендердің індеттенген өсімдік ұлпаларындағы белоктардың синтезделу процесіне әсерлерін салыстырып зерттегенде түрліше нәтижелер алынды. Факультативті паразит *Bothrytis cinerea* әсерінен төзімді сорттарда барлық процестер қарқынды жүреді. Ал облигатты паразиттердің әсерінен төзімді өсімдіктерде белок синтезделу процесі қарқынды жүреді де, төзімсіздерде төмендейді.

Саңырауқұлақтар басқа өсімдіктерден өздеріндегі хлорофиллдің тотығымен ерекшеленеді және сондықтан фотосинтез процесі жүрмейді. Оның орнына олар өздерінің қорегі үшін қоректік заттарды тірі немесе өлі ұлпалардан, өсімдік иесінен сорып алады.

Саңырауқұлақтар әртүрлі жолмен таралады: тұқымен бірге немесе топырақ арқылы, желмен, сумен (жауынмен, суғармалысумен) жәндіктермен, жануарлармен немесе адамдар арқылы тарайды. Саңырауқұлақ патогендерін жұқтырудың бірнеше жолдары бар: өсімдік иесінің беткі жағындағы судың әсері, өсімдіктің оны қабылдауы, инокулюм тығыздығы, ауа температурасы, тағы да басқа сыртқы факторларға байланысты болады. Егер бір саңырауқұлақ бір ғана өсімдіктің түріне жұқтыруы мүмкін. Аурудың асқину және белгілері өсімдік иесінің және паразиттің бір-біріне әсерінен болады. Аурулардың белгілері ұқсас болуы немесе өзгешелеу болуы да мүмкін, олар саңырауқұлақтардың ұқсастығына байланысты болады, сондықтан саңырауқұлақтардың ұқсастығы олардың морфологиясына да байланысты. Берілген мәліметтерге қарағанда бұл буклет саңырауқұлақ аурулары жұмсақ, қатты бидайларда және тритикаледе кездеседі [9,10].

Бидай өнімінің түсім көлеміне ерекше әсер ететін факторлардың бірі биотикалық фактор мен ауыл шаруашылық дақылдарының зиянкестері мен ауру қоздырғышы болып табылады. Бидай көптеген аурулармен ауырады, соның салдарынан оның өнімділігі азайып сапалық құндылығы төмендейді. Бидай түсімінің төмен болуының басты себептерінің бірі, оның ақ ұнтақ ауруына шалдығуынан. Біздің ғылыми жаңалығымыз – зерттеуіміздің нәтижесінде анықталған ауруларға төзімді күздік бидайдың сорт үлгілерін (Красновопадская 12) селекционерлерге ұсынамыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қалекенұлы Ж. Өсімдіктер физиологиясы /Ж.Қалекенұлы. –Алматы:, 2004 –104б.
2. Кенесарина Н. Өсімдіктер физиологиясы және биохимия негіздері / Н.Кенесарина – Алматы: Мектеп, 1988 – 215б.
3. Сағатов К. Өсімдіктер физиологиясы / К.Сағатов – Алматы: 2002 – 35 б.
4. Қылышбаева Г.Б. Өсімдіктер физиологиясының практикумы / Г.Б.Қылышбаева – Шымкент, 2004 – 20 б.
5. Рейвн П. Современная ботаника / Р.Эверт, Э.Айкхорн. М., 1971. – Т.2 –521 б.
6. Генкель П. А. Физиология устойчивости растительных организмов / П.А.Генкель - В кн.: Физиология сельскохозяйственных растений, т. 3. Изд-во МГУ, 1997 – 87-269с.
7. Куришбаев А.К. Основные направления зернового производства Республике Казахстан. – Развитие идей почвозащитного земледелия в новых социальноэкономических условиях.// – Астана. – Шортанды, 2001. – С. 28-38.
8. Джиембаев Ж.Т. Корневая гниль зерновых культур / Ж.Т. Джиембаев - Алма - Ата: Кайнар, 1971. –54 с.
9. Койшибаев М. Вредоносность корневой гнили зерновых культур на юго-востоке Казахстана. –Защита полевых культур, пастбищ и сенокосов от вредителей,

болезней и сорняков. – Алма - Ата: ВО ВАСХНИЛ, 1981. – С.9-17.

10. Койшибаев М., Кельдибеков М.И. Роль агротехнических приемов в ограничении развития болезней пшеницы. – Защита сельскохозяйственных культур при интенсивных технологиях их возделывания. – Алма - Ата: ВО ВАСХНИЛ. – 1988. – С. 57-78.

SARSEMBAEVA M.U., OZIBEK A.G. ИЗУЧЕНИЕ ВЛИЯНИЯ МУЧНИСТОЙ РОСЫ НА РАЗЛИЧНЫЕ СОРТА ОЗИМОЙ ПШЕНИЦЫ ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

*В статье дается характеристика устойчивости различных сортов озимой пшеницы к заболеваниям, возбудителем которых является *Erysiphe graminis f.sp.tritici*. Определен и описан наиболее устойчивый сорт озимой пшеницы – Красноводопадская 12.*

Ключевые слова: озимая пшеница, заболевание, мучнистая роса, устойчивость, грибы, развитие болезни, вред.

SARSEMBAEVA M.U., OZIBEK A.G. STUDYING THE IMPACT OF MILDEW ON THE DIFFERENT VARIETIES OF WINTER WHEAT IN SOUTH KAZAKHSTAN REGION.

*The article discusses the resistance of different winter wheat varieties to diseases, pathogens which is *Erysiphe graminis f.sp.tritici*.*

Keywords: winter wheat, the disease powdery mildew, stability, mushrooms, the development of the disease, harm.

ӘОЖ 371.134

БОЛАШАҚ ИНФОРМАТИК МҰҒАЛІМДЕРДІ БЕЙІНДІК ОҚЫТУ ЖҮЙЕСІНЕ КӘСІБИ ДАЯРЛАУ

САРСЕНБИЕВА Н.Ф., РАМАНКУЛОВ А.

Қазақстанда бейіндік оқыту жүйесін дамытудың өзектілігі көптеген факторлармен байланысты, оның ішінде мектептердің 12 жылдық моделіне өтуі, еңбек нарығының талаптарына сай мектеп түлектерін дайындау. Бейіндік оқыту жүйесіне болашақ информатик мұғалімдерді кәсіби даярлаудың өзектілігі айтылған.

Кілт сөздер: ақпараттық-компьютерлік модель, бейіндік оқыту, информатика, болашақ мұғалім.

Еліміздегі әлеуметтік-экономикалық өзгерістер мен бүкіл өркениетті әлемдегі ақпараттық даму білім берудің дәстүрлі қалыптасқан жүйесін, әдістері мен технологиясын қайта қарауды талап етуде. Бұл үдеріс білімнің жана аймақтарына енудің қажеттілігі мен оны жеке тұлғаның толық көлемде меңгеруінің қиыншылықтары арасындағы қарама-қайшылықтары ретінде

белең алып отыр. Осыған орай, бүгінгі ғаламдық білім беру кеңістігіне сай білім беру, танымды, ойлауды дамыту, өзінше ғылыми тұжырым жасауға, олардың қажетіне қарай ғылым жетістігін сұрыптауға, студенттің өзінің іс-әрекетінің субъектісі болуына мүмкіндік туғызу – көкейкесті мәселе болып табылады. Тек жоғары білімді маман ғана қоғамның экономикалық, әлеуметтік және мәдени өркендеуінің көшбасшысы бола алады.

Білім саясатының өзекті мәселелері – кәсіптік даярлаудың сапасын жақсарту, біліммен қамтамасыз етудің ғылыми-әдістемелік жүйесін түбегейлі жаңарту, оқытудың формалары мен әдістерінің түрлерін өзгерту, ондағы алдыңғы қатарлы оқу-тәрбие тәжірибелері мен қазіргі қоғамның сұраныстарының алшақтығын жою, білімдегі жаңашылдықты саралау, білімді жетілдіру үдерісіндегі үздіксіздікті қамтамасыз етуде оның рөлін арттыру және қазіргі заман техникасы мен технологиясын жоғары деңгейде қолдана білу.

Ақпараттық проблеманың пайда болуы, ең алдымен, әлеуметтік-экономикалық факторларға байланысты және бұл проблемаларды техникалық құралдармен де, жеке адамның, топтасқан қауымның қоршаған ортаға көзқарасын, қатынасын қайта бағдарлау жолымен де шешуге болады. Осы тұрғыда болашақ мұғалімдердің ақпараттық ой-өрісін, мәдениетін дамыту және олардың ақпараттық технологияларды меңгерумен қатар оларды жасау іскерлігін, дағдыларын қалыптастыру проблемасының көкейкестілігі күннен-күнге арта түсуде.

Маманның кәсіби іскерлігін қалыптастыру проблемасы да ғалымдардың зерттеу объектісінен тыс қалмады. Оны ғылыми-теориялық тұрғыда О.А.Абдуллина, В.А.Беликов, Г.Д.Бухарова, М.М.Левина, К.С.Оспанов, К.Өстеміров, Н.Н.Хан және т.б. ғалымдар негіздеді.

Әртүрлі бағыттағы информатика курстарын жоғары оқуорындарында оқыту әдістемелері М.П.Лапчиктің, А.А.Абдукадыровтың, Е.Ы.Бидайбековтың, С.А.Азаматовтың, Қ.А.Камардиновтың, Б.Бөрібаевтың, Қ.С.Әбдиевтің, К.М.Каримовтың, ал оқыту технологияларының жүктемесі мен пайдалану жолдары А.В.Солововтың, А.Я.Савельевтің, О.П.Околеловтың, Г.Д.Жангисинаның, Ш.М.Каланованың еңбектерінде баяндалған.

Информатиканы оқыту теориясы мен әдістемесі саласында бірқатар еңбектер жарық көрді. Белгілі ғалымдар Е.Ы.Бидайбеков – университеттерде информатикамен ұштасқан профиль мамандарын информатикаға оқытудың әдістемелік жүйесін жетілдіруді қарастырса, С.Қариев жалпы білім беретін орта мектептерде информатиканы оқытуды жетілдіру мәселелеріне көптеп көңіл бөлген. Ал Б.Бекзатов мектептер мен университеттерде информатика мен экономиканы біріктіріп оқыту жүйесін зерттеуге арнаған. Сонымен қатар

В.В.Гриншкун мәліметтердің иерархиялық құрылымдары негізінде компьютерлендірілген оқытуды ұйымдастыру жан-жақты зерттеген.

Көптеген ғалымдар компьютерлік оқыту мәселесіне ерекше мән беріп келеді. Мысалы, Ж.А.Қараев оқытудың компьютерлік технологияларын пайдалану жағдайында оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру, А.Ә.Шәріпбаев компьютерлердің бағдарламалық және ақпараттық құралдарының дұрыстығын дәлелдеу, С.М.Кеңесбаев болашақ мұғалімдердің жаңа ақпараттық технологияны пайдалана білу мәселелерін, М.Ф.Баймұхамедов компьютерлік оқытудың бейімделген технологиясын құрастырудың модельдерін, әдістері мен құралдарын жасау мәселелерін Ж.Ж.Жаңабаев ақпараттық технологиялардың даму жағдайында мамандарды инженерлік-сызба дайындықтарын жетілдіру туралы қарастырған.

Жоғарыда аталған жұмыстар, елімізде информатиканы және информатикалық пәндерді оқыту теориясы мен әдістемесі бойынша ғылыми ізденістер негізін қалауға мүмкіндік береді.

Сондықтан жоғары мектеп педагогикасының күрделі де маңызды бір мәселесі студентті болашақ мамандығына оңтайландыру, кәсіптік біліктілігін дамыту, кәсіби бағдар берудің жаңа жүйесін жасау, іскер және құзыретті маман дайындау. Мұндай маман дайындау үшін білім беру үдерісін белсенділендіру, оқытудың жаңа формалары мен әдіс-тәсілдерін жетілдіру қажет. Оқу үдерісін белсенділендіру – берік те тиянақты білім берудің жолдарын қарастыру, студенттердің шығармашылық ойлауына, ізденуіне мүмкіндік жасау, оларды келешек мамандығына қызықтыра алу, оқу үдерісін ғылыми негізде ұйымдастыру және т.б. [1].

Қазақстан Республикасының мектептері 10-сыныптарда бейіндеп оқытуды қолға алды. Мұндай оқытудың мақсаты – жоғарғы сынып оқушысының кәсіптік қызығушылығын және білім алуды таңдаған келешектегі мамандығын әрі қарай жалғастыруға жағдай жасап отыр.

Бейіндік оқыту дегеніміз оқушылардың қызығушылығын толық ескеріп, мектептің жоғарғы сатысында кәсіптік білім беру мекемелері мен сабақтастығын жүзеге асыруға мүмкіндік беретін оқу үрдісін саралау мен даралау құралы болып табылады.

Бейіндік оқытудың басты мақсаты –12 жылдық мектептерге оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауға арналған құзыреттілігін қалыптастыру және іс жүзінде кәсіби қызметінің бағытын саналы түрде жетілдіруге қажетті ресурстармен қамтамасыз ету.

Бейіндік оқуға өтудің міндеттері:

- еңбектің рөлі мен кәсіптік әлемге біртіндеп енудің қажеттіліктерін есепке ала отырып, жалпы орта білім беруді әлеуметтік-экономикалық тиімділікпен қамтамасыз ету;

- Бейіндік оқытудың белгілі бағытын таңдаған оқушыларға жалпы білім берудің жеке пәндерін тереңдетіп оқуға жағдай жасау;

- Мектептің ұйымдастыру процесінде вариативтік пен тұлғалық бағдарды қамтамасыз ету және оқушылардың білім іс-әрекетінде мотивациялық деңгейін жоғарылату;

- Өзгермелі жағдайда икемді оқу бағдарламаларын әзірлеу мен оқушылардың ішкі бейіндік курсты таңдауына қолайлы жағдай жасау;

- Білім мазмұнының жаңаруы мен оның іс-әрекет компоненттерінің күшейуінің негізін есепке ала отырып, оқу процесіндегі практикалық бағытты дамыту;

- Жалпы және кәсіби білімді байланыстырып, оқушылардың әлеуметтік қабілеттілігін арттыру және болашақта кәсіби мамандыққа дайындау.

Бейіндік оқудың негізгі бағыттары:

-бейіндік оқудың ұйымдастыру формасы белгілі бағыттағы білім саласын жоғары деңгейлі оқу пәндерімен қамтамасыз етуі.

-бейіндік оқудың таңдау бағыты мектепке оқушы сұранысы, ата-ананың пікіріне сәйкес анықталады.

Қазіргі таңда егеменді Қазақстанның дүниежүзілік білім беру кеңістігіне ену үрдісінде оқу-тәрбие үдеріс ізгілендіру бағытына байланысты мұғалімдердің кәсіби дайындығына деген талап арта түсуде. Ғылыми салада білімді технологияландыру жөніндегі зерттеулер пайда болып, кәсіби дайындықтың мазмұндық және жеке аспектілерімен қатар оның технологиялық аспектілеріне де қызығушылық даму үстінде. Соның ішінде оқытудың қазіргі педагогикалық технологияларының алатын орны ерекшелігін айта отырып, ынтымақтастық технологиясын іс тәжірибеде қолданудың маңызы зор екендігіне тоқталған жөн [2].

Заманауи ақпараттық жүйелерді қолдану дағдылары және олардың көмегімен кәсіби практикалық есептерді шешу іскерліктері мен практикалық маңызды есептерді ЭЕМ көмегімен шешу нәтижелерін сауатты интерпретациялау іскерлігі және оның нәтижелерін кәсіби практикалық іс-әрекеттерде қолдану дағдыларын болашақ мұғалімнің бойына қалыптастыру басты назарда болады.

Бұл талаптардың осы көлемде жүзеге асырылуы болашақ мұғалімдердің ақпараттық-компьютерлік модельдеу бойынша сауаттылығының жоғары деңгейде қалыптасуын қамтамасыз етеді.

Қорыта айтқанда болашақ информатик мұғалімдерді бейіндік оқыту жүйесіне кәсіби даярлауда ақпараттық-компьютерлік модельдеуді пайдаланудың өзіндік маңызы бар. Ол үшін болашақ мұғалімдер де ең алдымен практикалық іс-әрекет барысында пайда болатын мәселелерді формальды сипаттау дағдыларын, яғни ақпараттық-компьютерлік модельдеу әдістері туралы кәсіби білім, білікжәне дағдылар жүйесін қалыптастыру қажет етіледі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Сыдықов Б.Д. Болашақ мұғалімдерді ақпараттық-компьютерлік және математикалық модельдеу негізінде кәсіби дайындау жүйесі. Афтореферат. Түркістан,2008.

2. Сарсенбиева Н.Ф., Мырзахметова Б.Ш. Ақпараттық-компьютерлік модельдеу негізінде арнайы пәндерді оқыту мәселелері. ХҒТК «Қазақстан – 2050 стратегиясы жоғары оқу орындарында педагог кадрларды кәсіби даярлауды қалыптастыру концепциясының негізі». ОҚМПИ, – Шымкент, 2014.

SARSENBIYEVA N.F., RAMANKULOV A. ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ-ИНФОРМАТИКОВ В СИСТЕМЕ ПРОФИЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

В статье рассматривается актуальность развития системы профильного обучения в Казахстане, которая обусловлена целым рядом факторов, в том числе – переходом школы на 12-летнюю модель образования, требованиями рынка труда к подготовке выпускников школ, а также поиском рациональных путей профессионального становления будущих учителей-информатиков в системе профильного обучения.

***Ключевые слова:** информационно-компьютерная модель, профильное обучение, информатика, будущий учитель.*

SARSENBIYEVA N.F., RAMANKULOV A. TRAINING TEACHERS INFORMATICS IN SYSTEM OF SPECIAL EDUCATION.

Actuality of development of the profile departmental teaching in Kazakhstan is conditioned by unit by the row of factors, including passing of school to the 12-years old model of education, by the requirements of labour market to preparation.

Of graduating students of school, as well as the training of future teachers in the system of school education.

***Keywords:** informatively-computer model, profile educating, informatics, future teacher.*

**ТАРИХ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ ПӘНДЕР. ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ
ЭКОНОМИКА**

ӘОЖ 94 (574)

**1970-1990 ЖЫЛДАРДАҒЫ ТІЛ МӘСЕЛЕСІНІҢ БІЛІМ БЕРУ
САЛАСЫНДАҒЫ ЖАҒДАЙЫ**

БЕГДАУЛЕТОВА Қ.Д., МУЛДАШЕВА А.М.

Мақалада 1970-1990 жылдары тіл мәселесінің ауыр жағдайында қолға алынған бірқатар шаралардың барысы қарастырылған. Әсіресе, білім беру саласындағы тіл мәселесіне қатысты шаралар 90-шы жылдардан бастап қана оң бағытта жүргендігі нақты дәлелді деректермен берілген.

Кілт сөздер: тіл мәселесі, қазақ мектебі, ұлттық мектеп, кәсіптік-техникалық училище, оқу жүйесі, рухани қайырышылық.

Бүгінде республикада ұлттық тәлім-тәрбие, мемлекеттік тілде оқыту, білім беру аса маңызды іс ретінде жолға қойылуда.

1970-1990 жылдары тіл мәселесінің білім беру саласындағы халі мүшкіл еді. Тіпті, басқа қалаларды былай қойғанда ел астанасында оны сөз ету қиынның қиыны болатын.

Қазақстан халыққа білім беру министрлігі ұзақ уақыт бойы қазақ мектептерінің санын, әсіресе, бастауыш мектептерді қысқартумен отырды. Ол ұлттық тілден айыруды әріден ойлағандық болатын.

Ана тіліміздің басына бұлт үйірілген тұстарда қазақ зиялылары арасында өз пікірлерін ашық айта алғандар көп болған жоқ.

1969 жылы 11 ақпанда Абай атындағы ҚазПИ-дің Ғылыми кеңесінде жазушы-академик Сәбит Мұқанов сол кездегі Қазақстан Білім беру министрлігінің бірінші орынбасары А.В. Щербаковтің «Оқушыларға интернационалдық тәрбие берудің ғылыми педагогикалық негіздерінің кейбір мәселелері» атты диссертациясының қорғауында сөз сөйлеп (кездейсоқ) ғылыми жұмыстағы диссертанттың «орысша неғұрлым толық, білімді, және неғұрлым дұрыс интернационалдық тәрбиені қазақ балалары аралас мектептерден ала алатындығы», «кез-келген көп ұлтты мемлекет жағдайында барлық ұлттарға түсінікті болатын тілге деген қажеттіліктен қашып құтылу мүмкін емес», «бұл халық революцияға дейін рухани қайырышылықты да бастан кешті» деген тұжырымдарының мүлдем теріс екендігін, ал диссертацияның жасырын мән-мазмұны, түптеп келгенде қазақ мектептерін жою, – деп ашына айтады [1].

Дегенмен жүйе өз дегенін жүзеге асырды. Тек бұл бағыттағы негізгі шаралар 90-шы жылдардан бастап қана оң бағытта жүрді. Осы жылдары «Тілдер туралы» Заңға сәйкес қалада қосымша 10 қазақ мектебі 10 аралас орыс-қазақ мектептері және 6 орыс-ұйғыр мектептері ашылып, 108 мектепке дейінгі мекемелерде ана тілінде тәрбиелейтін топтар ашылды. Қалалық мұғалімдер білімін жетілдіру институтында ұлттық мектептердің жұмысын жандандыруға көмек ретінде 13 әдістемелік бөлме ашылып, жұмыс жүргізе бастайды [2].

Дегенмен, тіл мәселесіне қатысты шаралар баяу жүргенін байқаймыз. Қаладағы 19 мектепте қазақ тілі мүлдем жүрмей, 74 оқушы қазақ тілін жетілдірілмеген бағдарламалар бойынша үйренген. Қалалық мұғалімдер білімін жетілдіру институты қазақ тілі мамандарының білім сапасын көтеруге аз көңіл бөлген. Қазақ тілін оқыту үшін қала бойынша 40 мектепте ғана жабдықталған кабинеттер болған. Бұл барлық мектептің тек 31 %-ы.

Осындай бірқатар кемшіліктерді түзеу мақсатында 1987 жылдың 20-22 мамырында ҚКП Алматы қалалық бюросы мен Халық депутаттары атқару кеңесінің №5 392-13/290 қаулысына сай бірқатар іс-шаралар жүзеге асырылды. Әуезов ауданындағы 16 мектепте, мектепке дейінгі 31 мекемеде қазақ тілінде оқыту қолға алынды. 1989 жылы 1-8 класс оқушыларына қазақ тілін оқыту қаладағы барлық мектепте және 6 интернатта жүргізілді. 1988/89 оқу жылында қосымша қазақ тілі мамандығы бойынша мектептерге жіберілген 54 мұғалімнің 32-нің жоғары білімі болды және 165 маман білімдерін жетілдірді.

Жалпы бұл жылдары қазақ тілі мамандығы бойынша жоғары білімділер тек 26% ғана. Орыс мектептеріндегі 320 мұғалімнің 71%-ның арнаулы білімі болмаған. Мамандардың аса қажет болуына орай 1989 жылы Қалалық халыққа білім беру бөлімі Білім министрлігіне қаладағы педагогикалық жоғары оқу орындарын бітірушілерден 100 маманды қала мектептеріне жіберу туралы және оларды жатақханалармен қамтамасыз ету туралы өтініш жібереді. Нәтижесінде 1-2 жыл ішінде ауқымды істер жүзеге асырылды.

1989 жылы наурызда Алматы қаласында тұңғыш рет орыс мектептерінің 4-6 класс оқушылары арасында қазақ тілінен қалалық Олимпиада өткізіліп, оған қатысқан 48 оқушының 9-ы жүлделі орынға ие болған. Алатау, Октябрь, Совет, Калинин аудандарында осы жылдың желтоқсан айынан бастап «Қазақ тілі күндері» өткізіле бастайды. Қаладағы 10 мектепте, 15 орта кәсіптік техникалық училищелердің 17 оқу тобында 13 мамандық бойынша қазақ тілін тереңдетіп оқыту қолға алынады. Мұндай өзгерістер қаладағы музыка мектептерінде де жүзеге асып, халық аспаптарының қазақ бөлімдері ашылады. Калинин ауданында үлгілі

ұстаздардың қатысуымен қазақ тілі мәселесімен айналысатын Ғылыми әдістемелік кеңес құрылады. Нәтижесінде, аудандағы №№ 10, 51, 70, 73, 77,

125 орта мектептер, №№ 1, 8 мектеп интернаттар Қалалық педагогикалық қоғамның арнаулы сыйлығын иеленген [3].

1934 жылы ашылған Ә. Қашаубаев атындағы мектепте 70-ші жылдары қазақ балалары тек 12 %-ды ғана құраған. Негізгі мамандықтар фортепиано, скрипка, виолончель, баян, флейта, гобой, кларнет аспаптары бойынша ашылады. Мұнда да мамандар мәселесі дұрыс шешімін таппайды. Айталық, 16 педагог өз мамандығы бойынша жұмыс істемеген. Ал бұрынғы филиалдың меңгерушісі Суханованың музыкалық білімі де болмаған. Шекті аспаптар бөлімінің 11 оқушысы мектепті тастап кету себебін пәннің қызықсыз өтетіні деп түсіндірген. Мұндай жағдайлар спорт мектептерінде де кездеседі. Мәселен, № 1 спорт мектебі үлгілі мектеп қатарына жатады. Мұнда жаттығу кезінде балалардың 8-9 жас айырмашылықтары бола тұра барлығына сабақ бірге жүрген. Сондай-ақ сабақтың уақытылы өтпеуі, жаттықтырушылардың жеке жоспарларының болмауы жиі кездескен. Материалдық базаның жоқтығынан көркем гимнастикадан бір жыл сабақ өтпеген. Жаттығу залдарында жылу, жарық болмаған [4]. Әрине біздің мақсатымыз кемшіліктерді тізе беру емес, бірақ мұның барлығы да сөзсіз білім сапасын төмендетті.

Білім беру жүйесінде қаладағы кәсіптік-техникалық училищелердің маңызы зор болды. Ұзақ жылдардағы кәсіптік-техникалық училищелердегі білім берудегі қиындықтың бірі оқу жүйесінің қазақ тілінде жүрмеуі болатын. Тек 90 жылдардың бас кезінен ғана ол қолға алынып, 1992 жылы қаладағы 12 кәсіптік-техникалық училищелер қазақ тілінде оқыта бастады. Оқушының таңдаған мамандығы мен міндетті пәндерге қатты көңіл бөлініп, олар жалпылама пәндермен байланыстыра жүргізілді. Оқыту барысында дәріс жүргізу, семинар және тұрақты сынақтар тапсыру қатаң бақылана бастады. Үздіксіз білім бере отырып, мамандықты терең игерту мақсатында қаладағы №1 КТУ «КТУ - техникум - жоғары оқу орны» деген жүйемен жұмыс істеуге көшті. Әрине, мұндай жұмыстар оңайға түспеген. Материалдық базаның ескі болуы, бітірушілердің базалық мекемелерге дұрыс бекітілмеуі, мамандарға деген сұраныстың бітіруші мамандармен сәйкессіздігі орын алған. Мәселен бітірушілердің базалық мекемеде бекітілуі қаланың кәсіптік-техникалық училищелерінде: № 46 - 83%, № 41 - 88%, № 116 - 83%, № 169-71%, № 203 - 62%, № 133- 43%-ды ғана құраған болса, №3 (тігін) - сұраныс 270, маман даярлау - 310, № 6 (машина жасау) сұраныс - 219, маман даярлау - 300, № 14 (құрылыс) сұраныс - 365, маман даярлау - 570 адам болды [5].

Кемшіліктерді түзеу мақсатында 1983-1984 оқу жылында оқытушылар Қазақ мемлекеттік университетінде, Мұғалімдер білімін жетілдіру

институтында білімдерін көтерген. Ал Мәскеу, Ленинград қалаларына творчестволық сапармен 7 адам барған. Жас оқытушыларға көмек көрсету үшін «Жас педагог» үйірмесі ашылып, кітап қоры көбейтіледі. Екі мың 376сомға оқулықтар, көркем әдебиет сатылып алынады. Оқушылар үшін «Өнер» ізденіс клубы жұмыс істейді.

80-ші жылдардың соңына қарай оқу жоспарлары қайта қаралып, жана бағдарламалар жасалды. ҚКП ОК мен Министрлер кеңесінің «Республикада қазақ тілін оқып-үйренуді жақсарту» атты қаулысына орай орыс кластарына 2 сағаттық қазақ тілі пәні енгізілді. Училищеде қазақ тілін оқытып-үйретуге байланысты республикалық семинар өткізіліп, оған 13 қаладан хореографтар қатысты. Қазақ би өнері пәнін өнер мектептері, мәдени ағарту училищелеріне енгізу жөнінде бағдарламалар жасалып, оқу жоспарларына Қазақстан тарихы - 72 сағат, Қазақ театрының тарихы, Қазақ балеті тарихы - 60 сағат көлемінде енгізілді. Қазақ биі 4 жыл оқытылатын болып белгіленді. Ұлт мамандарын 60%-ға көбейту көзделеді. Мұнда қазақ балалары осы жылдары аз болғандығына қарамастан үлгермеу, оқудан шығып кету өте сирек кездескен [6].

Жалпы білім беру саласындағы бүгінгі тандағы түбегейлі бетбұрыстардың жүргізілуі өткен жүйедегі олқылықтардың орнын толтырып, білім сапасын арттыру болып отыр. Өйткені, «... білім берудің мазмұны көбіне көп қоғамның және ел экономикасының бүгінгі сұранымдарына жауап бере алмауы, орта және жоғары мектептің сабақтастығында, қала мектептері мен ауыл мектептерінің білім беруінің арасында едәуір айырмашылық сақталып отыруы, тың тұрпаттағы сапалы оқулықтар дайындау мәселесі де ойдағыдай болмауы» ұзақ жылдардағы осы салаға деген немқұрайлылықтың салдары болатын.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақ мектептерінің тағдыры // Ана тілі, 2000 ж., 27сәуір.
2. АҚОММ, 174-қор, 29-тізбе, 2548-іс, 48 п.
3. ҚРПМ, 412-қор, 80-тізбе, 235-іс, 2, 12, 16, 17, 21 п.п.
4. АҚОММ, 77-қор, 7-тізбе, 146-іс, 2, 4, 11 п.п; 207-іс, 4 п; 316-іс, 3, 7-10, 14, 15 п.п; 206-іс.
5. АҚОММ, 174-қор, 29-тізбе, 1848-іс, 22, 25, 27 п.п.
6. АҚОММ, 6-қор, 1-тізбе, 280-іс, 2 п; 229-іс, 18 п; 367-іс, 42 п.

БЕГДАУЛЕТОВА К.Д., МУЛДАШЕВА А.М. ВОПРОСЫ СОСТОЯНИЯ ЯЗЫКА В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ В 1970-1990 ГОДЫ

В статье рассматриваются меры, направленные на решение языковых проблем в трудных условиях 1970-1990 годов. Используя аргументированные данные,

авторы уделяют основное внимание исследованию данного вопроса применительно к сфере образования.

Ключевые слова: вопросы языка, казахская школа, национальная школа, профессионально-техническое училище, образовательная система, духовная бедность.

BEGDAULETOVA K.D., MULDASHEVA A.M. ISSUES RELATED TO STATE OF LANGUAGE IN EDUCATIONAL SPHERE DURING 1970-1990.

This article discusses some practical activities undertaken in difficult period of language during 1970-1990. Especially, the activities related to language in educational sphere carried out in 90 years were given with reasoned arguments.

Keywords: issues of language, Kazakh school, national school, vocational school, educational system, spiritual poverty.

УДК 330.343.23:316.42

НОВЫЕ ИМПУЛЬСЫ КАЗАХСТАНСКО-КИТАЙСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА

БЕРДЫБЕКОВА А.Л., ТОЙЫНБЕТОВА М.Б.

Статья посвящена описанию приоритетных направлений казахско-китайского сотрудничества. Современный кризис требует от каждой страны выработки своего курса экономической политики, своего видения кризиса и противостояния ему. Четвёртым антикризисным направлением в Послании Президента страны Н.А. Назарбаева определено проведение новой инвестиционной политики, которая тесно связана с использованием экономического потенциала близлежащих стран, в том числе – Китая.

Ключевые слова: глобальный экономический кризис, антикризисные меры, новая инвестиционная политика, казахстанский рынок, казахстанско-китайское сотрудничество, торгово-экономические казахстанско-китайские отношения, внешнеторговые операции, эколого-экономические проблемы.

В Послании Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева «Казахстан в новой глобальной реальности: рост, реформы и развитие», на реализацию которого будет выделено 7,2 трлн. тенге, чётко обозначено, что «Казахстан состоялся и как суверенная национальная экономика, включённая в глобальные хозяйственные связи, и как государство, ставшее полноценным участником мировой семьи наций»[1]. Однако, экономика Казахстана, образуя с экономиками других стран единое экономическое пространство, подвержена объективному риску включённости в глобальные процессы и, соответственно, воздействию бушующего глобального экономического

кризиса. Поэтому нестабильность на мировых рынках (финансовом рынке, углеводородном рынке, рынке металлов, рынке продовольствия и других) рикошетом отскакивает на сокращении мирового спроса по отношению к казахстанской экспортной продукции. К вызовам новой глобальной реальности стоит отнести и замедление экономического роста во всех экономиках мира, и отсутствие нефтяных супердоходов, и сверхмощное давление политических факторов (введение ведущими державами взаимных санкций; реальная угроза международного терроризма; незатухающие конфликты на Ближнем и Среднем Востоке, в Северной и Центральной Африке), и растущий ком социальных проблем. Чтобы экономика Казахстана не потеряла своих занятых позиций в вихре глобального кризиса, Президент определил основные направления дальнейшего развития, тем самым, позаботился о превентивном ударе по грядущим экономическим катаклизмам. Комплексные антикризисные меры охватывают стабилизацию финансового сектора, оптимизацию бюджетной политики, приватизацию и стимулирование экономической конкуренции, новую социальную политику. Четвёртым антикризисным направлением в этом Послании выступает проведение новой инвестиционной политики, которую тесно связывает с использованием экономического потенциала близлежащих стран, в том числе: КНР. Президент подчеркнул, что в ходе его визита в КНР была достигнута двусторонняя договорённость с ЭксимБанком о заимствовании 2,6 млрд. долл. для дальнейшего развития казахстанской экономики, реализации программы «Нұрлы жол». Примечательно то, что уже имеется положительный опыт привлечения китайских инвестиций в освоении казахстанских природных ресурсов, в том числе: нефтяных месторождений, а также сложилось доверительное отношение к китайским производителям, решительно настроенным рационализировать диверсификацию объёмов двустороннего товарооборота, что повышает положительный синергетический эффект от делового сотрудничества [2-4]. К тому же, казахстанский металлопрокат, фосфорные удобрения и уголь, а также продукция сельского хозяйства до сих пор не оставляют Китай равнодушным.

В новейшей истории казахстанско-китайское взаимовыгодное экономическое сотрудничество берёт своё начало с принятого в январе 1986 года госсоветом КНР решения о восстановлении торговых отношений между Синьцзян-Уйгурским автономным районом Китая и СССР. Из года в год объёмы торговых поставок между Казахской ССР и Синьцзяном набирали обороты, демонстрируя положительную динамику (в 1986 году – 3 млн. долл., в 1987 году – 11,8 млн. долл., в 1989 году – 45,6 млн. долл.). И к моменту обретения Казахстаном независимости были окончательно заложены основные принципы и механизмы экономического взаимодействия

между ними. После распада СССР, в первые годы обретения Казахстаном независимого экономико-политического статуса и его свободного экономического плавания, торгово-экономические казахстанско-китайские отношения больше тяготели к такому направлению, как шоп-туризм, когда граждане Казахстана активно посещали близлежащую страну с коммерческими целями. Открытие в 1992 году железнодорожного сообщения Алма-Ата – Урумчи, а также успешная реконструкция пограничной станции Дружба благотворно отразились на международных отношениях между ними, поэтому в 1992 году казахстанско-китайскую границу пересекли 672 тыс. чел. в обоих направлениях. В первой половине 1990-х годов были сформированы и введены механизмы, регулирующие торгово-экономическое сотрудничество, тем самым, установив внешний контроль и учёт экономических отношений, направив их в цивилизованное русло. Во второй половине 1990-х годов было положено начало новому уровню казахстанско-китайских отношений, за счёт выхода крупных китайских компаний и фирм-оптовиков китайской продукции на казахстанский рынок, тем самым, Казахстан стал постепенно расширять географию своего сотрудничества внутри КНР после формирования устойчивых связей с Синьцзяном. С 2000-х годов казахстанско-китайские отношения обрели особую значимость, благодаря росту объёмов внешнеторговых операций (рисунок 1), развитию энергетического сотрудничества и продвижению совместных крупных экономических проектов касательно нефтегазовых операций, золотых и урановых месторождений, строительства магистралей на территории Казахстана [5].

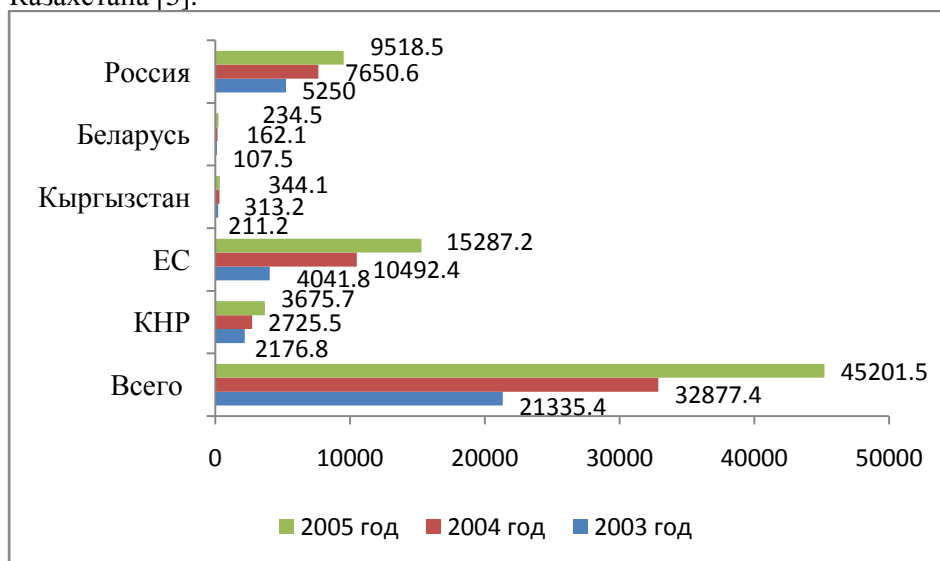

Рисунок 1 – Товарооборот в разрезе ряда стран, млн. долл.

Примечание – Составлено авторами на основе [6].

Согласно данным рисунка 1, на заре 2000-х годов объём внешнеторговых операций с Китаем возрос в 1,69 раз: с 2176,8 млн. долл. (2003 год) до 3675,7 млн. долл. (2005 год). За эти годы наблюдалась тенденция роста и с другими странами, поэтому общий товарооборот возрос в 2,12 раз.

В целом, становление казахстанско-китайских отношений, имея длительную историческую ретроспективу, прошло ряд этапов, причём, после обретения Казахстаном независимости межгосударственное казахстанско-китайское сотрудничество существенно модифицировалось: эволюционировало от стадии заключения простых торгово-экономических сделок до уровня стратегического партнёрства и добрососедства, подкреплённого рядом документов:

- Совместная декларация об установлении и развитии стратегического партнёрства (от 4 июля 2005 года);
- Договор о добрососедстве, дружбе и сотрудничестве (от 23 декабря 2002 года);
- Программа сотрудничества на 2003-2008 годы (от 3 июня 2003 года);
- Соглашение о создании Комитета по сотрудничеству (от 2 июля 2004 года);
- Стратегия сотрудничества Республики Казахстан и КНР в 21 веке (от 20 декабря 2006 года);
- Концепция развития экономического сотрудничества между Республикой Казахстан и КНР (от 20 декабря 2006 года) и другие.

Современное экономическое взаимодействие Казахстана и КНР простирается в таких плоскостях, как добыча нефти и газа, телекоммуникации, инвестиционные вложения, безопасность, торговля, транспорт, туризм, передовые технологии, энергетика, инфраструктурное строительство, сельское хозяйство.

Несомненным плюсом можно считать успешно сложившиеся партнёрские и доверительные отношения между Казахстаном и Китаем в культуре и сфере образования. Так, растёт положительная динамика количества наших сограждан, благополучно обучившихся в ряде ведущих учебных заведений на территории Китая, одновременно наращивая человеческий капитал и повышая конкурентоспособность Казахстана.

В силу того, что экономическое строение Казахстана и Китая представляет собой не статично-застывшую, а органично растущую модель с достаточным потенциалом для дальнейшего роста, то товарооборот между ними набирает темпы роста (таблица 1).

Таблица 1- Динамика товарооборота Казахстана в 2009-2014 годах, млн. долл. США

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2014 к 2009, %
Россия	12 443,6	17 973,8	22 330,6	23 096,6	23 847,0	18 908,4	15 2,0
Беларусь	421, 8	914, 1	69 8,5	79 1,7	75 6,6	75 6,8	17 9,4
Армения	5,1	10,8	5,7	3,7	7,9	8,2	16 0,8
Кыргызстан	507, 0	588, 8	69 5,1	10 04,6	10 27,9	10 56,3	20 8,3
Сингапур	28 817,3	38 054,2	49 447,4	54 642,2	54 719,5	53 072,4	18 4,2
Китай	9 458,1	14 084,1	19 706,3	21 672,7	22 738,2	17 182,1	18 1,7
ВС ЕГО	71 604,4	91 397,5	12 1 241,7	13 2 807,2	13 3 505,9	11 9 450,7	16 6,8

Примечание: данные Комитета по статистике

Согласно данным таблицы 1, обращает на себя внимание тот факт, что максимальный объем торговли с Китаем был достигнут в 2013 году, когда он составил 22 738,2млрд. долл. За пять лет торговля Республики Казахстан с КНР выросла в 1,8 раза: с 9 458,1 млрд. долл. в 2009 году до 17 182,1 млрд. долл. в 2014 году. Следует отметить, что доля торговли с Китаем в общем объеме товарооборота Казахстана выросла с 13,2% (2009 год) до 14,4% (2014 год). Эти цифры свидетельствуют о сохранении важности торгово-

экономических отношений как для Китая, так и для развития экономики суверенного Казахстана.

В 2016 году запланировано завершение строительства транспортного коридора «Западная Европа – Западный Китай» на территории Казахстана, стартовавшего в 2009 году. Причём, 786 км этой международной магистрали приходится на территорию Южно-Казахстанской области, подразумевая наличие, помимо дорожного полотна, километрового тоннеля в толще горы на границе с Жамбылской областью, десятков мостовых переходов и эстакад, транспортных развязок, сотен водопропускных труб, проездов для сельхозтехники и скотопрогонов, подземных и надземных пешеходных переходов.

В то же время, в казахстанско-китайских отношениях не везде столь гладко и ровно, как хотелось бы: вызывают серьёзную обеспокоенность общие эколого-экономические проблемы, касающиеся рационального использования и охраны трансграничных рек, которых насчитывается более 20, где наиболее крупными из них признаны Иртыш, Талас, Или, Хоргос [7-10]. Проблема восходит корнями к принятому в КНР экономическому курсу, согласно которому, реализация масштабных проектов по развитию отдельных регионов КНР подразумевает интенсификацию водозабора из рек, тем самым, вызывая нанесение непоправимого урона казахстанской экономике и ущемляя казахстанские права:

- стремительное сокращение выработки электроэнергии на Иртышской ГЭС, прогнозируемая парализация судоходства и рыбного хозяйства на Иртыше к 2020 году;

- актуализация проблемы питьевого обеспечения прибрежных населённых пунктов, сокращение объёма пригодной для хозяйственных нужд воды и снижение урожайности сельскохозяйственных культур, в связи с увеличением концентрации вредных веществ в воде;

- формирование природного и водного дисбаланса с дальнейшими эколого-эпидемиологическими и природно-климатическими ухудшениями [11].

Ряд учёных придерживается такого мнения, что Китай намеренно затягивает и тормозит процесс решения проблемы трансграничных рек, с целью дальнейшей экспансии своих экономико-политических интересов, за счёт удержания Казахстана в принудительной орбите. Помимо этого, казахстанские учёные считают, что по обыкновению китайская сторона задаёт тон во всех переговорах по всем направлениям взаимодействия и принимает активные меры по наращиванию своего экономического присутствия в Казахстане. По их мнению, Китай претворяет чётко проработанную внешнеполитическую и экономическую стратегию в жизнь,

используя свои значительные финансовые возможности в качестве дополнительного козыря воздействия, что особенно настораживает в условиях кризиса.

Нынешний глобальный, многоуровневый кризис, обостряя конкуренцию мировых и региональных сил, повсеместно формирует тенденцию роста таможенных пошлин и ужесточения стандартов качества продукции, тем самым, привнесёт некоторые сложности в торгово-экономические отношения между этими двумя государствами. С другой стороны, такое положение дел усилит права потребителей и их защиту от недоброкачественной продукции.

И, несмотря на наступление глобального кризиса, всячески дестабилизирующего экономическую систему мира, казахстанско-китайские отношения продолжают держать в приоритетах такие направления, как:

- военно-политическое сотрудничество в рамках Шанхайской Организации Сотрудничества (совместная борьба с международным терроризмом, религиозным экстремизмом, национальным сепаратизмом, нелегальной миграцией, нелегальным оборотом наркотиков и оружия);

- торгово-экономическое и научно-техническое сотрудничество;

- диверсификация рынков сбыта продукции и энергетическое сотрудничество. Казахстан заинтересован в обширной реализации сырья и в диверсификации путей экспорта энергоресурсов, а Китай, в свою очередь, нуждается в их приобретении и в диверсификации импорта;

- развитие коммуникаций со странами Азиатско-Тихоокеанского региона. Принимая во внимание тот факт, что построение современной инфраструктуры между Казахстаном и Китаем, отвечающей последнему слову техники, расширит горизонт экономических возможностей Казахстана и географию его делового сотрудничества в Азиатско-Тихоокеанском регионе, специфика которого заключается в сосредоточении огромных запасов трудовых и природных ресурсов, в наличии высокоразвитой трудоёмкой промышленности, в растущем энергопотреблении;

- сотрудничество в культурных и образовательных сферах, туризме.

Достижение и реализация устойчивого механизма сотрудничества по этим и другим направлениям придаст новый импульс развитию в архитектуре казахстанско-китайских отношений, нацеленных на построение справедливого, равноправного и ненасильственного мира.

Таким образом, современный кризис, имея всеохватывающий характер, требует от каждой страны выработки своего курса экономической политики, своего видения кризиса и противостояния ему. Н.Назарбаев рассматривает глобальный кризис с позиции возможностей, поэтому предложенная им антикризисная стратегия тождественна росту, реформам и

развитию. Вхождение Казахстана в ВТО открывает новые возможности для завоевания достойных позиций в мировой экономике, для привлечения иностранных инвестиций, для строительства экономики будущего. Для построения казахстанской экономики будущего необходимо обязательное повышение инновационного потенциала в сфере смарт-технологий, искусственного интеллекта, интеграции киберфизических систем, энергетики будущего, проектирования и инжиниринга, требуется максимальное развитие системы подготовки кадров в инвестиционной политике. Аксиома современного казахстанского делового партнёрства заключается в многовекторном торгово-экономическом сотрудничестве, активизации экспортных ниш Казахстана в Китае, России, Иране, Монголии, Индии, Пакистане, странах Центральной Азии и Кавказа, ежегодно импортирующих казахстанских товаров и услуг на 3,5 трлн. долл., в расширении вопросов взаимовыгодного сотрудничества с подключением всех ресурсов казахстанских заграничных организаций.

Не следует сбрасывать со счетов планирование китайской экономики в направлении увеличения водозабора на своей территории для построения электростанций, расширения нефтедобычи и посевных площадей под зерновые культуры, хлопок, что чревато негативными последствиями для казахстанской стороны, так как всё это вкупе неминуемо приведёт к сокращению стока водных ресурсов в Казахстан. По расчётам казахстанских учёных, при повышении китайцами водозабора из Иртыша до 30% наступит экологическая катастрофа вдоль всего русла, захватывая и территорию Российской Федерации, тем самым, без всякого преувеличения можно сказать о нарастании экологической напряжённости в регионе. И, тем не менее, Казахстан будет продолжать вести активные переговоры по поводу равноправного и рационального использования трансграничных рек, одновременно преследуя экологическую цель - сохранения экологического баланса в прилегающих к ним районах.

Несмотря на определённые шероховатости по некоторым вопросам, Китай продолжает представлять для Казахстана прагматический интерес и иметь невероятное по своей важности значение. С КНР на высшем уровне достигнута договорённость о сотрудничестве в несырьевом секторе на 23 млрд. долл., включая строительство более 40 новых предприятий. В казахстанско-китайских отношениях внушает почтение наличие чёткой системной основы реализации всех достигнутых договорённостей (в том числе: нефтепровод Западный Казахстан – Китай, строительство автомобильных и железных дорог) и предупреждение потенциальных конфликтов в самом зародыше. Современные казахстанско-китайские отношения находятся на подъёме и выстраиваются с учётом

геополитического положения при сохранении собственного курса исторического развития и культурного наследия каждой из стран, полностью соответствуя нормам международной практики, отвечая вызовам новой глобальной реальности, количественно и качественно совершенствуя социально-экономические взаимосвязи, увеличивая запас прочности взаимного доверия.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Послание Президента Республики Казахстан Н.А Назарбаева народу Казахстана 30 ноября 2015 года «Казахстан в новой глобальной реальности: рост, реформы, развитие». // Южный Казахстан. – 2015. – № 143. – С. 1- 6.
2. Султанов К. Состояние и перспективы казахстанско-китайских отношений. // Саясат – Policy. – 1998.- № 6.- С. 25-29.
3. Кусаинов А. Государственная политика в сфере привлечения прямых инвестиций. // Саясат – Policy. – 2006.- № 1.- С. 50-52.
4. Капышева А. Транснационализация производства и капитала в контексте экономической безопасности Центральной Азии. // Саясат – Policy. – 2006.- № 2.- С. 60-62.
5. Ерешев Б. Предпринимательская деятельность в нефтегазовой промышленности. // Саясат – Policy. – 2006.- № 5.- С. 4-5.
6. Краткий статистический ежегодник Казахстана. Статистический сборник. /Под ред. Б.Т.Султанова/. - Алматы, 2006. – 288 с.
7. Айтмухамбетова Г. Каспийский регион в мировой политико-экономической системе. // Саясат – Policy. – 2006.- № 12.- С. 57-62.
8. Станбаева С., Сарина М. Экологическая безопасность Казахстана: внутренние угрозы. // Евразийское сообщество. – 2006.-№ 2. – С. 82-90.
9. Нурмагамбетова А. Современные проблемы комплексного использования природных ресурсов и охраны окружающей среды. // Транзитная экономика. – 2006. - № 2. –С. 88-93
10. Нечаева Е. Институционально-правовые основы управления водными ресурсами. // Саясат – Policy. – 2006.- № 1.- С. 13-16.
11. Темирбулат Б. Между Казахстаном и Китаем может начаться конфликт из-за воды. // Саясат – Policy. – 2000.- № 8-9.- С. 10-15.

БЕРДЫБЕКОВА А.Л., ТОЙЫНБЕТОВА М.Б. ҚАЗАҚСТАН-ҚЫТАЙ ЖАҒАНДЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАҒДАРЫС ЖАҒДАЙЫНДА ЫНТЫМАҚТАСТЫҚТЫҢ ЖАҢА КҮШТЕРІ

Қазіргі дағдарыс кезеңі әр елдің экономикалық саясатбағытын, оның дағдарыс болжамымен қарсы тұру жақтарын анықтауды талап етеді. Н.Назарбаев жаһандық дағдарыстарын барлық мүмкіндіктер тұрғысынан қарастырады. Жолдаудадағдарысқа қарсы 4-ші бағыт жаңа инвестициялық саясатты жүргізуге, экономикалық әлеуетін пайдалана отырып жақын жатқан елдермен әрекет етуді қарастырады, оның ішінде Қытай елі.

Кілт сөздер: жаһандық экономикалық дағдарыс, дағдарысқа қарсы өлшемдер, жаңа инвестициялық саясат, қазақстандық нарық, қазақстан-қытай ынтымақтастығы, қазақстан-қытай сауда-экономикалық қатынастары, сыртқы саудалық операциялары, экологиялық-экономикалық проблемалары.

BERDYBEKOVA A.L., TOYINBETOVA M.B. NEW PULSES KAZAKHSTAN-CHINESE COOPERATION IN CONDITION OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS

The modern crisis demands the of its course working out of trends of economic policy from each country; its visions to the crisis and oppositions to it. N.Nazarbaev considers the global crisis with positions of the possibilities. The fourth anticrisis direction in his Message the realization of new investment politics acts which closely connects to use of economic potential of the next countries, including China.

Keywords: global economic crisis, anticrisis of the measure, new investment policy, kazakhstan market, kazakhstan-chinese cooperation, trade-economic kazakhstan-chinese relations, foreign trade operations, ecological-economic problems.

УДК 94:167

ТРАДИЦИИ И НОВАТОРСТВО В ИСТОРИИ

МАРИНА Г. А.

Статья рассматривает соотношение, хронологические рамки, методологические подходы к исследованию проблем традиции и новаторства на основе сравнительно-сопоставительного анализа источников и фактов мировой истории.

Ключевые слова: традиция, новаторство, радикализм, революция, движение, скачок, катаклизм.

В академическом четырехтомном словаре русского языка традиция определяется как «исторически сложившиеся и передаваемые из поколения в поколение обычаи, нормы поведения, взгляды, вкусы и т.п.». Примерно так же определяет традицию энциклопедический словарь. Он указывает и на второе значение этого слова: «получившее широкое развитие идейное, творческое направление в какой-либо области».

Историческая традиция в широком смысле слова – это и форма общественного правления, и уклад человеческой жизни во всех ее сферах.

Мы часто являемся свидетелями того, как противопоставляется традиционное и радикальное, традиционное и новаторское, традиция и революция. Одни в этом противопоставлении отдают предпочтение новому, с досадой отвергая все традиционное, другие, наоборот, ратуют за возрождение

традиций, давно ушедших в прошлое, не замечая, что при этом сами рвут уже давно сложившиеся новые традиции.

Зададимся вопросом, существует ли в обществе единственная традиция в смысле унаследования обычаев, взглядов, образа поведения даже на уровне одного сословия, класса, общественного уклада?

Всякое общество выражает набор традиций, которые по существу определяют механизм функционирования этого общества. Считается также, что ранние скотоводческие и земледельческие общества регулировались исключительно традицией, в отличие от последующих обществ. И это в определенной степени верно.

Но одновременно всегда во всех сферах человеческой жизни и человеческого сознания существуют не общепринятые, но определяющие образ мысли и поведения отдельных социальных слоев, групп населения, традиции, часто вынужденных маскироваться или скрываться за господствующей традицией, в зависимости от морально-политических и правовых условий.

Если бы было не так, то трудно было бы объяснить возникновение революционных процессов, которые вырастают из давно уже народившихся новых традиций, не ставших, однако, равноправными с господствующей (и на уровне культуры, и на уровне социально-экономических отношений, и на уровне власти).

В общем можно сказать, что нетрадиционное в значительной степени имеет свою традицию, хотя это звучит как будто парадоксально.

Новаторство (технические изобретения, научные открытия, новые социальные учреждения и т.п.) в значительной степени опирается на традицию, либо давно забытую, либо переосмысленную в новых условиях, наполненную новым содержанием. Так, гуманизм как явление культуры возник и осмысливался вначале как возрождение античной культуры, т.е. старой традиции. Якобинская диктатура в конечном счете воспользовалась, с одной стороны, римской традицией, с другой стороны, традицией средневековых французских городских коммун, т.е., традицией, идущей от французских народных движений. Попытка культа разума и культа революции была попыткой наполнить новым содержанием культовую церковную традицию и тем самым отменить последнюю. Чартизм был во многом продолжением (возрождением) традиций левеллерского движения середины XVII в., а также английского радикализма XVIII в., воспроизводившего многие из требований левеллеров. Английские лейбористы во многом продолжали чартистскую традицию, хотя сами в большинстве своем так не считали.

С этой точки зрения не совсем правильно рассматривать социальные революции как разрыв с традицией или перерыв в традиции. Все контрреволюционные или реставрационные течения, вплоть до настоящего времени, рыдающие о разрушении традиций и желающие их восстановить, правы лишь в том, что революция нарушает господствующую традицию, но не учитывают того, что наружу вырываются лишь традиция или традиции, которые уже были, но не были признаны как таковые. Общечеловеческие или общенациональные традиции вообще не нарушаются революцией: добро и отзывчивость как таковые не уничтожаются, сохраняются все бытовые навыки – традиции (хотя на это можно справедливо возразить, что границы добра и зла и их понимание изменяются). В этой связи можно заметить, что А. де Токвиль к своему удивлению увидел при изучении истории Великой Французской революции, что она очень сильно связана своими корнями с прошлым, с историей Франции[1].

Жизнь, восприятие реальности в период революции становятся обостреннее, слабеют узы власти, и все чувства, которые ранее были в определенных рамках, выплескиваются наружу полнее. Не совсем прав отечественный исследователь А.Я. Гуревич, который отмечал разнузданность нравов в период революции[2], не отмечая в ней и традиционных начал, и более обостренного (может быть, как ответ на разнузданность нравов или как проявления оборотной стороны этой разнузданности) выражения высочайшего благородства, энтузиазма, идейного, духовного ригоризма и т.д. А.Я. Гуревич не одинок в своем наблюдении, но в период революции одновременно проявляются самые разные чувства и настроения, высокие и низкие, проявляются параллельно и в наивысшей степени. Катарсис соседствует с накипью, иного быть не может.

В этом смысле прав Ф. Бродель, который считал, что цивилизация перемалывает и переваривает все революции и социальные катаклизмы и не видит в революциях угрозы для цивилизации[3]. А замечательный русский историк Н.И. Кареев еще ранее сравнивал революцию и революционные периоды в истории с горами и возвышенностями на равнине цивилизации[4].

Традиции народных движений и бунтов, сплавленные с традицией организованности, регулируемости, присущей самому строю жизни и воспринятой политическими организациями нового времени, традиции, воплощенные в определенной мере еще в средневековых орденах в соединении с идейными традициями, отобранными из всего идейного наследия для целей революции – все это мы видим в любой революции. Это вовсе не означает, что мы считаем, скажем, большевиков прямыми наследниками русского бунта, крестьянских войн под руководством Разина и Пугачева (иногда встречаются и такие суждения), это не отрицает различия

революций на типологическом уровне и на уровне национальных особенностей по форме и содержанию.

Революция рвет с традицией, которая олицетворяет собой старую власть, старую политическую и общественную систему, но выводит наружу те традиции (отечественные и заимствованные), которые не могли вполне развиваться или легализоваться при старом режиме, но в новых условиях становятся просто необходимы (новые формы собственности, новые формы мышления появляются обычно раньше революций и готовят их).

Это относится и к Английской революции середины XVII в., и к Французской революции XVIII в., и к европейским революциям XIX в., и к Октябрьской революции в России, и к революциям XX в.

Революции развиваются либо на фоне обновления традиций, либо предвзвешивают это обновление, вызывая взрыв новых идей. Французская революция конца XVIII в., которую идеологически подготовило Просвещение, может быть примером первого варианта. Английская революция середины XVII в. в значительной мере – пример второго варианта. Обычно (и в данных примерах) оба эти процесса в разной пропорции имеют место в истории всех революций.

Всякая идейная или социальная революция в своем «перехлесте» через край затем входит в более спокойное русло, но тем самым укрепляет основные тенденции революции, разрывает со старым, позволяя, однако, укрепиться тому из старого, что не противоречит новому строю. На это обращали внимание многие мыслители и ранее. Так Ф. Энгельс в другой связи неоднократно отмечал этот фактор, когда говорил, что народная партия, народные низы в буржуазной революции, обеспечивая ее победу, борются прежде всего за интересы буржуазии, а не за свои собственные[5]. Побеждает обычно та тенденция, которая уже развилась в традицию, созрела, и в этом смысле любому новаторству, любой революции поставлены пределы.

Революции часто используют традиции, кажущиеся старыми, ушедшими в прошлое, традиции, которые развивались в других странах, у других народов. Но они приспособливают эти традиции к своему времени и к своим конкретно-историческим условиям.

Вообще внешние воздействия могут иметь огромное влияние на традицию и ее трансформацию, при этом вовсе не обязательно, что они способствуют ее ломке или уничтожению. Без таких влияний общества характеризуются застойным развитием (новое, не укладывающееся в привычные рамки господствующих традиций, не признается или не сказывается на развитии общества).

Так, Китай за Великой Китайской стеной долго не подвергался влияниям и серьезным нашествиям извне, и по сути дела до конца XIX в. оставался традиционным обществом. И никакие изобретения, никакие социальные движения не могли изменить господствующий уклад жизни. Порох, изобретенный в Китае для забавы, изменил жизнь европейцев, которые познакомились с этим изобретением и которые жили в тесном взаимодействии друг с другом и не могли отгородиться друг от друга китайской стеной.

Мы уже говорили, как соседство с Голландией и морская торговля с ней способствовали огораживаниям, разрыву старой системы лендлордизма и развитию капиталистических отношений в Англии. И не зря капиталистические отношения развивались в XVI – XVII вв. прежде всего в юго-западной части Англии, а не на севере.

Такие «толчки» мы видим в дальнейшем влиянии новых традиций от Англии на Америку, затем на Францию и другие европейские страны. Еще более сильным было влияние Французской революции XVIII в. и других французских революций на Германию. Везде были стимулы и заимствования извне, либо в форме потребности чужого рынка и выгоды в результате его обеспечения, либо конкуренции и необходимости сохранить себя как нацию от чужих нашествий.

Но взгляд на историю показывает, что во всех этих случаях речь идет не об уничтожении одной традиции и замене ее новой, а о постепенной смене традиций, приспособлении заимствований к старой традиции. Старая традиция пытается отторгнуть новое, но когда это отторжение угрожает существованию, здоровью общества, она, сопротивляясь, трансформируется.

В той же Англии после перипетий революции развитие буржуазных отношений не уничтожило арендных земельных отношений, земля не стала предметом свободной купли-продажи и осталась собственностью лендлордов (здесь были свои причины, мы сейчас на них не останавливаемся, мы говорим о приспособляемости традиций к новым условиям).

С точки зрения мимикрии нового под традицию, приспособления традиции к новым условиям представляет интерес замечательное возражение К. Маркса Ф. Гизо по поводу его противопоставления Английской революции, которая сохранила старые традиции, и Французской, которая якобы порвала с ними. К. Маркс заметил, что именно в якобы традиционной Англии, а не во Франции в течение века полностью исчезло крестьянство как класс, и английская буржуазия заняла господствующие позиции на мировом рынке[6]. Под маской видимой традиции совершились радикальные изменения.

Во Франции в силу другой расстановки общественных сил, несмотря на внешний радикализм, на самом деле старые традиции (прежде всего крестьянское мелкоземелье) все время держали новое за фалды.

Реформы Петра I в России начала XVIII в. воспринимались как преждевременное чуждое явление значительной частью населения (и низов, и верхов), в том числе и в интеллигентском слое. Они, безусловно, обеспечили России прорыв вперед, но, столкнувшись со старой традицией, не затронув глубин народной жизни, они породили и укрепили на национальной почве новые традиции, которые прочно вошли в общественный уклад, при этом во многом сыграв тормозящую роль в развитии общества. Российский традиционный бюрократизм – это детище Петра I, это западная структура управления, трансформировавшаяся в авторитарной (самодержавной) сословной России, традиция, которая никак не отпускает нас и сегодня.

Традиция – основа человеческой жизни в широком смысле слова, без традиции жизнь существовать не может. Но жизнь соткана из множества традиций, которые переплетаются друг с другом. И по мере развития жизни, развития самой традиции последняя должна отмереть и замениться новой или трансформироваться, иначе жизнь застынет, традиция превратится в тормоз развития, в препятствие для самой жизни. На почве такого переплетения традиций основаны и реформа, и революция в узком смысле этого слова.

То же можно сказать и о развитии общественной мысли.

Самые революционные находки в области общественной мысли и духовной культуры часто настолько кажутся непривычными для восприятия, настолько далекими от сложившихся стереотипов, что фактически с укладыванием жизни после революции в нормальную колею сами как бы уходят в тень, становятся фактами истории больше, чем действительности, на первый взгляд, уступая место старой традиции. Это можно проследить на судьбе всех модернистских течений, жизнь которых длится недолго.

Но действительно ли эти течения уходят в небытие? Если они выразили какие-то глубинные потребности эпохи, какого-то значительного общественного слоя, а не просто были чисто формалистическими, модными или конъюнктурными (что, впрочем, одно и то же), то они либо и породили новую традицию, либо модернизировали старую. Либо, если они оказались очень несвоевременными, они востребуются вновь в подходящее для этого время, воскреснув как бы из небытия. Так импрессионизм сам стал традицией и обогатил старый реализм; так называемый «авангард», ставший историей, сегодня популярен вновь. Идеи Просвещения отчасти модернизировали старые традиции, отчасти, затем став историей и дав жизнь новым традициям в истории, философии, сегодня вновь становятся актуальны сами по себе.

Как политические, общественные учреждения, так и общественная мысль при самом, казалось бы, смелом новаторстве не берутся из небытия. Они наследуют какой-то традиции (часто забытой), либо целиком, либо в отдельных частях, либо заимствуют ее из другой отрасли знаний или же из истории другого народа, применяя ее к новым условиям. Пословица «все новое – хорошо забытое старое» содержит мудрое наблюдение.

При этом традиционное в одной стране или регионе может считаться новаторским в другой стране. Причиной этого, вероятно, является асинхронность развития разных народов, закон неравномерности развития. Поэтому определение какого-то рассуждения (теории) как традиционного или нетрадиционного не совсем верно или очень относительно.

Так, в советской историографии было традиционным обращение к изучению положения народных низов, рассмотрение массовой истории. На Западе это стало новаторством, проявившись в «новой социальной истории» (я, естественно, не останавливаюсь на различии методологии). С другой стороны, в российской историографии была слабо развита традиция политического портрета, которая сейчас получает у большое развитие.

Надо также иметь в виду, что то, что иногда рассматривается как наследование или восприятие своих или чужих традиций, на самом деле является совершенно новым явлением, рождением, возможно, новой традиции, сходной с давно ушедшей, но развивающейся совсем на другой почве. В таких случаях мы имеем дело либо с кажущимся продолжением традиции, либо с воспроизведением ее как привычной формы, насыщенной совсем другим содержанием.

Мы уже говорили о гуманизме как совершенно новом явлении культуры, выступающем, однако, в старой форме античности. Или можно обратиться к английскому буржуазно-демократическому радикализму XVIII в., который, как казалось вначале, просто повторил торийскую оппозицию. Но на самом деле идейные корни его находились не здесь, а совсем в другой традиции: в Просвещении и в левеллерском революционном движении XVII века.

В подобных случаях вовсе не обязательно наличие носителей традиций, которые ее передают, она рождается независимо от них и безразлична к ним. Сами исторические условия, часто сходные, порождают сходную реакцию.

В случае с «новой социальной историей», о котором мы упоминали, не следует, что она заимствовала нашу традицию и обновила ее.

История знает массу случаев появления сходных идей и учреждений в разные эпохи, в разных конкретно-исторических условиях, имеющих, однако, какие-то общие черты на абстрактном уровне. На этом основаны и подобные научные открытия, сделанные независимо друг от друга разными людьми.

Многим из нас, вероятно, знакомо чувство удивления, удовлетворения, а порой разочарования (в зависимости от ситуации), когда мы узнавали, что какие-то наши идеи, выводы, может быть, концепции, казавшиеся нам совершенно оригинальными и в сущности будучи таковыми, в основных чертах уже выражены кем-то ранее или параллельно с нами.

Историки говорят, что Советы в России в период Октябрьской революции часто организовывались теми людьми, которые о них никогда ранее не знали, где их никогда не было, т.е. носителей-передатчиков традиции не было.

Эти явления, доказывая адекватность отражения действительности в нашем сознании, свидетельствует о том, что сходные условия порождают сходные стереотипы мысли и действий людей и, возможно, новые традиции.

Можно увидеть здесь еще один аспект. Заимствование традиций и обычаев из чужих стран, существование и возникновение сходных традиций и обычаев в разных странах в разное время, независимо друг от друга, появление, иногда даже в одно время, подобных изобретений, осуществленных разными людьми, свидетельствует о единстве мира, как бы ни казался он сотканным из разных цивилизаций и культур, из различных традиций и укладов. Сходные традиции или заимствование чужих возникают в сходных условиях. Эта интеграционная тенденция, тенденция единства оказывается не только и не просто мечтой людей, но и реальностью, тем более усиливающейся, чем крепче и разносторонней становятся связи между народами.

Все приведенные здесь рассуждения вовсе не ставят, конечно, цель отказаться от наличествующего в нашем и других языках противопоставления терминов «традиция» и «новаторство». Но я хочу обратить внимание на относительность этого противопоставления.

Хочется обратить внимание как на недостаточную продуктивность и конструктивность противопоставления традиционного и нетрадиционного в историческом процессе и в исторической науке, так и на непродуктивность нарочитого стремления возродить традиции.

Всякий раз надо точно знать и ограничивать время действия традиций, характер традиции. Надо точно знать, что мы хотим возродить, ибо параллельно всегда существует несколько традиций. Надо точно понимать, что возродить по произволу ничего нельзя. Возродить можно лишь то, что пригодно, что соответствует новым условиям. Попытки возродить традицию, возникшую в совершенно других условиях, и перенести ее в новые в том же виде будет означать создание какого-то монстра, либо представлять какой-то маскарад.

Традиции изменяются и уходят в прошлое, память же о них может жить в фольклоре, в некоторых обычаях, в произведениях научной, общественной мысли, в памятниках истории и культуры, в языке.

В настоящем остаются те традиции и создаются новые, которые вполне отвечают материальным, культурным, нравственным интересам и условиям общества. Но никакое новаторство не может осуществиться вне традиций вообще.

ЛИТЕРАТУРА

1. Токвиль А. Старый порядок и революция. – СПб., 2008. С. 8,11.
2. Гуревич А.Я. О кризисе современной исторической науки // Новая и новейшая история. 1991, №2. С.86.
3. Дмитриев М.В. Некоторые аспекты изучения цивилизации в современной французской историографии // Цивилизации. Выпуск1. – Москва:Наука, 1992. С.91.
4. Кареев Н.И. Историология (теория исторического процесса). – Москва, 2011. С.181, 223.
5. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Изд.2-е. Т. 22. С. 308-309, 534.
6. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Изд.2-е. Т. 7. С. 222-223.

МАРИНА Г.А. ТАРИХТАҒЫ ДӘСТҮРЛЕР МЕН ЖАҢАШЫЛДЫҚ

Мақалада әлем тарихының деректер мен фактілерін салыстырмалық-сәйкестік талдау негізінде дәстүр мен жаңашылдық проблемаларының методологиялық тәсілдері қарастырылады.

Кілт сөздері: дәстүр, жаңашылдық, радикализм, төңкеріс, қозғалыс, секіріс, апат.

MARINA G. A. TRADITIONS AND INNOVATION IN THE HISTORY.

Article considers methodological approaches of problems of tradition and innovation on the basis of the comparative analysis of sources and facts of world history.

Keywords: tradition, innovation, radicalism, revolution, movement, jump, cataclysm.

УДК 343.149

О ПОНЯТИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

СЕЙТОВА Р.М., УТАРОВ К.А.

В статье обосновывается необходимость разработки отсутствующего в Экологическом Кодексе Республики Казахстан понятия экологической культуры.

Ключевые слова: экология, Экологический кодекс, экологическое просвещение, экологическое образование, экологическая культура.

Со времени принятия Экологического Кодекса РК (9 января 2007 года) прошло достаточное время для того, чтобы подвести некоторые итоги и наметить пути дальнейшего совершенствования законодательства в этой

области. Необходимо отметить, что в общественном сознании эколого-правовые проблемы не занимают еще достойного места, поскольку продолжают существовать настроения равнодушия, апатии, правового нигилизма. Не достигают эффекта такие ни к чему не обязывающие призывы к соблюдению эколого-этических норм как: «Спасибо за точный бросок» и другие на остановках автобусов.

Общеизвестно, что состояние эколого-правовых представлений, взглядов, идей не может не влиять на действие экологической правовой системы, способствовать или препятствовать исполнению правовых предписаний в области охраны окружающей среды.

Одной из основных задач экологического права является воспитание эколого-правового сознания, необходимого в работе по обеспечению экологического правопорядка. С этой целью Экологический Кодекс в ст.1 дает довольно обширный перечень понятий экологического права. Так, законодатель в пп. 85 и 87 данной статьи оперирует такими понятиями как экологическое образование и экологическое просвещение[1].

Экологическое просвещение – распространение экологических знаний, информации о состоянии окружающей среды, природных ресурсов, экологической безопасности в целях формирования в обществе основ экологической культуры.

Экологическое образование – непрерывный процесс воспитания, обучения, самообразования и развития личности, направленный на формирование системы знаний и умений, ценностных ориентаций, нравственно-эстетических отношений, обеспечивающих ответственность личности за состояние окружающей среды.

Эти понятия максимально близки к понятию экологической культуры, так как в них имеются некоторые элементы экологической культуры. Однако законодатель не смог подняться до уровня формирования понятия экологической культуры и ограничился этими понятиями, считая их достаточными для формирования в обществе экологической культуры. Кроме того, в кодексе речь идет о формировании только основ экологической культуры. Между тем существование и развитие техногенных катастроф, различных видов экологических опасностей, множественность экологически опасных объектов, экологически опасных технологий и т.д. настоятельно требуют формирования в сознании людей понятия экологической культуры и законодательного закрепления его в кодексе.

Раздел 7 Глава 25 Экологического Кодекса РК статьи 181-187 посвящены основным целям и задачам экологического образования и просвещения, организационным основам данной деятельности, основным направлениям экологических научных исследований. И опять же

декларативно провозглашается, что целью экологического образования и просвещения является формирование активной жизненной позиции граждан и экологической культуры в обществе, основанных на принципах устойчивого развития.

Конституционными основами экологической культуры являются ст. 31 Конституции, которая гласит: «Государство ставит целью охрану окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека». Данная статья уравнивается ст.38 Конституции – «Граждане Республики Казахстан обязаны сохранять природу и бережно относиться к природным богатствам». Между прочим, некоторые развитые страны не ограничились одной, двумя статьями, а посветили охране окружающей среды целые разделы Конституции. Так, Федеральная Конституция Швейцарской Конфедерации полностью посвятила Отдел 4 вопросам окружающей среды и планирования территории. Так, статьи 73 по 80 отразили основные направления охраны окружающей среды, как-то: долговременное развитие, охрана окружающей среды, планирование территории, водопользование, лесопользование, охрана природы и природного наследия страны, охота и рыболовство, охрана животных. И в частности, особо отмечается, что Конфедерация и кантоны совместно работают по установлению длительного равновесия с природой, с учетом ее способности к обновлению, и по ее использованию. Охрана природы и природного наследия страны отнесены к ведению кантонов. При выполнении своих задач, отмечается в Конституции, Конфедерация учитывает цели охраны природы и природного достояния Швейцарии – она бережет пейзажи, облик местностей, исторические места, природные и культурные памятники. Конфедерация сохраняет их единство, если того требуют публичные интересы.

При формировании понятия экологической культуры необходимо учитывать и международно-правовой опыт в этой области. В Парижской хартии для новой Европы (1990) отмечается: «Мы признаем настоятельную необходимость решения проблем окружающей среды и важность индивидуальных и совместных усилий в этой области. Мы обязуемся активизировать нашу деятельность по защите и улучшению окружающей среды в целях восстановления и поддержания устойчивого экологического равновесия в атмосфере, воде и почве. Поэтому мы исполнены решимости в полной мере использовать СБСЕ как структуру для разработки общих обязательств и целей в области окружающей среды и таким образом продолжить работу, итоги которой отражены в Докладе Софийского совещания по защите окружающей среды»[2, с.15].

Понятие экологической культуры предполагает оценку качества жизни того или иного общества и сравнение его с наиболее развитыми образцами,

идеалами и ценностями. Под экологической культурой в широком смысле понимается качественное состояние экологической жизни общества, выражающееся в достигнутом уровне развития экологической деятельности, юридических актов, правосознания и в целом в уровне экологического развития субъекта (человека, различных групп, всего населения), а также степени гарантирования государством и обществом экологических прав и свобод человека.

Думается, что экологическая культура зависит, прежде всего, от уровня развития экологического сознания населения, т.е. от того, насколько глубоко освоены им такие феномены как ценность природы и благоприятной окружающей среды, насколько информировано население об экологии, его социальные, возрастные, профессиональные и иные группы, каково эмоциональное отношение человека к экологии, какова установка граждан на соблюдение правовых предписаний и т.д. Второй элемент структуры экологической культуры – уровень развития практической деятельности в области экологии. Существенно влияет на экологическую культуру общества правоприменительная деятельность государственных органов. Третий элемент экологической культуры – уровень развития системы юридических актов. Нет в законе понятия экологической культуры – нет его и в реальной действительности. Конечно так прямолинейно сказать было бы некорректно, но тем не менее коррелятивная зависимость все же существует.

Общеизвестно, что основу культуры составляют ценности, идеалы и образцы, выработанные на определенном этапе развития государства и общества. Выделение и описание этих феноменов, к которому необходимо стремиться как законодателю, так и правоприменителю, гражданину и обществу в целом представляется весьма важным в области охраны природы и окружающей среды.

Исходя из этого нам представляется, что основу экологической культуры составляют экологические ценности, идеалы и экологическая практика развитых стран. Конституционное положение о том, что граждане имеют право на здоровую и благоприятную окружающую среду в соответствии с установленными стандартами и нормами представляет собой важнейшую ценностную ориентацию любого общества.

Таким образом, понятийный аппарат Экологического Кодекса требует дополнения в виде понятия экологической культуры. Выяснение содержания понятия экологической культуры – предмет отдельного исследования. Можно лишь в общих чертах наметить, что экологическая культура – культура взаимоотношений человека и окружающей среды.

Сейчас важно понять, что в нынешнее время следует обращать внимание не столько на констатацию кризисных экологических явлений,

сколько на возможности права их преодолеть и предупредить. И в этом неоценимую помощь может оказать разработка теоретических положений экологического права, и в частности, понятия экологической культуры.

ЛИТЕРАТУРА

1. Экологический кодекс РК 9 января 2007 г.
2. Парижская хартия для новой Европы (1990). Права человека и судопроизводство. Собрание международных документов. - Варшава, 1996.

СЕИТОВА Р.М., УТАРОВ К.А. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ КОДЕКСІНДЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТ ТҮСІНІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУТУРАЛЫ МӘСЕЛЕ

Мақалада Қазақстан Республикасының экологиялық Кодексіне экологиялық мәдениет туралы түсінік қалыптастыру мәселесі көтерілген

Кілт сөздер: *экология, экологиялық кодекс, экологиялық білім, экологиялық азарту, экологиялық мәдениет.*

SEITOVAR.M., UTAROV K.A. ABOUT CONCEPT OF ECOLOGICAL CULTURE IN ECOLOGICAL CODE OF RAZAKHSTAN

In the article substantiate to need the concept of ecological culture in ecological law of Kazakhstan.

Keywords: *ecology, ecological education, ecological formation, ecological culture.*

ТІЛ БІЛІМІ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТАНУ

ӘОЖ 801.81(574/575)

**АХМЕТ ЙҮГІНЕКИДІҢ «АҚИҚАТ СЫЙЫ» ТУЫНДЫСЫНЫҢ
ТАНЫЛУ ЖОЛЫ, ЗЕРТТЕЛУІ**

АЛТЫНБЕКОВ Қ.С., ТОРАХМАТОВА З.Б.

Бұл мақалада көрнекті сөз шебері Ахмет Йүгінекидің «Хибат-ул хақайық» («Ақиқат сыйы») туындысының танылу, зерттелу мәселелері қарастырылған.

***Кілт сөздер:** поэзия, дидактика, аруз, бәйіт, аударма, әдеби жәдігер, нұсқа.*

Әдиб Ахмет ибн Махмуд Йүгінеки, біздің дәуірімізге жеткен деректерге қарағанда, араб, түрік тілдерін жетік меңгерген, өз заманының оқымыстысы, өз ортасының білімді адамы болған. А.Йүгінекидің ежелгі дәуірлердегі әдебиетіміздің тарихында елеулі орын алатын әдеби мұралардың бірі – «Хибат-ул хақайық» («Ақиқат сыйы») деп аталатын туындысы.

Ақынның есіміне Йүгінеки атауының қосыла жазылуы сол кездегі дәстүр бойынша оның қай жерден шыққандығын білдіреді. Ахмет Йүгінекидің туылып, өмір сүрген жері Йүгінектің (Жүйнек) қай жерде екендігі жөнінде кезінде әртүрлі ойлар айтылып келген болатын. Мәселен, В.В.Бартольд Югнак (Жүйнек) деген жер Самарқанд маңында десе, өзбек ғалымы Н.М.Маллаев Югнак Ферғана, Түркістан аймақтарында бар деген.

Қазақтың Р.Бердібай, Х.Сүйіншәлиев, А.Қыраубайқызы, Н.Келімбетов, Б.Сағындықов, Ә.Құрышжанов, т.б. ғалымдары Ахмет Йүгінекиді Түркістан маңындағы Жүйнекте (Югнак) туылып өмір сүрген дейді. Бұл пікір қазіргі кезде ғылымда толығымен орнықты деп айтуымызға болады.

А.Йүгінекидің қай жылдары өмір сүргені, өмірі мен ақындық қызметі жайында мәлімет аз. Әйтседе ақын жайлы «Ақиқат сыйының» ертеректе хусниқатшылар (каллиграф) көшірген нұсқаларында шығарманың авторына қатысты мынандай мәліметтер бар:

Ахмет Әдіб – атым, үлгі – сөзім,

Қалады мұнда сөзім, кетем өзім.

Күз келер, жаз да кетер, өмір де өтер,

Сонымен жұмылар да екі көзім [1, Б. 87-88].

1444 жылы Самарқан қаласында Арыслан Қожа Тарханның айтуымен көшірілген осы нұсқадағы:

Әдиб елін, «аты – Йүгінек» дер еді,

Өте сұлу, таза ауалы жер еді.

Махмуд-и Йүгінек-и баласы –

Әдиб Ахмет, жоқ ешкімнің таласы [1, 89-б].

деген өлең жолдарынан ақынның шын аты Әдиб Ахмет (Йүгінеки – лақап аты), әкесінің есімі Махмұд екенін білеміз. «Әдиб» сөзі араб тілінен аударғанда «тәрбиелі, оқымысты, жазушы, әдебиетші» деген мағынаны береді екен.

Көшірме нұсқалардың бірінде «Біреудің Ахмед туралы айқаны» деген мынандай өлең шумағы келтірілген:

Көрмеген туа біткен Әдиб көзі,

Тұрады он төрт баптан осы сөзі.

Жүк болса піл көтермес алтын-күміс,

Соған тең осы аз ғана сөздің өзі [1, 88-б].

Осы өлеңдегі дерекке орай ғалымдардың көбісі А.Йүгінеки анасынан көзі соқыр болып туған десе, енді бір зерттеушілер соқыр болып туылған адам қалайша табиғат сұлулығын тамашалап, поэтикалық тілде қалай суреттейді? Шығыс әдебиетін қалай оқып игереді? деген пікірлерді алға тартады. Ақын шығармашылығын зерттеген ғалымдардың пікірі Ахмет Йүгінеки шығармаларын айтып отырып біреуге жаздырған болу керек дегенге саяды. Ақынды өз дәуірінде танымал еткен туындысы «Хибат-ул хақайық» («Ақиқат сыйы») деп аталатын туындысы еді. Орта ғасырда ислам дәуірінің этикалық, моральдық, дидактикалық мәселелерін зор білгірлікпен жырлаған сөз зергерлерінің бірі Ахмет Йүгінекидің бұл еңбегі кезінде жұртшылықтың сүйіп оқитын кітабы қатарында болған. «Әдибті Орта Азияның өз заманының көрнекті ақындарының бірі деп санаған» [1, 13-б] Әлішер Науаи оны жоғары бағалап, өлеңдерінен үзінділер келтіреді екен.

Йүгінекидің өз дәуірінде атақты, танымал болғандығына кітапта келтірілген Әмір Сейфәддин деген кісі айтты деген:

Ақындардың ақыны, жақсылардың басшысы,

Гауһардай асыл сөз айтқан, басқа сөздің құны жоқ [1, 66-б] өлең жолдары дәлел болады.

Ислам дәуірінің атақты ақындарының бірі деп саналатын Йүгінекидің бізге жеткен жалғыз туындысы «Хибат-ул хақайық» («Ақиқат сыйы») зерттеуші ғалымдардың шамалауынша XII ғасырдың аяғы – XIII ғасырдың бас кезінде жазылған. Құран тілі болып есептелетін араб тілінде және парсы тілінде шығарма жазу сол кездегі әдеби дәстүр болатын. Ақын бұл еңбегін өзіне дейінгі қалыптасып қалған бірнеше ғасырлық осы әдеби дәстүрді бұзып Жүсіп Баласағұни, Ахмет Ясауи ізімен түркі тілінде жазады. Өзі өмір сүрген дәуірдегі, яғни Қараханидтер мемлекетіндегі түркі тектес халықтар тілінде жаза тұрып, шығармасына арабша «Хибатул-хақайық» деп ат береді.

А.Йүгінекидің «Ақиқат сыйы» атты жалғыз еңбегінің түпнұсқасы сақталмаған. Ғалымдардың пікірінше, «Хибат-ул хақайық» қайтадан өңделіп көшірілгенде XV ғасырдағы шағатай тілінің элементтері ескерткішке еніп кеткен. Одан кейінгі көшірмешілер де өз тарапынан азын-аулақ «өзгерістер» енгізген. Міне, осыдан келіп кейінгі заманның тіл элементтері араласқан. Бірқатар зерттеушілердің бұл ескерткішті қараханид әдебиеті мен шағатай әдебиетінің аралығында көпірлік қызмет атқарады деп есептеуіне де көшірмешілердің осы редакциялық өзгертулері негіз болса керек. «Хибат-ул хақайықта» араб пен парсы элементтері, сөз орамдары Ж.Баласағұнидің «Құтты білігіне» қарағанда көбірек. Яғни бұл XI ғасырдан кейін болған құбылыс. Егер «Хибат-ул хақайықты» XIII-XIV ғасыр ескерткіштерімен салыстыра қараса, керісінше, онда араб және парсы элементтері әлдеқайда аз екенін байқауға болады екен. Оның үстіне «Хибат-ул хақайықтағы» біраз архаизмдік ерекшеліктер XIII-XIV ғасыр ескерткіштері түгіл XI ғасырда жазылған «Құтты білігі» мен М.Қашқаридың «Дивани лұғат ит-түркінде» де кездеспейді екен. Бұл фактілер ғалымдардың ескерткіштің жазылу кезеңі ілгеріде деп айтуларына мүмкіндік береді.

Ахмед Йүгінеки өзінің дастанында қоғамдық өмірдің аза бастағанын, діннің бұзылғанын қынжыла айтады. Осыған орай зерттеуші ғалымдар бұл Қараханид мемлекетінің ыдырап, бытыраңқылыққа ұшырап, қара кидандарға (қытайларға) бағынатын кезеңінің алды емес пе екен деген пікірлер білдіреді. Тарихи деректерге жүгінсек, қара кидандар 1137-1216 жылдардың аралығында Орта және Орталық Азияға, оның ішінде қараханидтерге толық билік жүргізген. Егер жоғарыда келтірілген пікірлер дұрыс болса, «Хибат-ул хақайық» XII ғасырдың аяғында емес, тіпті бас кезінде жазылуы мүмкін болып шығады.

Ә.Құрышжанов, Б.Сағындықов, Н.Келімбетовтің айтуынша «Бірқатар қолжазбаларда бұл шығарманың аты «Айбатул-хақайық», ал кейбіреулерінде «Атебатул-хақайық» (Шындық қақпасы), «Ақиқат сыйы» («Хибат-ул хақайық») деп жазылған [2, 217-б].

А.Йүгінекидің «Ақиқат сыйы» еңбегінің біздің заманымызға жету жолына тоқталсақ, қазіргі кезде бұл шығарманың бірнеше қолжазба нұсқасы мәлім, яғни, нақтырақ айтсақ, XIV-XV ғасырларда жазылған алты нұсқа көшірмесі жеткен.

Бірінші нұсқа: 1444 жылы Самарқан қаласында Аркелан Қожа Тархан әмірімен атақты каллиграф Зейнул-Абидин Джурджани Құсайын жазған нұсқа. Ол 508 жылы ұйғыр жазуымен жазылған. Арасында араб жазуымен берілген жолдар бар. Тарханның атынан жиырма жолдық өлең тіркелген. Бұларда ақын Ахмед Йүгінеки туралы азын-аулақ мағлұмат айтылады. Қазір Стамбулда, Ая – София кітапханасында сақталған. Бұл солардың ішіндегі ең

көлемдісі және толық сақталғаны осы – Самарқан нұсқасы. «Ақиқат сыйы» дастанының бұл көне қолжазбасы табылғаны жөніндегі алғашқы мәліметті түрік ғалымы Неджип Асым 1906 жылы хабарлаған. Бұл көшірме ескерткіштің біздің заманымызға келіп жеткен нұсқаларының ең ескісі болып есептеледі. Сырты былғарымен қапталып, өз алдына жекеше кітапша болып түптелген. Өте сапалы қағазға жан-жағы әшекейленіп, ұқыпты көшірілген. Тақырыптары, мысалға келтірілген аят, хадис, бәйіттер араб тілінде араб жазуымен берілген. Көшірменің бір беті жоғалған.

Екінші нұсқа – А: Дастанның бұдан кейінірек, дәлірек айтсақ, 1480 жылы көшірілген нұсқасы (Стамбулда) ұйғыр, араб жазуымен жолма жол жазылған. Көлемі – 506 жол. Бұл көшірме де Айя-София кітапханасында сақталған. Мәтініне түсінік беріліп отырған. Сыртқы құрылысы бірінші нұсқасына ұқсайды, бірақ ұйғыр жазуы жолма-жол араб жазуымен транскрипцияланған. Соңында екі жол бәйіт қалып кеткені болмаса, ең толық нұсқа болып саналады. Көшірген Шейхзада Әбдіразақ баласы деген жазған.

Үшінші нұсқа – Ә: ХІҮ ғасырдың аяғы немесе ХҮ ғасырдың басында көшірілген 498+28 (526 жол). Араб жазуымен жазылған. Салыстыра зерттеген ғалымдардың айтуынша алдыңғы айтылған көшірмелерден бұл нұсқада 18 жол бәйіт қалып кеткен. Алайда, бұл нұсқада сұлтан Баязид ІІ (1481-1512) мөрі бар. Сондықтан бұл нұсқа ХV ғасырдың аяғы мен ХVІ ғасырдың басында көшірілуі мүмкін деген пікірлер бар.

Стамбулдың Топ-қапы сарайында сақталған. Қазақ ғалымдары Ә.Құрышжанов, Б.Сағындықовтар осы нұсқасын 1985 жылы қазақ тіліне аударып кітап етіп баспадан шығарды.

Төртінші нұсқа – Б: Бұл нұсқа Ұзын көпірдегі Сейіт Әлі дегеннің жеке кітапханасынан табылып, Анкара кітапханасына тапсырылады. Кейіннен ол нұсқа жоғалып кеткен. Бұл нұсқа жайында жекелеген зерттеушілердің бірен-саран мақаласы ғана сақталған екен.

Бесінші нұсқа (В) Анкарадағы Маариф кітапханасынан табылған. Араттың айтуына қарағанда, бұл нұсқаның төрт-ақ беті сақталып, өзгесі жоғалып кеткен. Мұнда белгілі бір жүйелілік сақталмаған.

Алтыншы нұсқа (Г) Берлиндегі Пруссия Ғылым академиясында ұйғырша жазбалар арасында сақталған бір-ақ парақ қағаз. Үзінді ұйғыр жазуымен көшірілген.

Бұлардың ішінде алғашқы үш нұсқаның ғылыми құндылығы жоғары болып саналады. Бұл дастанның ғылымға мәлім болған нұсқаларын салыстыра отырып, шығарманың толық мәтінін әзірлеген түрік ғалымы Рашид Арат Рахмат болды. Ол 1951 жылы осы дастанның толық мәтінін әзірлеп, оны латын әрпімен кітап етіп шығарды. Белгілі түркітанушы

Э.Н.Наджиб өзінің «Исследования по истории тюркских языков, XI-XIV вв.» атты еңбегінде осы жоғарыда көрсетілген төрт нұсқасына тоқталып өтеді.

Сөйтіп, біздің заманымызға Ахмед Йүгінекидің өз дәуірінде жасалған бірде-бір көшірме келіп жетпеген. Жоғарыда аталған нұсқалардың барлығы Арслан Хожа Тархан өңдеткен варианттың көшірмелері болып саналады.

XX ғасырдан бастап қазіргі кезге дейін Ахмет Йүгінекидің бұл дастанын тіл, әдебиет, тарих және философия ғылымдары тұрғысынан біршама дәрежеде жан-жақты зерттеліп, шығарманың ғылымға негізделген мәтіні, сөздігі, транскрипциясы әзірленіп, оны басқа тілдерге аудару жөнінде дүниежүзі түрколог ғалымдары тарапынан айтарлықтай жұмыстар атқарылған екен.

Ахмед Йүгінекидің «Ақиқат сыйы» дастанын алғаш рет ғылыми жұртшылыққа танытқан, бұл ескерткішпен арнайы шұғылданғандар ғалымдар Неджип Асым мен Рашит Рахмати Арат болды. Дастанды жан-жақты зерттеу ісін қолға алып ғылым дүниесін алғаш танытқан – түрік ғалымы Неджип Асым (1915 жылы). Неджип Асымның «Хибат-ул хақайықты» бірінші танытушы ретінде ғылыми еңбегі өте зор. Алайда оның зерттеулерінде елеулі кемшіліктер мен олқылықтар болғанын түрколог ғалымдар бір ауыздан ескертеді. Мысалы, Э.Н.Наджиб былай деп жазады: «Издание Неджипа Асыма снабжено соответствующим научным аппаратом – словарем и грамматическим очерком, но оно не лишено недостатков научного и технического порядка. Допущенные в нем ошибки объясняются в основном тем, что издание этого списка было осуществлено тогда, когда другие списки оставались неизвестными»[3, 68-6].

Сол сияқты бұл еңбектің танылуында түрік ғалымы Рашит Рахмати Араттың да еңбегі өте зор. Ол ескерткіштің кітапханада сақталған мәтіндерін суретке түсіріп, көшірмесін жинаған. Сөйтіп, өзінен кейінгі зерттеушілерге үлкен іс қалдырған. Сонымен қатар өзінен бұрынғы зерттеушілердің пікірін жинақтап, өз топшылауларын айтқан. Бұдан кейін оған М.Көпрүлү, В.Радлов, Т.Ковальский, Й.Дени сияқты шығыстанушы ғалымдар ерекше көңіл бөліп, белсене ат салысып Қараханид дәуірінің аса бағалы мұрасы ретінде бірнеше ғылыми мақалаларын жазады.

«Ақиқат сыйын» орыс ғалымдарынан Е.Э.Бертельс, Э.Н.Наджиб, С.Е.Маловтар да зерттеген. А.М.Щербактың Шығыс Түркістанның X-XIII ғасырлардағы жазба мұраларының тілі жөнінде жазған грамматикалық очеркінде құнды ғылыми пікірлер айтылып, келелі тұжырымдар келтіріледі. Онда жүйелі болмағанымен «Хибат-ул хақайыққа» да қатысты жерлер баршылық.

Кеңес дәуірі кезінде өзбек ғалымы Қ.Махмудов «Хибат-ул хақайық» дастанымен арнайы шұғылданып, өзбек тіліне аударып, осы ескерткіштің

материалдары негізінде кандидаттық диссертация қорғайды. Кейінірек монографиясын 1972 жылы кітап етіп шығарды. Бұл зерттеуде ескерткіштің фонетикасына, морфологиясына сипаттама беріледі.

Ахмет Йүгінеки қазақ ғылымында зерттелуі кенжелеп қолға алынған қаламгердің бірі болып саналады. Алғашқылардың бірі болып тілші ғалым Ә.Құрышжанов аталған ескерткіштен азын-аулақ үзінділер жариялап, біршама мағлұмат берген, зерттелу барысын сипаттап жазған.

Дүниежүзі әдеби жұртшылығы үшін баға жетпес бұл ғажайып туындыны қазақ жұртшылығына ескі түркі тілінен аударып, таныстырған ф.ғ.д., профессор Берікбай Сағындықов болды. Белгілі ғалым, білікті тіл маманы Б.Сағындықов «Хибат-ул хақайық» – XII ғасыр ескерткіші» деп аталатын зерттеу еңбегін жазып, онда бұл көне дәуір жәдігерлігіне алғаш рет тілдік кең түрде, ғылыми тұрғыдан талдау жасады. Ғалым «Хибат-ул хақайықтың» араб жазуымен жазылған нұсқасын бірінші рет ғылыми ақпаратпен толық жабдықтай отырып, қолжазбаны ғылыми айналымға түсіреді. Бұл тұрғыда Р.Арат нұсқасын, Н.Асым мен Қ.Махмудов нұсқасын басшылыққа ала отырып, ескерткіштерді тарихи-салыстырмалы әдіспен зерттеп, текстологиялық жағынан салыстыру үшін барлық нұсқаларын жариялайды. Б.Сағындықов орта ғасырлардағы түркі әдеби жәдігерліктерінің тілі туралы айта келіп: «Дұрысы – әр нәрсені өз атымен атаған жөн. XI-XVI ғасырлар арасында таралған жазба әдебиеттің кез-келгені көне түркі әдеби тілінде жазылған деп есептесек қателеспейміз. Бұдан былай ана әдеби тіл, мына әдеби тіл деп бірнеше әдеби тілге бөлуімізді тоқтатқанымыз дұрыс. Қай жерде, қай кезеңде жазылғанына қарап, көне түркі әдеби тілінің оғыз варианты, көне түркі тілінің қыпшақ варианты, көне түркі әдеби тілінің түрікмен варианты, т.б. деп атаған жөн», – деп аса құнды тұжырым жасайды. Ғалымның бұл тұжырымы сол кезге дейін Ахмет Йүгінекидің «Хибат-ул хақайық» («Ақиқат сыйы») туындысының тілі жөнінде әртүрлі айтылып келген пікірлерге байланысты айтылған еді.

Мұнда дастанның транскрипциясы, аудармасы, зерттеу тарихы, ғылыми сипаттамасы, лексика-грамматикалық ерекшеліктері «түрікше-орысша-қазақша», «арабша-орысша-қазақша», «парсыша-орысша-қазақша» сөздіктері тұңғыш рет жарияланды.

Ғалымның өзі ол жөнінде: «Бір ескерткіштің бір нұсқасы мен екінші нұсқасының арасында көп болсын, аз болсын бір қатар айырмашылық болатыны ғылыми жұртшылыққа белгілі. Осы себептен де тарихи жазба ескерткіштердің әртүрлі нұсқалары бірнеше зерттеушінің назарына ілігіп жүр. Мысалға, Хорезмидің «Мухаббат намесінің» ұйғыр жазуымен көшірілген вариантын А.М.Щербак зерттесе, араб жазуымен көшірілген вариантын Э.Н.Наджип зерттеген. «...Р.Арат А нұсқасын транскрип-

циялағанда ғылыми принцип ұстанбаған. Осылай болуы ықтимал деген жорамалмен А, Ә, Б нұсқаларының үшеуінде де кездеспейтін сөздерді, фонетикалық, грамматикалық өзгешеліктерді (яғни өз жанынан шығарған элементтерді) транскрипциялаған мәтініне енгізіп жіберген. Оның үстіне А нұсқасында жоқ, бірақ Ә, Б нұсқасында бар сөздерді, тіпті толық мәтіндерді ешқандай сілтеме жасамай қоса салған. Осыдан келіп бұл транскрипция мәтіні бірде-бір нұсқаға сәйкес келмей қалған. Мұның басқа зерттеушілер үшін методикалық зияны үлкен. Сондықтан біз дүние жүзіне белгілі, көрнекті ғалымдардың принципін ұстанып, мәтінге ешқандай өзгерту енгізгеніміз жоқ. Түпнұсқа қалай болса, солай транскрипцияланды. Р.Арат ескерткіштің түрікше сөздігін жасаған. Алайда әр сөз сөзбе-сөз аударылған да ескерткіштен мысал-мәтін – иллюстрация келтірілмеген. Сөздің сан алуан мағыналары, реңктері болатыны белгілі. Бұл сөздік бойынша оны айыру мүмкін емес. Ал Қ.Махмудов өзі сөздік жасамаған, Н.Асымның сөздігін өзбек тіліне аударып бере салған. Ал Н.Асымның сөздігінде лайықсыз көп сөздер қалып кеткен, сандаған сөздердің мағынасы ашылмаған. Осы жоғарыдағы кемшіліктерге байланысты «Ғибат-ул хақайықтың» толық сөздігін жасауды қажет деп таптық. Зерттеушілердің, түркологиямен әуестенушілердің пайдалануына жеңіл болу үшін ескерткіштің түрікше-қазақша сөздігін бір бөлек, араб және парсы элементтерінің қазақша аудармасын бір бөлек жарияладық», – деп көрсетеді [4, 6-6].

Қазақ ғылымында тілдік тұрғыда Б.Сағындықовпен қатар Ә.Құрышжанов, Қ.Өміралиев, Ш.Сарыбаев, Ғ.Айдаров, Р.Сыздықова, М.Томанов, А.Аманжолов сияқты ғалымдар зерттеулер жүргізіп, пікірлерін жазды.

«Ақиқат сыйы» дастанының тарихнамасын сөз ете келіп профессор Ә.Құрышжанов «Ақиқат сыйы» түркі халықтарының тіл тарихын, ондағы жанрлар және басқа ерекшеліктер негізін, мысалы, дидактикалық әдебиет көздерін ашып, олардың тамырын талдау ісінде таптырмайтын құнды мұра болып табылатындығы, сонымен қатар оның қазақ тілі мен әдебиетіне қатысты тарихи маңызы туралы пікірін білдірді.

А.Йүгінекидің «Ақиқат сыйы» еңбегі әдеби шығарма ретінде 1960 жылдардан бастап қазақ әдебиетінің тарихында қарастырыла бастады. Бұл кезде ежелгі әдеби мұраларды әдебиет тарихына ендірудегі көрнекті ғалым, ұстаз Б.Кенжебаевтың орны ерекше болғандығы белгілі. Ұстаз ғалымның жол көрсетуімен Х.Сүйіншәлиев «Қазақ әдебиетінің қалыптасу кезеңдері» еңбегінде А.Йүгінекидің шығармашылығына алғашқылардың бірі болып қалам тартты [5, Б. 47-50]. 1967 жылы жарық көрген қазақ әдебиетінің ежелгі дәуірлеріне арналған «Ертедегі әдебиет нұсқалары» оқулық хрестоматияда А.Йүгінеки шығармашылығы туралы жазылды. Ғалым Р.Бердібай «Ежелгі

мәдениет куәлары» кітабында А.Йүгінекидің «Ақиқат сыйының» әдебиет тарихындағы орны, танымдық, тәрбиелік мәні, маңызы жөніндегі ойларын жазды [6, Б. 206-208].

1985 жылы Б.Сағындықов пен Ә.Құрышжанов көне түркі тілінде жазылған дастанның қазақшаға бірі сөзбе-сөз (прозалық), екіншісі поэтикалық аудармасын жасап «Ақиқат сыйы» деген атпен «Ғылым» баспасынан кітап етіп шығарды. Онда түпнұсқалық фото көшірмесі мен транскрипциясы да қоса берілген. Бұл еңбектің жарық көруі бұрын ғылыми ортаға ғана белгілі болып келген «Ақиқат сыйының» көпшілік оқырман қауымға танылуына жол ашты.

Сол кездерден бастап А.Йүгінекидің шығармашылығы жоғары оқу орындарына арнап жазылған әдебиеттанушы ғалымдар Н.Келімбетов, А.Қыраубайқызы, Х.Сүйіншәлиевтердің оқулық, оқу құралдарына тұрақты түрде енгізіліп студенттерге оқытылып келеді. Әдеби тұрғыда Ә.Дербісәлі, С.Дәуіт, т.б. сол сияқты әдебиеттанушы ғалымдар талдаулар жасап, ой-пікірлерін жариялап келді.

Ахмет Йүгінекидің «Ақиқат сыйы» Әдеби жәдігерлер деген атпен жарияланған жиырма томдықтың 6-томында (Құрастырғандар: А.Әлібекұлы, С.Дәуітұлы, Б.Сағындықұлы) 2008 жылы жарық көрді. Мұнда «Ақиқат сыйының» факсимилиесі қоса жарияланып, шығармада кеседесетін, айтылатын кісі есімдері мен жер-су атауларына түсініктер, қазақша-арабша-парсыша, түрікше сөздік, орыс, ағылшын тілдеріндегі резюмелер беріліп, пайдаланылған әдебиеттер көрсетілген. Қазіргі кезде көптомдық «Қазыналы Оңтүстік» топтамасына да ендіріліп оқырман қауымға ұсынылды.

Қорытындылай айтқанда, адам бойындағы ізгі қасиеттерді ардақтауды негізі арқау еткен Ахмет Йүгінекидің «Ақиқат сыйы» туындысы қазіргі оқырмандарының да рухани жан дүниесінің қалыптасуына, толысуына ізгі әсерін тигізіп келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ахмет Йүгінеки. Ақиқат сыйы (Түпнұсқаның фотокөшірмесі, транскрипциясы, прозалық және поэзиялық аудармасы. Баспаға дайындағандар: Ә.Құрышжанов, Б.Сағындықов). – Алматы: Ғылым, 1985.
2. Келімбетов Н. Ежелгі дәуір әдебиеті. – Алматы: Атамұра, 2005.
3. Наджип Э.Н. Исследования по истории тюркских языков XI-XIV вв. – Москва: «Наука», 1989.
4. Сағындықұлы Б. «Ғибат-ул хақайық» XII ғасыр ескерткіші. – Алматы: Таймас, 2008.
5. Сүйіншәлиев Х. Қазақ әдебиетінің қалыптасу кезеңдері. – Алматы: 1967.
6. Бердібаев Р. Ежелгі мәдениет куәлары. – Алматы: Жазушы, 1966.

АЛТЫНБЕКОВ Қ.С., ТОРАХМАТОВА З.Б. ПРОБЛЕМЫ ПРИЗНАНИЯ И ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЙ АХМЕТА ЮГНАКИ «ХИБАТ-УЛ ХАКАЙЫК» («ПОДАРОК ИСТИН»).

В статье рассматриваются проблемы, касающиеся признания и исследования произведений выдающегося мастера слова Ахмета Югнаки «Хибат-ул хакайык» («Подарок истин»)

Ключевые слова: поэзия, дидактика, аруз, баит, перевод, литературное наследие, вариант.

ALTYNBEKOV K.S., TORAHMATOVA Z.B. RECOGNITION OF PROBLEMS AND RESEARCH WORKS AHMEN YUGNAKI «HIBAT - UL HAKAYUK» («GIFT OF TRUTHS»).

The article discusses the problems of recognition and study of works of outstanding masters of words Ahmet Yugnaki «Hibat-ul hakayuk» ("Gift of truths").

Keywords: poetry, didactics, aruz, bait, translation, literary legacy, option.

УДК 821161

ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИЕ МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ТВОРЧЕСТВА М. Ю. ЛЕРМОНТОВА

ЛАТЫШЕВ О.Ю.

Статья посвящена описанию литературоведческих подходов к исследованию творчества М.Ю. Лермонтова на основе интеграции феноменологических, культурно-исторических, сравнительно-исторических социологических методов. Особое внимание уделяется также рецептивной эстетике. Практическое значение предпринятого автором исследования получит соответствующую оценку при разработке спецкурсов для филологических факультетов вузов и элективных курсов историко-филологической направленности для общеобразовательных учреждений. Статья представляет интерес для широкого круга учёных-литературоведов и историков.

Ключевые слова: метод, подход, исследование, феноменологический подход, культурно-исторический метод, социологический метод, сравнительно-исторический метод, рецептивная эстетика, сюжет, интенция.

В ходе организации исследования творчества М. Ю. Лермонтова мы столкнулись с тем, что отсутствует возможность остановиться на применении единственного всеохватного метода. Необходимо использование комплекса исследовательских методов и подходов. Например, феноменологический подход, предполагающий выявление сознания автора через текст, позволяет оперировать достаточно широким исследовательским инструментарием, в процессе чего актуализируются интенция, интенциональность, критика

сознания, рефлексия, субъективная критика. Однако характерное для данного подхода описание художественного произведения вне социокультурного, исторического и иного контекста не позволяет полноценно изучить контекстозависимые лермонтовские произведения, более того – сделать феноменологический подход единственным в данном случае. В то же время нет возможности увидеть его и как доминантный, поскольку в таком случае возникнет опасность преобладания субъективности. И всё же у данного подхода есть своя органичная роль в ходе нашего исследования. Так, постулируя в своём одноимённом исследовании универсальность Лермонтова, К.Э. Штайн и Д.И. Петренко утверждают, что «феноменология и универсализм коррелируют на основании установки на универсальность в познании. Феноменология исследует не только мир конкретных феноменов, но и мир духовных сущностей: чистых форм, абсолютных истин и т.д.» [4].

Интенция в творчестве Лермонтова как коммуникативное намерение позволяет приблизить феноменологический подход в исследовании к социокультурному контексту. С одной стороны, мы имеем возможность исследовать лермонтовскую поэзию в рамках феноменологического подхода, учитывая принадлежность поэта к конкретной эпохе. С другой стороны, вневременность его творчества, неограниченность жанрово-стилевыми рамками этой эпохи, позволила Б.Л. Пастернаку век спустя узреть в литературной позиции Лермонтова экзистенциальную интенцию модернизма [3]. И таким образом существенно раздвинуть границы поля предстоящей лермонтоведческой деятельности в силу необъятной дальновидности Лермонтова и характеристике его творческого наследия – всегда оставаться современным.

Э. Левинас едва ли не ставит знак равенства между двумя понятиями, говоря о том, что «феноменология – это интенциональность» [2]. Введённое Ф. Brentano и постулируемое Э. Гуссерлем как одно из основных понятий феноменологии, «интенциональность» если и не исчерпывает собой феноменологии как таковой, то явственно в ней преобладает. И хотя развитие феноменологии получило пути развития, ведущие к преодолению атехнизации её методологии, о чём не мог изначально предполагать Гуссерль, однако и при этом позиция интенциональности осталась по-прежнему определяющей. Таким образом, интенциональность можно рассматривать как доминирующее начало при организации феноменологического исследования творчества Лермонтова. Герои гениальных лермонтовских творений находятся в интенциональных отношениях, не лежащих в плоскости отношений между реальными объектами, что только усиливает возможности феноменологического

прочтения его творчества. Согласно И.Ф. Анненскому, «Люди Лермонтова были только его мыслями о людях» [1].

Феноменологическое исследование с позиций рефлексии как внутреннего разговора также находит в лице произведений Лермонтова неизменно благодатную почву. Глубокий психологизм каждого из них, стремление гения к постоянному самоосмыслению, рефлексивное обращение к себе, своему внутреннему миру, ещё раз убеждают нас в целесообразности такого исследовательского подхода в данном случае.

В известной мере компенсировать отрыв от контекста в случае доминирования феноменологического подхода призван культурно-исторический метод литературоведческого исследования. Его активное использование, напротив, предполагает восприятие исследователем художественного произведения как документа эпохи, с одной стороны, и отражения духа народа, знаменующего собой эту эпоху, в различные периоды его исторического развития, с другой стороны. Это также даёт возможность оперировать и такими понятиями, как характер народа, цивилизация, раса, среда, момент, литературный факт. При всей самостоятельной значимости приведенного ряда вполне ожидаем вопрос: вполне ли он достаточен для объективного преподнесения индивидуальных черт героя, адекватного восприятия роли личности в истории? Можно ли ожидать при самостоятельном использовании культурно-исторического метода достоверного рассмотрения индивидуальной психологической составляющей? Мы полагаем, что именно взаимно дополненное использование вышеупомянутого метода и феноменологического подхода даст наиболее адекватный исследовательский результат.

Применяя культурно-исторический метод для исследования лермонтовских произведений, следует помнить о весомости для гения мировой литературной классики такой субстанции как «характер народа». Ни интимность лирики, ни дневниковая суть многого из написанного Лермонтовым не способны быть противопоставленными народности его поэзии, вольному и невольному стремлению передавать в каждой своей строке характер народа, с которым так или иначе связано всё им написанное.

Лермонтов драматически переживал наступление цивилизации, всячески ратую за сохранение самобытности, как бы мы сказали сейчас, всесторонней идентичности. Равно как и в творчестве многих других поэтов, писателей и философов понятия «цивилизация» и «культура» предстают преимущественно в виде дилеммы. Поскольку же до позитивного взаимопроникновения культуры и цивилизации при жизни Лермонтова было ещё неизмеримо далеко, он едва ли не интуитивно стремился примирить их, но на внешнем плане, как правило, проходя перед этим через протест против

этого как вопиющей неизбежности. Сам же факт наличия разрастающейся и «протестоформирующей» цивилизации в творчестве Лермонтова достоин разностороннего исследования в рамках культурно-исторического метода.

Среда, будь то историческая, социальная, культурная или бытовая, преемственно влияла на характер творчества Лермонтова, равно как и любого другого творца и мыслителя, и поэтому не может быть обойдена вниманием исследователя в рамках культурно-исторического метода. Однако в силу масштабности и глубины творчества автора доминирующую роль здесь будет играть, безусловно, историческая среда.

В свою очередь, сравнительно-исторический метод, для вдумчивого применения которого характерна историческая поэтика, сопоставление, повторяемость, воздействие, ряд, психологический параллелизм и сюжет, позволяет выдержать на протяжении всего хода исследования принцип историзма. В его основу положено историко-типологическое сравнение, позволяющее существенно обогатить представление о контактных «горизонтальных» связях творчества Лермонтова с наследием национальных литератур «вертикальными» – типологическими особенностями, демонстрирующими развитие различных литератур от одного корня, в единых основополагающих традициях. Это может иметь отношение также и к младописьменным литературам Кавказа, произведения которых Лермонтов мог воспринимать тогда ещё только в изустной передаче. Существенную поддержку реализации сравнительно-исторического метода являет собой восприятие текста в рамках иноязычного культурного контекста. В неожиданном смысловом окружении более рельефно проступают ранее едва замеченные художественные достоинства, казалось бы, хрестоматийных произведений литературы, оказавших влияние на характер и качество формирование литературного мышления гения.

Длительная разобщённость исторической поэтики и литературоведческой науки привела к необходимости усиленного применения сравнительно-исторического метода для воссоздания паритета между более и менее изученными областями исследования. Это позволило бы на материале лермонтовского творчества создать прецедент возвращения исторической поэтики в центр внимания современных литературоведов.

Как общеизвестный факт мы воспринимаем повторяемость образов, мотивов и эпитетов – как в прозе Лермонтова, так и в его поэтическом творчестве. Мы склонны объяснять это наличием неотъемлемых ценностных доминант, отсутствие которых обесмысливало бы лермонтовский творческий процесс. Рассматривая же повторяемость через призму сравнительно-исторического метода исследования, можно представить, какие

образы, мотивы и эпитеты в наибольшей мере соответствовали историческому контексту, вовлечённому в писательское повествование.

Способствует типизации, как отдельных произведений, так и преобладающих художественных методов отдельных национальных литератур, к предвестникам которых обращался Лермонтов, и социологический метод. Лежащий в его основе принцип обобщения социальных моментов в процессе исследования позволяет компенсировать в известной мере издержки методов и подходов, вводящих акцентуацию на приоритете индивидуального начала. Выше мы уже упомянули методы, предназначенные для рассмотрения особенностей характера героя литературного произведения, которые намеренно существенно усилены писателем для достижения искомого художественного эффекта без перехода на уровень гиперболы и гротеска. Такие характеры, как правило, в наибольшей мере отвечают лирическому содержанию произведений Лермонтова. Данные методы уравниваются в исследовательском процессе социологическим методом, чья сфера внимания простирается на всё социально-типическое в литературе. При этом начинают доминировать такие материи как социально-исторический контекст (художественная среда, фон), материальный мир, социальная типизация, теория отражения, классовый подход и социологическая поэтика.

Считаем необходимым уделить определённое внимание также и методам исследования, ориентированным на читателя. Рецептивная эстетика концентрируется на тексте литературного произведения как на продукте исторического процесса, при этом читатель вводится в сферу литературоведческого исследования наряду с обществом. Это позволяет дополнить остающуюся неизменной лермонтовскую интерпретацию событий в фабуле произведения подвижной величиной читательской интерпретации, претерпевшей существенные изменения с момента возникновения лермонтовского художественного наследия.

От доминирования рецептивной эстетики в процессе исследования следовало бы воздержаться, на наш взгляд, хотя бы уже в силу того, что данный метод способствует распределению внимания исследователя между высокими образцами художественного слова и явлениями массовой культуры. При этом существует определённая опасность невольного малозаметного, но при этом недопустимого «сползания» с анализа высокохудожественных творений Лермонтова к анализу сиюминутных, однодневных произведений, рассчитанных на кратковременный массовый эффект. На наш взгляд, будет справедливым предположить, что рецептивная эстетика позволит внести в комплекс выбранных нами для использования здесь исследовательских методов и подходов такие необходимые субстанции,

как выстраивание смысла, горизонт ожидания, коммуникативная определенность (или неопределенность), стратегия текста и эстетическая дистанция.

Палитра методов, которые можно было бы привлечь к организации исследования творчества Лермонтова, безусловно, неизмеримо шире приведённой выше. Однако мы понимаем, что наращивание количества используемых методов приводит к возрастанию не столько их взаимодополнения и взаимного усиления, сколько уровня общеизвестного дублирования функций одного метода функциями следующего. Поэтому видим целесообразным ограничиться обозначенным спектром методов как необходимой совокупностью научно-исследовательского инструментария.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анненский И.Ф. Юмор Лермонтова // М.Ю. Лермонтов: Proetcontra. - РХГИ, 2002. – С.408.
2. Levinas E. Endecouvrant l'existence... P. 126.
3. Пастернак Б. Об искусстве. «Охранная грамота» и заметки о художественном творчестве. – М., 1990.
4. Штайн К.Э., Петренко Д.И. Универсальность Лермонтова. – Ставрополь: СКФУ, 2014. - С.164.

ЛАТЫШЕВ О.Ю. М.Ю.ЛЕРМОНТОВТЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН ЗЕРТТЕУІНДЕГІ ӘДЕБИЕТТАНУ ӘДІСТЕРІ

М. Ю. Лермонтовтың шығармашылығын зерттеуінде әдебиеттану амалдар мен тәсілдерді пайдалануына арналған. Жұмыста зерттеуді ұйымдастыруында феноменологиялық тәсіл мәдени-тарихи, салыстырмалы-тарихи және әлеуметтік әдістермен бірігеді. Сондай-ақ, рецептивтік эстетикаға арнайы көңіл бөлінеді.

Осы зерттеудің тәжірибелік мағынасы жоғары оқу орындарының филология факультеттерінде арнайы курстарды және жалпыбілімді мекемелеріндегі тарихи-филологиялық бағдарында элективті курстарын жасағанында тиісті бағасын алады. Сонымен қатар әдебиеттанушылар мен тарихшыларға осы еңбектен болашақ ғылыми жұмысының негізін алуға болады.

Кілт сөздері: әдіс, амал, зерттеу, феноменологиялық тәсіл, мәдени-тарихи әдіс, салыстырмалы-тарихи амал, рецептивтік эстетика, сюжет, интенция.

LATYSHEV O.J. LITERARY RESEARCH METHODS CREATIVITY M. LERMONTOV

The article is devoted to the use of literary approaches and methods in the study of creativity Lermontov. The paper can be traced, as in the organization of research phenomenological approach combined with the cultural and historical, comparative-historical and sociological methods. Special attention is also paid to the receptive aesthetics. The practical significance undertaken currently receive appropriate evaluation studies in the preparation of materials of special courses of philological faculties of

universities and elective courses of History and Philology profile in educational institutions. In addition, a broader range of scientists, literary critics and historians of education will be able to build on their forthcoming scientific papers removed from this work.

Keywords: *method, approach, research, phenomenological approach, cultural and historical method, comparative-historical method, sociological method, receptive aesthetics, plot, intention.*

УДК..821.161.1.09

ВОСТОЧНЫЕ МОТИВЫ В ТВОРЧЕСТВЕ АННЫ АХМАТОВОЙ

МАХАНОВА Г.Б.

Данная статья посвящена исследованию восточных мотивов в творчестве А. Ахматовой, прослеживается изображение Востока в неожиданно родственной и многозначительной близости, которая вставала перед поэтессой и заставляла задумываться о себе и мироздании. Автор стремится определить, на основании какой оценки ситуации, каких культурных ценностей и мирового восприятия возникали восточные мотивы, а также чем обусловлено их использование в поэзии А. Ахматовой.

Ключевые слова: *литература, поэзия, реквием, античность, лирика, восток, поэма, символизм, серебряный век, метафора, образ, чинар, море, солнце.*

Одним из факторов развития любой национальной литературы является вступление ее в контакт, во взаимодействие с другой литературой. Мировое значение восточной литературы огромно, к ней обращались почти все поэты. Творческое усвоение классической восточной поэзии А. Ахматовой оставило значительный след в ее творчестве, которое рассматривается в данной статье.

Творчество Анны Андреевны Ахматовой (Горенко) крупнейшее явление культуры XX века получило мировое признание. В 1964 г. она стала лауреатом международной премии «Этна-Таормина», в 1965 г. – обладателем почетной степени доктора литературы Оксфордского университета.

В одной из автобиографических заметок она писала, что Царское Село, где проходил гимназический учебный год, то есть осень, зима и весна, чередовалось у нее со сказочными летними месяцами на юге – «у самого синего моря», главным образом вблизи Стрелецкой бухты у Севастополя.

1905 год полностью прошел в Евпатории; гимназический курс в ту зиму осваивала на дому – из-за болезни. Зато любимое море шумело все время рядом, оно успокаивало, лечило и вдохновляло. Она тогда особенно близко узнала и полюбила античный Херсонес, его белые руины, словно

остановившие бег времени. Там на горячих камнях быстро скользили ящерицы и свивались в красивые кольца маленькие тонкие змейки. Эти камни когда-то видели, возможно, Одиссея и его спутников, а Черное море выплескивало волны с той же мерностью гексаметра, что и Средиземное, подсказавшее этот великий размер слепому Гомеру.

Дыхание вечности, исходившее от горячих камней и столь же вечного, нерушимого неба, касалось щек и рождало мысли, эхо которых будет отдаваться в ее творчестве долгие годы – вплоть до старости. Херсонес и Черное море странным образом не отрицали и даже не затмевали Царского Села – ведь дух Пушкина был и здесь, а его «античная» лирика, анакреонтика тоже приходили на ум, как что-то странно неотрывное от этих мест.

Если перечитать ее ранние стихи, в том числе и те, что собраны в первой книге «Вечер», считающейся насквозь петербургской, то мы невольно удивимся, как много в них южных, морских реминисценций. Можно сказать, что внутренним слухом благодарной памяти она на протяжении всей своей долгой жизни постоянно улавливала никогда полностью не замиравшее для нее эхо Черного моря.

В своей первой поэме – «У самого моря», написанной в 1914 году в усадьбе Слепнево (Тверская губернии), она воссоздала поэтическую атмосферу Причерноморья, соединив ее со сказкой о любви:

*Бухты изрезали низкий берег,
Все паруса убежали в море,
А я сушила соленую косу
За версту от земли на плоском камне.
Ко мне приплывала зеленая рыба,
Ко мне прилетала белая чайка,
А я была дерзкой, злой и веселой
И вовсе не знала, что это – счастье.
В песок зарывала желтое платье,
Чтоб ветер не сдул, не унес бродяга,
И уплывала далеко в море,
На темных, теплых волнах лежала.
Когда возвращалась, маяк с востока
Уже сиял переменным светом,
И мне монах у ворот Херсонеса
Говорил: – Что ты бродишь ночью?[1,62].*

Она научилась плавать и плавала так хорошо, словно морская стихия была для нее родной. Обожженная солнцем, ставшая черной, с выгоревшей косой, царскосельская гимназистка с наслаждением сбрасывала с себя манерные условности Царского Села, все эти реверансы, чинность,

благовоспитанность, став, как она сама себя назвала в поэме, «приморской девчонкой». Юг, подаривший ей ощущение воли, свободы, странным образом перемешанное с чувством вечности и кратковременности человеческой жизни, действительно никогда не уходил из ее поэтической памяти.

После «Четок» к Ахматовой приходит слава. Ее лирика оказалась близка не только «влюбленным гимназисткам», как иронично замечала Ахматова. Среди ее восторженных поклонников были поэты, только входившие в литературу, – М. И. Цветаева, Б. Л. Пастернак. Более сдержано, но все же одобрительно отнеслись к Ахматовой А. А. Блок и В. Я. Брюсов. В эти годы Ахматова становится излюбленной моделью для многих художников и адресатом многочисленных стихотворных посвящений. Ее образ постепенно превращается в неотъемлемый символ петербургской поэзии эпохи акмеизма.

«Красивейшая женщина эпохи, пленительная звезда петербургских салонов, некоронованная королева», – такой считали её современники. Анна Ахматова с её редкостным по своей красоте и поэтическим голосом прочно вошла в историю русской мировой поэзии XX века. Духовная значительность, обаяние её личности, нравственный ореол, глубокий интеллект – подчёркивали её величие и как поэта, и как человека.

Величие ахматовской лирики – от мира сего. «Поэзия жизни извлечена из прозы жизни»[2,96], – как говорил В.Г. Белинский. Поэзии Ахматовой вырастала из житейской почвы, не чуждаясь её, не порывая с ней. Её поэзия – скорбное и печальное воссоздание большого времени, тонкое, проникновенное отражение трагической судьбы поэта.

Судьба перебрасывала её с юга на север (из Одессы в Ленинград и Москву), с севера на запад (во Францию и Италию), потом снова на север, в любимый Ленинград, а оттуда на Восток...

Эта глубокая, шедшая от семьи и культуры любовь к родине, которая вместе со способностью реалистически видеть мир составляла главное богатство молодой поэтессы, эта пронзительная, освещенная пушкинским именем привязанность и признательность мало-помалу начала входить сильнейшим живым элементом в ее стихи. Очевидно, в какие-то болезненные и кризисные моменты Анна Ахматова не могла не ощущать со всей присущей ей совестливостью и чуткостью присутствие того огромного все созидającego мира, который зовется великим именем народа и к которому она принадлежала по праву своего рождения:

*Ведь капелька новгородской крови
Во мне – как льдинка в пенистом вине.
Приду туда, и отлетит томлень... [1,75],*

Она вспоминала и о «бабушке-татарке», и об Украине, с которой была связана через отца, – мир славяно-монгольской Азии в неожиданно родственной и многозначительной близости вдруг вставал перед нею и заставлял задумываться о себе. Шла напряжённейшая мучительная внутренняя работа, вершившаяся почти в одиночестве. Будучи человеком сильной воли, Ахматова, мужественно пережила горечь и «боль поражений и обид», непонимания и отчужденности.

Спустя десятилетия, в «Поэме без героя» и в других произведениях, посвященных годам юности, властно возникают мотивы суда над прошлым, возобладает суровый этический и социальный подход к действительности. И пройдет длительное время, прежде чем Ахматова станет мастером исторической живописи. В этом отношении особенно примечательно её «Поэма без героя» где в «Эпilogue» Ахматова рассказывает о своей эвакуации на Восток, в Среднюю Азию, об испытаниях, выпавших на её долю в годы Великой Отечественной войны.

Сколько новых небывалых для прежней Ахматовой красок приобрела её поэзия в «азиатском доме»! И какая-то новая, высокая и величавая интонация появилась в ахматовских стихах о родине, новой глубиной наполнился пейзаж. От стихов Ахматовой веяло поистине Востоком – недаром она смолodu тянулась и к вавилонскому сказанию о Гильгамеше, и к библейскому эпосу, и к древним египетским песнопениям, которые впоследствии она блистательно переводила.

В двадцатые годы, годы перелома и кризиса упрочивается у Ахматовой интерес к истории, мысль о сопричастности к ней, ощущение своей жизни в историческом потоке. Много значила для её миропонимания Азия: «Он прочен, мой азиатский дом...» или в строке: «Кто мне сказать посмеет, что здесь я на чужбине?!» – все тот же намёк на причастность к Азии. «На этой деревней, сухой земле я снова дома». Азию своим родным очагом, а Кавказ святыми югом называет Ахматова.

В стихах ташкентского периода неоднократно возникали, сменяя друг друга, подобно наплывам памяти, то российские, то среднеазиатские, пейзажи, проникнутые ощущением бездонности, уходящей в глубь веков, национальной жизни, её непоколебимости, прочности, вечности. Она умела поэтически передать почти непередаваемое: само присутствие живого духа времени, истории и вечности в сегодняшней жизни людей. В годы, когда само существование государства нашего было под вопросом, она писала прочности и непоколебимости культуры, покоящейся на гранитном основании тысячелетий:

*...Проснуться влюблённой,
Увидеть, как красен мак.*

– *Какая-то сила
Сегодня входила
В твоё святилище, мрак!
Мангалочий дворик,
Как дым твой горек
И как твой тополь высок...
Шехерезада
Идёт из сада
Так вот ты какой, Восток!* [1,97],

В сознании лирического героя Ахматовой устанавливается связь времён и событий, пространственно-временная связь с древней землёй наполняет стих Ахматовой ощущениям эпохи.

Интерес Ахматовой к Востоку у неё буквально в крови. Инна Эразмовна, мать Анны Ахматовой, вела свой род по женской линии от татарского хана Ахмата. «Моего предка хана Ахмата убил ночью в его шатре подкупленный русский убийца, и этим, как повествует Карамзин, кончилось на Руси монгольское иго. Этот Ахмат, как известно, был чингизидом» [3,147], – не без гордости отмечает в своей автобиографии Ахматова.

Но, конечно, не только чувство крови влекло её к Востоку, хотя и это вовсе не исключено. Дело в том, что она много важного и значительного находила в поэтических и философских воззрениях, заключённых в мифах, гимнах и преданиях Индии и в творениях древних египтян, китайцев, корейцев. Ей были хорошо известны исторические судьбы монголов и гуннов, её волновали чистота и мудрость Авесты и Шахнаме.

Ахматова высоко ценила и любила восточное искусство, а впоследствии много переводила из китайской, корейской и древнеегипетской поэзии.

Любовь интереса к Востоку пронизывает всё многогранное творчество Ахматовой – поэта, прозаика (она – автор очерков, дневниковых записей), переводчика-исследователя, как известно, на протяжении всей жизни Ахматова неустанно занималась исследованием творчества Пушкина и ей по праву принадлежит достойное место среди пушкинистов; знание восточного эпоса и фольклора помогло ей отклонить попытки предыдущих исследователей найти источник «Сказки о золотом петушке» в сказках «Тысяча и одной ночи» и, обратившись к другим источникам, легко обнаружить литературный источник пушкинской сказки. Это прозаическая «Легенда об арабском звездочёте» американского писателя Вашингтона Ирвинга.

Особенно усиливается тяга Ахматовой к Востоку после встреч с художником Модильяни в Париже. В очерке, посвященном Амедео

Модильяни, Ахматова вспоминает об этом следующее: «Модильяни бредил Египтом. Он водил меня в Лувр смотреть египетский отдел, уверял, что всё остальное недостойно внимания. Рисовал мою голову в убранстве египетских цариц и танцовщиц и казался совершенно захвачен великим искусством Египта. Очевидно, Египет был его последним увлечением. Уже очень скоро он становится столь самобытным, что ничего не хочется вспоминать, глядя на его холсты. Теперь этот период Модильяни называют негритянским периодом. Он говорил: «Драгоценности должны быть дикарскими» (по поводу моих африканских бус), и рисовал меня в них. [3,77]. Быть может, эти встречи и беседы с ещё непризнанным в те годы выдающимся художником и предопределили её дальнейшую судьбу, будущие творческие поиски и увлечения, уходящие к далёкому «языческому детству», как называет его сама Ахматова.

Знание нескольких иностранных языков дает ей широкие возможности для переводческой деятельности. Переводы Ахматовой – это целая антология мировой поэзии, Это реалистические переводы, воплощение и перевоплощение души и слова. Переводы долгое время были единственным источником существования. Переводная поэзия Ахматовой – это целая полоса её творчества, заслуживающая особого внимания.

Большое место в переводческой лирике Ахматовой занимает поэзия Востока. Классическая поэзия Востока для Ахматовой начинается с древнеегипетской поэзии. Самобытное искусство египтян с его культовыми песнопениями и гимнами, любовная лирика, повествующая о гордости, независимости, красоте и достоинстве как хранительница семейного очага, были созвучны душевному складу и облику самой Ахматовой, величественной, гордой, мужественной, непоколебимой.

Своеобразие ахматовских сочинений, поэтика её стихосложения характерна и для художественного воссоздания переводных творений поэта. В них многое сливается с обликом самой Ахматовой, её духовной жизнью.

К циклу классической поэзии Востока, наряду с переводами из древнеегипетской поэзии, относятся и переводы Ахматовой из индийской поэзии, в частности, стихотворений Рабиндраната Тагора.

Ахматова, по словам исследователей её переводческого мастерства, переводила так, как писала, то есть чувствовала. Даже такой, казалось бы, далёкий от её лирического мира поэт, как Рабиндранат Тагор с его скорбящим созерцанием, принимается её музой:

*Вот нежный облик, ответ в темноте,
Вот голос, льющийся, как майский свет,
Вот нежный взгляд, но где же очи те,
Вот поцелуй, но губ любимых нет...!* [1:98],

Характерные черты, присущие ахматовскому поэтическому искусству, развивающемуся в русле новейших художественных исканий своего века, – пунктирность поэтической речи, глубинный подтекст, обыденность разговорных, полуобрывочных фраз при их спрятанном главным смысле, иллюзия импровизационности – это приметы и переводной поэзии, которые зримо и подспудно воспринимаются всеми почитателями её поэтического таланта. На страницах республиканских журналов «Улдуз» и «Азербайджан» появились подборки из ранних стихов Ахматовой в переводе Чингиза Алиоглы и «Реквием» в переводе Тофика Байрамова. В 1990 году были опубликованы её стихи в журнале «Хазар» в новых переводах.

И вполне, закономерно, что любовь Ахматовой к Востоку продолжает жить в её сыне – замечательном учёном Льве Николаевиче Гумилёве. Он с детства увлекался историей Ближнего и Дальнего Востока, историей Великой Степи, которая лежит между Китаем и Карпатами, и так мужественно и стойко, отстаивая свою позицию в борьбе за утверждение и признание тюркского этноса. Его книга «Древние тюрки» благодаря своей объективности, честности и справедливости, принесла ему заслуженную славу.

Впоследствии, через много лет, в годы Великой Отечественной войны, мотивы блоковских «Скифов» не случайно возникнут именно у Ахматовой. Кстати, Блок с его патриотическими концепциями, выраженными в «Скифах», оказался в годы войны воскрешенным именно у Ахматовой. Блоковская тема спасительных «азиатских» просторов и могучего русского скифства, уходящего своими корнями в тысячелетнюю земную твердь, прозвучала у нее сильно и выразительно. Она, кроме того, внесла в нее еще и личное отношение к несколько расширительной у Блока Азии – России, потому что, волею войны, будучи брошенной в далекий Ташкент, она узнала этот край изнутри – не только символически, но и с его пейзажно-бытовой стороны.

Если у Блока «Скифы» инструментирована в тонах высокого ораторского красноречия, не предполагающего сколько-нибудь приземленных, а тем более бытовых реалий, то Ахматова, идя вслед за Блоком в его главной поэтической мысли, всегда конкретна, правдива и предметна. Средняя Азия на время сделалась по необходимости ее домом, и она по этой причине внесла в свои стихи то, чего не было у автора «Скифов», – домашнее ощущение этой великой цветущей земли, сделавшейся прибежищем и заслоном в самую тяжкую годину тяжелейшего национального испытания. В ее строчках возникают и «мангалочий дворик», и цветущие персики, и дым фиалок, и торжественно прекрасные «библейские нарциссы»:

*Третью весну встречаю вдали
От Ленинграда
Третью? И кажется мне, она
Будет последней
Но не забуду я никогда,
До часа смерти,
Как был отраден мне звук воды
В тени древесной...
Персик зацвел, а фиалок дым
Все благовонной.
Кто мне посмеет сказать, что здесь
Я на чужбине?!
Третью весну встречаю вдали...[1:104].*

Земля древнейшей культуры, Средняя Азия неоднократно вызывала в ее сознании образы легендарных восточных мыслителей, любовников и пророков. В ее творчество периода эвакуации впервые широко вошла философская лирика. Думается, что ее возникновение связано именно с ощущением близости великой философской и поэтической культуры, пронизывающей и землю и воздух этого своеобразного края.

Крупнозвездное небо Азии, шепот ее арыков, чернокобые матери с младенцами на руках, огромная серебряная луна, так не похожая на петербургскую, прозрачные и с трепетной заботливостью оберегаемые водоемы, от которых зависят жизнь и благоденствие людей, животных и растений, – все внушало мысль о вечности и нетленности человеческого бытия и мысли:

*Наше священное ремесло
Существует тысячи лет
С ним и без света миру светло
Но еще ни один не сказал поэт,
Что мудрости нет, и старости нет,
А может, и смерти нет.*

Наше священное ремесло...[1:114]. Эти строчки могли родиться только под азиатским небом.

Характерной особенностью лирики Ахматовой военных лет является удивительное по своей неожиданной естественности совмещение в ней двух поэтических масштабов: это, с одной стороны, обостренная внимательность к мельчайшим проявлениям повседневно окружающей поэта жизни, красочные мелочи, выразительные детали, штрихи, звучащие подробности, а с другой – огромное небо над головой и древняя земля под ногами, ощущение вечности,

шелестящей своим дыханием у самых щек и глаз. Ахматова в своих ташкентских стихах необыкновенно красочна и музыкальна.

*Из перламутра и агата,
Из задымленного стекла,
Так неожиданно покато
И так торжественно плыла, –
Как будто «Лунная соната»
Нам сразу путь пересекла.*

Явление луны [1:118]. Однако наряду с произведениями, навеянными непосредственно Азией, ее красотой и торжественной величием, философичностью ее ночей и знойным блистанием жгучих полдней, рядом с этим очарованием жизни, рождавшим в ее лирике неожиданное чувство полноты бытия, все время продолжалась, не давала покоя и неустанно двигалась вперед работа взыскующей поэтической памяти. Суровый и кровавый военный день, уносивший тысячи молодых жизней, неотступно стоял перед ее глазами и сознанием.

Великая, торжественная тишь безопасной Азии была обеспечена неизбывной мукой сражающегося народа: только себялюбец мог забыть, о не перестававшей греметь смертоубийственной войне. Незыблемость вечных основ жизни, живительным и прочным ферментом входившая в ахматовский стих, не могла упрочить и сохранить уникальное в своем единичном существовании человеческое сердце, но к нему-то, прежде всего и должна быть обращена поэзия. Характерно, что именно в стихах такого смысла все чаще появляются то библейские, то исторические ассоциации - они тоже, в свою очередь, раздвигают рамки лирических сюжетов, придавая им или общечеловеческий, или историко-культурный характер.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахматова А. Сочинения: В 2 т. / Сост. В. А. Черных. – М., 1989, т. II. С. 236.
2. Белинский В.Г. Полн. собр. соч., т.25.
3. Ахматова Анна Из дневниковых записей//Литературное обозрение. –М.,1989. № 5. С.14.

МАХАНОВА Г.Б. АННА АХМАТОВАНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДА ШЫҒЫС ӘУЕНДЕРІ

Бұл мақалада Анна Ахматованың шығармаларындағы шығыстық сарындар, ақынның өзінің туыстық қарым-қатынасы арқылы дәстүрлі Шығыс өркениетінің бейнесін қалай жасайтындығы ғылыми негізде зерттелген.

Кілт сөздер: әдебиет, поэзия, реквием, ежелгі, әндері, шығыс, өлең, рәміздер, күміс ғасыр, метафора, теңіз, күн.

МАКХАНОВА G.B. ORIENTAL MOTIVES IN THE WORKS OF ANNA AKHMATOVA

This article is devoted to the study of oriental motifs in the works of Anna Akhmatova, traced the image of the East in a sudden kinship and meaningful intimacy that would get up in front of the poet and made him think about himself and the universe.

Keywords: literature, poetry, Requiem, antiquity, the lyrics, the east, the poem, symbolism, silver age, a metaphor, an image plane, the sea, the sun.

УДК 811.161

К ВОПРОСУ О СТИЛИСТИЧЕСКОМ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ

МЕЗЕНЦЕВА Е.С., ХАЛМУРАТОВ М.Ж.

В статье говорится о стилистических свойствах фразеологизмов и о способах их преобразований в публицистической речи.

Ключевые слова: фразеологизмы, стилистика, публицистика, контаминация.

В научной литературе последних лет изложены требования к нормам различных уровней языка, в том числе лексической норме, однако практически ничего не говорится о фразеологической норме; между тем эта проблема приобретает большую актуальность, особенно в связи с широким использованием фразеологии разных типов в средствах массовой информации.

Особое внимание в настоящее время уделяется фразеологической стилистике. Фразеологическая стилистика изучает употребление в речи сложных по составу языковых единиц, имеющих устойчивый характер (*прожиточный минимум, шоковая терапия сгущать краски*). При этом главное внимание уделяется стилистическим свойствам и выразительным возможностям фразеологизмов и их преобразованию в публицистической речи [1,93].

Особенностью фразеологизмов является их воспроизводимость: они не создаются в процессе речи, а используются такими, какими закрепились в языке.

Фразеологические средства языка, как и лексика, находят применение в различных функциональных стилях и, соответственно, имеют ту или иную стилистическую окраску.

Писатели обращаются к фразеологическим богатствам родного языка как к неисчерпаемому источнику речевой экспрессии. В художественной и публицистической речи фразеологизмы часто употребляются в их обычной

фразеологической форме с присущим им значением. Введение в текст фразеологизмов обусловлено стремлением авторов усилить экспрессивную окраску речи.

Особого внимания заслуживает стилистическая характеристика фразеологических средств с точки зрения эмоционально-экспрессивной. Вся фразеология делится на две группы: нейтральная, не обладающая коннотативными значениями, и экспрессивно окрашенная. Нейтральных фразеологизмов немного: *компостировать билет, железная дорога, открытое собрание, повестка дня, Новый год*. Они входят в состав общеупотребительной фразеологии, функционально не закрепленной. Кроме того, специальные фразеологизмы (научные, официально-деловые), имеющие четкую функциональную прикрепленность, также лишены дополнительных коннотативных значений: *знаки препинания, адамово яблоко, вирусный грипп, магнитная стрелка, трудовой стаж, выслуга лет, очная ставка*. Как и все термины, они характеризуются однозначностью, образующие их слова выступают в прямых значениях.

Фразеологизмы, подобно словам, нередко создают синонимические ряды, с которыми синонимизируются и отдельные слова (*оставить в дураках, оставить с носом, обвести вокруг пальца, отвести глаза (кому), втереть очки (кому), взять на пушку, обмануть, одурачить, провести, обойти, надуть, объезгорить, мистифицировать*). Богатство лексических и фразеологических синонимов обуславливает огромные выразительные возможности русского языка [3, 62].

В публицистической речи возможно употребление лексических и фразеологических синонимов одновременно (*Венеция меня очаровала, свела с ума. – Ч.*). При этом нанизывание синонимов часто выполняет уточняющую функцию.

Антонимические отношения во фразеологии развиты значительно меньше, чем синонимические. Для публицистов представляют интерес антонимические фразеологизмы, имеющие в своем составе общие компоненты, так как их столкновение особенно оживляет речь, придает ей каламбурное звучание.

Большинство фразеологизмов отличается однозначностью: они имеют всегда одно и то же значение. Многозначность фразеологизмов чаще всего возникает в результате закрепления в языке их переносных значений.

Омонимические фразеологизмы появляются в результате образного переосмысления одного и того же понятия, когда за основу берутся его разные признаки. Например, фразеологизм *пускать (красного) петуха* в значении «устраивать пожар, поджигать что-либо» восходит к образу огненно-рыжего петуха, напоминающего по цвету пламя; фразеологизм же

пускать (давать) петуха в значении «издавать пискливые звуки» создан на основе сходства звучания голоса певца, сорвавшегося на высокой ноте, с «пением» петуха [1, 92].

В публицистической речи фразеологизмы часто употребляются в их обычной языковой форме с присущим им значением. Введение в текст фразеологизмов, как правило, обусловлено стремлением журналистов усилить экспрессивную окраску речи. Например: *К открытию вчерашнего заседания в зале не оказалось ни спикера Думы, ни одного из шести вице-спикеров. Бразды правления взяли в руки члены Совета Думы. Анатолий Лукьянов потрянул стариной и, председательствуя на заседании парламента, предоставил слово Виктору Илюхину без необходимого обсуждения повестки дня («Аргументы и факты»)* [1, 96].

Возможности применения фразеологизмов значительно шире, чем простое воспроизведение их в речи. Фразеологические богатства языка оживают под пером талантливых публицистов и становятся источником новых художественных образов, шуток, неожиданных каламбуров. Художники слова могут обращаться с фразеологизмами как с «сырьем», которое подлежит «творческой обработке» [2, 71]. В результате фразеологического новаторства писателей, публицистов возникают оригинальные словесные образы, в основе которых «обыгранные» устойчивые выражения. Творческая обработка фразеологизмов придает им новую экспрессивную окраску, усиливая их выразительность. Чаще всего писатели преобразуют фразеологизмы, которые имеют высокую степень устойчивости лексического состава и выполняют в речи экспрессивную функцию. При этом измененные фразеологизмы сохраняют художественные достоинства общенародных – образность, афористичность, ритмико-мелодическую упорядоченность. Рассмотрим некоторые приемы фразеологического новаторства писателей и публицистов.

С целью актуализации фразеологизмов писатели придают им необычную форму. Видоизменения фразеологизмов могут выражаться в сокращении или расширении их состава.

В публицистической речи с определенной стилистической целью можно изменять лексический состав фразеологизма, обновляя один или несколько его компонентов: *«Смех сквозь пули»* – название статьи о Пятом международном фестивале юмора «Остап» (накануне был убит его соучредитель). *Смеется тот, кто стреляет первым. Ради красного словца коммунисты не пожалели русских братьев из Приднестровья* (Ср.: *Ради красного словца не жаль ни брата, ни отца*).

К замене словарных компонентов фразеологических оборотов часто прибегают при написании фельетонов: *колбаса как зеркало русской*

революции; в конце тоннеля есть горячий суп; тайна, покрытая крахом; с миру по строчке; делу время, зрителю – (заголовки газетных статей).

Чаще авторы заменяют компоненты фразеологизмов с целью коренного изменения их значения и создания острого сатирического эффекта: *Хорошее место социалистическим лагерем не назовут; Критика почтила роман молчанием; Хорошо смеется тот, кто смеется без последствий; Пришел? Увидел? Помолчи!* [3,72].

Используя этот прием, авторы стремятся к возможно более точному сохранению звуковой организации фразеологизма: *Что написано опером...* (статья о преступности в Павлодарской области); *Хоть гол на голове теши* (о футболисте, который мастерски забивает голы головой).

Преобразование фразеологизма может заключаться в изменении порядка слов в устойчивом обороте. Инверсия во фразеологизме, имеющем устойчивый порядок слов, нередко полностью обновляет его значение (*Дальше едешь, тише будешь*).

Своеобразным стилистическим приемом авторской обработки фразеологизмов является контаминация нескольких фразеологических единиц. Например: *Пеший голодному не товарищ (пеший конному не товарищ, сытый голодного не разумеет)*.

Фразеологическое новаторство публицистов не ограничивается рассмотренными стилистическими приемами, возможности творческого обновления фразеологизмов неисчерпаемы.

Изменение состава фразеологизма может быть вызвано обновлением грамматических форм, употребление которых в устойчивых словосочетаниях закреплено традицией. При употреблении фразеологизмов часто соединяются различные ошибки. Так, изменение лексического состава фразеологизма сопровождается искажением образного значения. Причиной неправильного употребления фразеологизмов в речи может быть контаминация элементов различных устойчивых выражений.

Рассматривая стилистические ошибки, связанные с неправильным употреблением фразеологизмов, следует коснуться и тех случаев, когда в речи возникают невольные каламбуры, из-за того, что говорящий использует слова в их прямом значении, но слушатели воспринимают их сочетание как образное выражение фразеологического характера, так что высказыванию придается совершенно неожиданное значение.

Итак, задачей фразеологической стилистики является предупреждение речевых ошибок при употреблении фразеологизмов. Причины допускаемых ошибок мы видим в следующем: неоднородность структурных признаков фразеологизмов, т.к. фразеология объединяет довольно разнообразный

языковой материал, где границы фразеологических единиц очерчены недостаточно определенно.

Большой интерес для публицистов представляют антонимические фразеологизмы, имеющие в своем составе общие компоненты, так как их столкновение особенно оживляет речь, придает ей каламбурное звучание, но не всегда они применяются ими уместно.

Таким образом, фразеология, являясь источником образности и выразительности речи, может создавать и значительные трудности при невнимательном отношении к слову.

ЛИТЕРАТУРА

1. Курманова З. Семантико-стилистические особенности газетной фразеологии. // Дисс. ... к.филол.н. – Кокшетау: КГУ, 2010. – С. 90-97.
2. Мелерович А.М., Мокиенко В.М. Проблемы фразеологической семантизации преобразованных фразеологизмов // Фразеологизм и его лексикографическая разработка. – Минск: Наука и техника, 1987. – С. 36–40.
3. Курманова З.К. Некоторые актуальные вопросы современной русской фразеологии. – Алматы: Гылым, 2009. – с. 59–89.

МЕЗЕНЦЕВА Е.С., ХАЛМУРАТОВ М.Ж. ПУБЛИЦИСТИКАЛЫҚ МӘТІНДЕРДЕ ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ БІРЛІКТЕРДІҢ СТИЛИСТИКАЛЫҚ ҚОЛДАНУ МӘСЕЛЕСІ

Мақалада фразеологизмдердің стилистикалық ерекшеліктері және олардың публицистикалық тілде түрленуі қарастырылған.

Кілт сөздер: *фразеологизмдер, стилистика, публицистика, контаминация.*

MEZENTSEVA E.S., HALMURATOV M. Zh. TO THE QUESTION OF STYLISTIC USE OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN PUBLICISTIC TEXTS

In article says about stylistic properties of phrasology and their transformation into publicistic speech.

Key words: *idiom, s stylistics, publicism, contamination*

УДК 37.016:64

ИНТЕГРАТИВНЫЕ ПОДХОДЫ К ПОДГОТОВКЕ ФИЛОЛОГОВ

СТЫЧЕВА О.А.

В статье описаны интегративные возможности элективной дисциплины «Лингвистический анализ художественного текста», которая характеризуется автором как эффективный способ объединения знаний по лингвистике и литературоведению в филологию, как дидактическое условие подготовки студентов к проведению в школе уроков словесности.

Ключевые слова: интеграция, лингвистика, литературоведение, филология, словесность, лингвистический анализ художественного текста, элективный курс, содержательное и учебно-методическое обеспечение

Интегративные подходы в дидактике соотносятся с реализацией принципа внутрипредметных и межпредметных связей, применительно к вузу последние выводят на понятия «пререквизиты», «конреквизиты», «постреквизиты». Под интегрированным понимается такое занятие, в ходе которого реализуется взаимосвязь информативного поля смежных учебных дисциплин, в результате чего образуется новое качество знаний, представляющее собой неразрывное целое, обусловленное достаточным для реализации поставленных преподавателем задач взаимодополнением этих знаний [1, с.15].

Интеграция возможна как на уровне учебно-методического обеспечения занятий, так и на уровне их содержательного наполнения. В предлагаемой статье рассматриваются возможности интеграции на занятиях по дисциплине «Лингвистический анализ художественного текста», включенной в учебный план подготовки студентов филологических специальностей в качестве элективной. Объектом лингвистического анализа является художественный текст, а предметом – языковые единицы разных уровней. Анализ художественного текста заключается в характеристике индивидуально-авторского употребления языковых средств, с помощью которых создается образная выразительность особого вида искусства – литературы. Благодаря лингвистическому анализу художественного текста в центре внимания оказываются такие свойства языковых единиц, которые использованы в индивидуально-авторском восприятии.

Специфика дисциплины заключается в том, что на смену минимальной интеграции (т.н. «межпредметным связям») на все виды вузовских занятий приходит интеграция высокого уровня, при которой взаимосвязанное рассмотрение лингвистических и литературоведческих проблем позволяет представить отдельное явление:

- а) с различных позиций;
- б) как элемент более сложного целого;
- в) в сопоставлении с другими явлениями.

Элективный курс «Лингвистический анализ художественного текста» не заменяет дифференцированного преподавания предметов языковых и литературоведческих дисциплин, а дополняет и расширяет их информативное поле благодаря пересечению тех или иных фактов и явлений, выводящих на филологические понятия. Можно выделить различные интегративные подходы с учетом профильных и базовых дисциплин специализации:

а) рассмотрение смежных лингвистических и литературоведческих понятий с целью расширения филологических знаний студентов (антонимы – антитеза – прием контраста; лексическое значение слова – прямое и переносное значение слова – эпитет, метафора и др.);

б) наблюдение за особенностями функционирования единиц всех уровней языковой системы в художественном тексте, их изобразительными возможностями (например, звуки речи – звукопись: приемы аллитерации, ассонанса, использование частей речи, передающих звуки живой и неживой природы и деятельности человека; значимые части слова – морфемный повтор, слова с уменьшительно-ласкательными и уничижительно-пренебрежительными суффиксами, индивидуально-авторские слова; лексические единицы с точки зрения их значения, происхождения, принадлежности к активному или пассивному словоупотреблению, изобразительных возможностей; имя прилагательное в роли эпитета, использование форм времени глагола в переносном значении и др.).

На занятиях по дисциплине «Лингвистический анализ художественного текста» происходит синтез содержания филологических дисциплин, основанный на изучении литературного произведения: в центре внимания оказывается текст не только как дидактическое средство, но и как произведение искусства. Лингвистический анализ художественного текста значим при выявлении идиостиля его автора: он позволяет вдумчивому читателю открывать новые смысловые глубины литературных произведений, приобщает к особенному взгляду на мир и более того – к ценностям и лучшим традициям национальной культуры, отраженным в художественной литературе. При этом, естественно, продолжается развитие профессиональной речи студентов, органично включенное в работу по овладению понятиями дисциплины.

Примечательно, что в образовательной области «Язык и литература» в школе чаще всего используется средний уровень интеграции, специфика которого заключается в следующем. Одной из дисциплин отводится роль базовой, а сведения из другой привлекаются на тех или иных этапах предметного обучения. Эти сведения касаются относительно целостного филологического явления, глубокое рассмотрение которого возможно только с учетом привлечения материала смежной (родственной) дисциплины. Учитель-словесник организует межпредметные связи с опорой либо на лингвистические, либо на литературоведческие понятия.

Интегративный подход позволяет выстраивать целенаправленную систему работы по развитию связной речи учащихся, ориентированную на образцовые тексты художественных произведений как основное дидактическое средство. На каждом таком уроке обязательна словарная

работа; ознакомление учеников с особенностями написания сочинений различных жанров, постепенная отработка навыков их создания; тщательная работа над языковыми средствами взятого как образец художественного текста, его филологический анализ. Другими словами, на уроках развития речи художественный текст привлекается как образец для создания собственного речевого произведения, а потому в дидактических целях отбираются и исследуются на уроке только те его характеристики, которые дают представление об особенностях текста определенного типа.

На занятиях элективного курса «Лингвистический анализ художественного текста» преподаватель всю познавательную деятельность студентов переводит в такой «режим» интегрирования, который помогает:

- усвоить понятие «филология» («лингвистика + литературоведение»);
- осознать дидактическую целостность школьной образовательной области «Язык и литература»;
- обратиться к всестороннему изучению известного еще в XIX веке и вновь заявившему о себе многозначному термину «словесность».

В работе В.И. Аннушкина содержится детальное описание истории словесности и ее смыслового наполнения. Выводы ученого сводятся к следующему:

- 1) «словесность – это совокупность словесных произведений»;
- 2) «словесность изучается и осмысливается как искусство создания речевых (устных и письменных) произведений»;
- 3) словесность как искусство речи предполагает постижение законов словесного творчества и обучение правилам, приемам создания словесных произведений»;
- 4) «словесность как наука занимается изучением существующих словесных произведений».

Задачу современной теории словесности ученый соотносит с классификацией и изучением специфики родов, видов и жанров речевых произведений, отбором и изучением классических образцов словесного творчества [2, с. 39].

Возрождение интереса к курсу теории словесности в настоящее время обусловлено требованиями современного филологического образования. В современной методической науке и школьной практике активно ведется разработка авторских программ единого курса словесности, вбирающего в себя такие традиционные дисциплины, как язык и литература, объединяющего, восполняющего их. На наш взгляд, дисциплина «Лингвистический анализ художественного текста» соответствует ведущим направлениям освоения курса словесности в школе, а потому велика его роль в профессионализации будущих учителей. Лингвистический подход

проявляется в организации наблюдений на учебных занятиях за языковыми средствами, приемами, отраженными в образцовых текстах художественной литературы, в формировании знаний об особенностях художественного стиля речи. А литературоведческий подход проявляется в формировании культуры чтения на основе освоения отличительных характеристик прозы и поэзии, родов и жанров, литературных течений и направлений, понимания способов создания образности путем характеристики тропов и фигур.

Литературоведческий анализ на уроках литературы в школе предполагает:

- а) изучение образного и идейного планов текста;
- б) определение особенностей его взаимодействия с культурно-историческим и концептуальным контекстами;
- в) изучение художественного произведения как факта истории общественной мысли.

Предметом лингвистического анализа художественного текста служит его языковая организация, а именно – связи и отношения единиц разных уровней, в единстве выражающих ту или иную линию эстетической концепции автора. Поэтому материалом лингвистического анализа художественного текста оказываются:

- 1) архаизмы и историзмы;
- 2) непонятные факты поэтической символики;
- 3) незнакомые или малознакомые читателю профессионализмы, термины, диалектизмы, арготизмы, жаргонизмы;
- 4) особенности писательского словоупотребления: индивидуально-авторские языковые инновации;
- 5) ключевые слова и художественные тропы;
- 7) особенности предложений и фигуры поэтического синтаксиса;
- 8) своеобразие композиции;
- 9) специфика употребления и сцепления друг с другом нейтральных и стилистически значимых (экспрессивных) языковых элементов и структур;
- 10) особенности языковой организации подтекста;
- 11) особенности выбора и организации языкового материала в его частностях и целостности – речевая системность;
- 12) взаимосвязь языкового и смыслового уровней текста с точки зрения полноты выражения авторской концепции и др.

Относительно последней разновидности материала лингвистического анализа следует сказать, что вопрос о том, как писатель использует язык при выражении определенного художественного содержания, относится скорее к области стилистического анализа. А это еще один чрезвычайно важный подход к интеграции филологических знаний. Н.М. Шанский справедливо

утверждает, что исследование эстетической функции языка уже само по себе предполагает взаимодополняющее единство лингвистического и стилистического анализов, «образуя комплексный лингвистический анализ того, чем и как создается неповторимая оригинальность литературного произведения» [3, с.8].

Сказанное означает, что основная задача лингвистического анализа художественного текста заключается в изучении языковых средств разных уровней в системе определенного литературного произведения с точки зрения их соответствия замыслу автора и его индивидуальной манере письма. Лингвистический анализ художественного текста предполагает усиленное внимание к вопросам употребления языковых единиц в художественной речи, здесь в определенной последовательности рассматриваются изобразительно-выразительные возможности языка и их реализация в произведениях.

Система знаний, включаемых в состав элективного курса «Лингвистический анализ художественного текста», отражает не просто сумму лингвистических и литературоведческих научных знаний: систематизация учебного материала в названном курсе осуществляется по линии его декомпозиции в соответствии с особенностями взаимосвязей языка и литературы и их роли в общей модели филологического знания. Речь в данном случае идет о систематизации как теоретическом синтезе, в процессе которого элективная дисциплина интегрированного типа не только формирует систему филологических знаний, но и способствует становлению и развитию навыков и умений профессиональной направленности.

На практических занятиях, на занятиях, организуемых в форме СРСП и СРС, внимание студентов сосредоточено на особенностях функционирования единиц языка разных уровней в художественном тексте, на рассмотрении их изобразительных возможностей. Обращение к художественному тексту как дидактическому средству при интегративном подходе предполагает актуализацию знаний по литературоведению и лингвистике. Интегрированный характер элективного курса, «надстраиваясь» над системой традиционного предметного преподавания дисциплин, позволяет обращаться к изучению тех явлений, фактов, вопросов, которые остаются за «рамками» дифференцированных учебных предметов, организуется рациональная работа по систематизации знаний и умений в филологическом образовании будущих учителей. Данное обстоятельство обуславливает значимость интегрированных подходов как дидактического условия организации процесса обучения, отвечающего потребностям современного образования, стремящегося к формированию у студентов системных филологических знаний. Очевидно, что к проведению интегрированных уроков должны быть

готовы современные учителя-словесники, профессиональные знания и умения которых формируются в период вузовского обучения.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Белова Н.А. Содержание и процесс интеграции филологических дисциплин в школьном образовании: Монография. – М.: МАНПО, 2005. – 272с.
- 2 Аннушкин В.И. Основы русской филологии. – М.: Флинта, 2014. – 150 с.
- 3 Шанский Н.М. Лингвистический анализ художественного текста: Учеб. пособие для студ. пед. ин-тов. – Л.: Просвещение, 1990. – 416с

СТЫЧЕВА О.А. ФИЛОЛОГ МАМАНДАРЫН ДАЙЫНДАУДА ИНТЕГРАТИВТІ ТӘСІЛДЕРДІ ҚОЛДАНУ

Мақалада «Көркем мәтінді лингвистикалық талдау» атты элективті пәнін жүргізуде автордың филологияда лингвистика мен әдебиеттану білімін біріктірудің студенттерді мектепте тіл өнері сабақтарын жүргізуге дайындауда тиімді дидактикалық жағдай тудыратыны жайында сипатталады.

Кілт сөздер: интеграция, лингвистика, әдебиеттану, филология, тіл өнері, көркем мәтінді лингвистикалық талдау, элективті курс, мазмұны және оқу-әдістемелік қамсыздандыру.

STYCHEVA O.A. INTEGRATIVE APPROACHES TO TRAINING OF PHILOLOGISTS

The article discusses the integrative abilities of the elective course «Linguistic analysis of literary text», which is characterized by the author as an efficient way to consolidate knowledge in linguistics and literary studies in Philology, as a didactic condition of preparing students to conduct school language arts.

Keywords: integration, linguistics, literature, philology, literature, linguistic analysis of a literary text, elective course, substantive and methodological support

БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІ. МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ СПОРТ

ӘОЖ 796-057.874

СПОРТ ТҮРЛЕРІ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ДЕНЕ ҚАСИЕТТЕРІН ЖЕТІЛДІРУ

АХМЕТОВ Т.Р., ДЖҰМАНОВ С.Т., МАМБЕТОВ М.Қ.

Бұл мақалада әртүрлі спорт түрлері бойынша оқушылардың дене бітімінің әрекеті қарастырылады. Дене қасиеттерін жетілдірудің жеке әдістері теориялық шеңберінде талданып, дамыту жөніндегі деректерді ұсынады. Нәтижелерін практикалық сабақтарда қолданып, жүзеге асырылады.

Кілт сөздер: спорт түрлері, қимыл-қозғалысқа үйрету, дене тәрбиесі және спорт, жаттығу техникасы, қимыл-әрекетті жетілдіру, қимыл дағдысы, жылдамдылық төзімділігі, күш төзімділігі, статикалық күш салу төзімділігі.

Математика мұғалімі есеп шығаруға, қазақ тілі мұғалімі грамматикаға үйретсе, дене тәрбиесі мұғалімі оқушыны жүгіруге, секіруге, лақтыруға үйретеді. Оқушыны кеңістікте өз денесін басқарып, қозғалуға үйретеді. Мектеп бағдарламасындағы спорт түрлерінің негізгі жаттығуларының техникасын дұрыс орындауға үйретеді. Үлкен өмірде тіршілік етуге дайындайды. Спорт түрінің жаттықтырушысы, бапкері спортшыға спорт түрінің жарыстық жаттығуларының техникасын үйрету арқылы, сол жаттығуларды орындаудан жоғарғы жетістіктерге жетуге, әлемдік рекордтар орындауға жеткізеді [1,35].

Қимыл-әрекетке үйрету үрдісі кезінде спортшының дене қуатының деңгейі қандай екендігі байқалады. Ол дене қасиеті деңгейі сол жаттығу техникасын орындауға сай болуы мүмкін. Олай болатын болса жаттығу техникасын үйрену барысында сол дене қасиетін дамыту керек болады. Мысалы, волейболдағы шабуыл соққысын орындау үшін спортшы секіргенде доп соғатын қолы тордан 30 сантиметрдей жоғары шығуы керек. Ондай биіктікке секіре алмаса жаттығу техникасын орындай алмайды.

Психологиялық жетілу – спортшының өзіне сенімділігі, батылдығы, тәуекелшілдігі, «Жаттығуды орындай алмаймын ба?» деген өзінің сенімсіздігін жеңуі. Ол қасиеттер де бірден келмейді, жаттығу техникасын үйрету барысында қалыптасады, тәрбиеленеді. Дене тәрбиесіндегі оқытудың нәтижесі қимыл-қозғалысты меңгеру болып табылады. Қозғалысқа үйрету теориялық және іс-тәжірибелік бөлімдерден тұрады. Дене тәрбиесіндегі оқыту дегеніміз – адамның дене қуатына және психологиялық жетілуіне

бағытталған арнаулы білім жүйесінің қимыл-әрекетке үйрету, қалыптастыру, меңгеру, жетілдіру үрдісі.

Дене тәрбиесі және спорттың нақты тәжірибесінде қимыл-әрекеттердің техникасын үйрету үш кезеңнен тұрады: таныстыру, үйрету және жетілдіру. Енді осы кезеңдерге жеке-жеке тоқталып кетейік.

Бұл кезеңнің міндеті – оқушыларға үйренетін жаттығу туралы түсінік беру және соны үйренуге ынтасын ояту. Түсіну, ұғыну үрдісі қалыптасу кездерінде бір-біріне байланысты, сабақтасты үш кезең пайда болады.

Үйрену міндеттерін ұғыну. Оқушының жаттығу техникасын қарапайым болса бір сабақта (мысалы, шаңғымен сырғанауға үйрету), күрделі болса бірнеше сабақта (мысалы, шаңғымен екі адымды, кезекпе-кезек таяна сырғанау тәсілі) ұғынуы. Жаттығу техникасын үйреткенде мұғалім немесе бапкер жаттығуды толық, тез қарқында орындап көрсетеді. Әрбір спорт түрінің негізгі жаттығуларының орындау эталоны, стандарты бар болғандықтан бапкер сол стандартты қалыпта орындауы керек. Жаттығу техникасын стандартты қалыпта орындап көрсеткеннен кейін барып бапкер жаттығуды ақырын қарқында, бөлшектерге бөліп, әр бөлшектерінде үйренетін қимылдарды көрсетіп, сөзбен айтып, түсіндіріп орындайды. Оқушылар жаттығу техникасының негізін, сонан соң бөлшектерін түсінуі керек.

Орындау жобасын құру. Бұл кезеңде оқытушының, бапкердің түсіндіріп, көрсеткен жаттығу техникасын ұғынған оқушы санасында жаттығуды қалай орындауға болатыны туралы қисынды, бейнелі түсінік қалыптасады. Ол жаттығу техникасын толық ұғынып, оны орындауға дайын күйде келеді [2,47].

Жаттығуды орындап көру. Жаттығуды орындап көру – танысу кезеңінің негізгі элементі. Оқушы жаттығу техникасын үш-төрт рет орындап көреді. Орындап көру арқылы оқушы өз міндетін қаншалықты ұққанын, қозғалысқа үйрену міндетін қалай құрғанын тексеруіне болады. Қимыл-әрекеттің күрделілігіне байланысты жаттығуды бөліп немесе тұтас орындауға болады. Қарапайым жаттығуды толық орындай беруге болады. Күрделі жаттығуды бөлшектеп орындаған жөн. Қозғалыс техникасын тұтас орындағанда оқушы қате жіберсе, бөлшектеп орындау әдісін қолдану қажет. Қимыл-әрекетке таныстыру кезеңінің негізгі әдістері: тұтас және бөлшектеп үйрету әдістері. Сөзді қолдану әдістері: түсіндіру, баяндау. Көрнекі қабылдау әдістері: қимыл-әрекетті көрсету, көрнекі құралдар қолдану және т.б.

Бұл кезеңнің міндеттері – оқушыларға техника негізін үйрету, оны тұрақты орындауға жеткізу және осылар арқылы қимыл шеберлігін қалыптастыру. Оқушының әрбір жаттығу техникасы бөлшегін ықпалас сала

орындайтын қимыл-әрекетін қимыл шеберлігі дейміз. Қимыл шеберлігінің қалыптасуының өзіне тән мынандай белгілері бар:

- қимыл-әрекетін орталық жүйке жүйесінің бақылауымен дағдысыз басқару;

- жаттығуды тұрақты дұрыс орындамау (қателесу);

- әр түрлі жаңылдыратын себептерге қарсы тұра алмаушылық (шаршау, абыржу, үйрену арасындағы үзіліс). Қимыл шеберлігін қалыптастыру кезеңіне жаттығуды тұтас немесе бөлшектеп көп рет қайталау процесі жатады.

Құрылым жоспары бойынша үйрету кезеңі екі бөлімге бөлінеді:

Қимыл шеберлігін қалыптастыру. Оқушыларды жаттығу тәсілінің негізіне, пайда болған қателерді жоюға, жаттығуды орындаудағы қатаюды болдырмауға үйретеді. Физиология тілімен айтқанда, орталық нерв жүйесінің артығырақ жайыла қозуы, қозғалыс орталығына ауысуы шоғырланады. И.П. Павловтың ілімі бойынша динамикалық стереотип қалыптаса бастайды, ол жүйке процестерінің жаттыққан жүйесі, шартты рефлекс механизмі бойынша пайда болады. Оқушыларда бұл мезгілде артық қозғалыс жоғалады, қимыл еркінделе бастайды, жаттығуды орындау амплитудасы үлкейеді, сенімділік пайда болады [3,50].

Қимыл шеберлігін жетілдіру. Бұл бөлімде қимыл-әрекетін орындау техникасы меңгеріледі және бірталай дағды белгілері пайда бола бастайды. Бірақ жаттығуды орындау тұрақсыздығы сақталады, жаттығу техникасын әр түрлі себептер жеңіл бұза алады. Жаттығуды орындау барысында жіберілген қателерді дер кезінде түзетудің маңызы зор, өйткені ол жаттығушының жаттығуды үйренуіне жақсы нәтижеге қол жеткізуіне септігін тигізеді. Қимыл-әрекетті меңгерудің бастапқы кезеңдерінде қателер көп кездеседі. Сондықтан оқу әдістемесін дұрыс қолдана отырып, оларды болдырмауға ұмтылу қажет.

Дене тәрбиесі тәжірибесінде төмендегідей қателер топтары кездеседі:

1. Жалпы және нақты қимыл-әрекеті кезіндегі қателер. Жалпы қателерге жататындар: жалпы дамыту жаттығуларын орындау кезіндегі дұрыс тұрмаған дене тұлғасы, жаттығуларды үлкен амплитудамен орындамау т.с.с. Нақтылы қателерге жататындар: алдыға төмен еңкейгендегі, ағаш аттың үстінен секіргендегі аяқтың тізе буыннан бүгілуі, жаттығу орындағандағы қолдың шынтақ буынынан бүгілулері т.с.с.

2. Елеулі және ұсақ қателер. Елеулі қателер – жаттығу техникасының негізін бұзатын қателер. Ұсақ қателер - техника бөлшектерінде кездесетін, техника негізіне көп әсер етпейтін қателер.

3. Әдеттегі және кездейсоқ қателер. Әдеттегі қателер – жаттығу техникасында жиі кездесетін, олардың болатынын дене тәрбиесі мамандары

алдын ала біліп отыратын қателер. Кездейсоқ қателер – жаттығу техникасында сирек кездесетін қателер.

4. Дағдылы және дағдыланбаған қателер. Дағдылы қателер – оқушы қимыл техникасын қате үйреніп алған кезде болатын қателер. Ондай қателерге спортшы әбден дағдыланып алғандықтан түзету өте қиын болады. Дағдысыз қателер қимыл-әрекетін меңгерудің бастапқы кезеңдерінде кездеседі, оқытушы сол кезде көрсе, оны оңай түзетеді.

Қимыл-әрекетті жетілдіру кезеңі. Бұл кезеңнің мақсаты – қимыл дағдысын қалыптастыру, сол арқылы жоғары қимыл шеберлігіне жету. Жаттығуды көп қайталағаннан соң қимыл шеберлігі дағдыға айналады. Қимыл дағдысы деп жеке қозғалыстарға емес, нақты әрекет нәтижесіне бағытталған қимыл-әрекетін автоматтандыра орындай алу қабілеттілігін айтамыз. Қимыл дағдысы әр түрлі қозғаушы факторларға қарсы жоғары тұрақтылық танытады (жаттығуды басқа спорт залда орындау, көрермендер әсері, әр түрлі ауа райы жағдайлары т.б.). Қимыл дағдысын қалыптастырғанда қозғалыс дәлдігі жақсарады, қимыл ырғағы жетіледі, жеке қозғалыстар біртұтас қимыл-әрекетке айналады. Қимыл дағдысын қалыптастыру кезінде анализаторлар қызметін бөлу үрдісі қатар жүреді. Қимыл анализаторларының мәні артады, өйткені бұлшық еттердің сезімталдығы қозғалысты бақылауда жетекші рөл атқарады. Көру анализаторларының қызметі қоршаған сыртқы ортадағы жағдайды және әрекеттің нәтижелілігін бақылау қызметіне ауысады. Қимыл дағдысы жаттығуды көп қайталағанда пайда болады. Жаттығуды дұрыс қайталау үйрету міндетіне, оқу материалының күрделілігіне, оқушылардың дайындық деңгейіне, оқыту әдістемесінің жетілгендігіне байланысты.

Тәжірибеде қайталаудың екі жолы қолданылады: созылмалы – көптеген сабақтарға бөле қайталау; түйінді – қысқа мерзімде бір немесе бірнеше сабақта қайталау.

Қимыл дағдысы әр түрлі және біртіндеп қалыптасады. Қимыл дағдысының қалыптасуы төрт түрге бөлінеді:

1. Дағдының «жағымсыз тездете» қалыптасуы. Үйрету барысының басында қимыл-әрекетін игеру тез, сонан соң баяулап қалады. Өйткені қимылды орындаудың техника негізгі тез қабылданады да, бөлшектері ұзақ меңгеріледі.

2. Дағдының «жағымды тездете» қалыптасуы. Бұл үйренудің бас кезінде болады, осы кезде дағды ақырындап, сонан соң тезірек қалыптасады. Қалыптасудың осы түрі күрделі әрекеттерді үйренген кезде байқалады, жаттығу техникасын бөлшектеп үйреніп барып толық орындаған кезде, жақсы меңгерген қимыл-әрекеттер дағдының тез өсуін шапшаңдатады.

3. Дағды дамуының ақырындауы. Мұндай жағдай дағдының жетілу деңгейіне жеткен кезінде пайда болады. Дағды неғұрлым жетілген сайын оның одан әрі дамуына қажымас қайрат, көп еңбек және педагогикалық шеберлік керек.

4. Дағды дамуының тоқталуы – үйрету әдістері қате, тиімсіз болғанда, дене қуатының даму деңгейі (күш, ептілік т.б.) төмен болғанда, жаттығуды ебедейсіз (қорқыныш, шаршау), ыңғайсыз жағдайда (нашар спорт жабдықтарында т.б.) орындағанда пайда болады [4,37].

Оқытушы дағдыны қалыптастыру кезінде осы жағдайларды байқап, уақытында түзетіп отыру қажет.

Дағдының бұзылуы. Мықты қимыл дағдысы уақытылы баянды етіліп отырылса, көп жылдар бойына спортшы денесінде, санасында сақталады, қажет кезде қозғалып қолдануға болады. Ондай бекітулер болмаса, дағды бұзылады, қимыл дәлдігі жоғалады, жаттығу орындаудың (өз күшіне сенбеушіліктен), нәтижелігі нашарлайды. Бірақ дағды түгелімен жоғалып кетпейді, негізі сақталады және қайталанған соң тез қалпына келеді.

Қимыл дағдыларының ауысымы. Дене тәрбиесінің тәжірибесінде қалыптасатын қимыл дағдыларының бір-бірімен біріге әрекеттенуі жағымды және жағымсыз жағдай туғызады. Ертерек қалыптасқан дағдының, келесі дағдының қалыптасу үрдісін жеңілдетуін жағымды ауысу дейміз. Бұл жағдайда алдыңғы қалыптасқан дағдының жаңа үйренетін қозғалыстарға ұқсас элементтерін қолданамыз. Мысалы, оқушы гранат лақтыру техникасын жақсы меңгерген болса, найза лақтыру техникасын да тез меңгереді. Ертерек қалыптасқан дағдының келесі дағдының қалыптасу үрдісін қиындатуын жағымсыз ауысу дейміз.

Жоғары қозғалыс шеберлігі. Қимыл дағдысының жетілу үрдісі шексіз болып келеді. Оның негізгі міндеттері – оқушыны тұрмыс, еңбек, спорттық әрекет дағдыларын еркін меңгеруге үйрету. Дағдының тәжірибелік құндылығы осында. Егер оқушы спорт залда секірген биіктіктен, табиғи ортада секіре алмаса, ол дағдының тәжірибелік құндылығы болмайды.

Сонымен жоғарғы қозғалыс шеберлігі дегеніміз – қалыптасқан қимыл дағдыларын нақты өмір жағдайларында қолдану шеберлігі(жүгіру, секіру және басқа өнеркәсіптік, әскери әрекеттер). Жоғары қозғалыс шеберлігі – үйрету үрдісінің соңғы межесі. Алға қойған міндеттерді орындау үшін, қимыл дағдысын мынандай жолмен жетілдіру керек:

- жаттығуды орындау техникасының даралығы;
- қимыл дағдыларын меңгерудің нұсқауларын меңгеріп көру;
- меңгерген қимыл дағдысын әр түрлі қозғалыс әрекеттерге пайдалану шеберлігін меңгеру;

- өзгерген әрекет жағдайына сай ауысып, бейімделе білу қабілетін меңгеру;

- жаңа қалыптасқан дағдыны ерте меңгерген дағдымен әр түрлі бірлік таба қолдану шеберлігін меңгеру.

Қимыл дағдысын жетілдіру әр түрлі оқу әдістерінің көмегімен іске асырылады. Оның ішінде жетекші орынды ойын және тұтас үйрету әдістері алады. Қатені түзету немесе қозғалысты орындау техникасына өзгеріс енгізу керек болса, бөлшектеп үйрету әдісі қолданылады.

Жылдамдық дегеніміз – адамның белгілі бір уақыт аралығында кеңістікте жылдам қозғалған әрекеті. Жылдамдық үш түрде пайда болады:

1. Қарапайым және күрделі қозғалыс әрекеті жылдамдығы.
2. Дербес қимыл жылдамдығы.
3. Қимыл жиілігі.

Қарапайым қозғалыс жылдамдығы дегеніміз – алдын ала белгілі қозғалыспен, бірақ кенеттен берілетін дыбысқа жауап (спортшының дыбыс берілген кезде белгілі қозғалыс әрекетін тез орындауы). Қарапайым қозғалыс жылдамдығы қандай да бір қоздырғышқа кері жауап қайтару уақытымен бағаланады. Қоздырғыштар – жаттықтырушының, төрешінің дауысы, сөрелік тапаншаның атылуы, шапалақтың соғылу дыбысы, жарықтың жарқ етуі, төрешінің жалау ұстаған қолын сермеуі және т.б. Мысалы, 100 м жүгірудегі сөрелік тапаншаның атылуы немесе төрешінің дауыстаған бұйрығы бойынша жүгіре жөнелу. Қарапайым көру – қозғалыс жылдамдығының ұзақтығы спортшыларда орташа 0,10-0,20 секундтан, спортпен жаттықпайтындарда 0,15-0,25 секундтан көбірек уақытта болады. Берілген дыбысқа жауап спортшыларда 0,05-0,16 секундқа дейін, жай адамдарда 0,20-0,35 секундтан көбірек уақыт мөлшерінде болады. Қарапайым қозғалыс жылдамдығын тәрбиелеу әдістемесі екі кезеңге бөлінеді де, әр кезеңде өзіне тән дене тәрбиесі әдістері қолданылады [5,74].

Бірінші кезеңде көп тараған әдістер мыналар:

Қайталау әдісі. Кенеттен болған дауысқа көп рет, әрбір ретте тезірек сезіну мүмкіншілігін жақсарту. Мысалы: төменгі сөреден дыбыс бойынша тез жүгіріп шығу, әр түрлі дене қалпында тұрып, отырып, жатып, сол қалыптан жаттықтырушы берген дыбыс бойынша тез сезіне жүгіріп шығу және т.б.

Ойын әдісі. Әр түрлі қозғалмалы ойындар. Спорттық ойындар (баскетбол, үстел теннисі, волейбол, бадминтон т.б.) ойнау немесе ойын элементтерін қолдану.

Жарыс әдісі. Дене тәрбиесі мұғалімі мен жаттықтырушының басқаруымен жарыс, бәсеке түрінде берілетін әр түрлі эстафеталық сипаттағы жаттығулар.

Екінші кезеңде «сенсомоторлық» әдістеме қолданылады. Бұл әдістеме спортшының жылдам қозғалысы және сол жылдам қозғалған әрекетке жұмсаған аз уақыт аралығын айыра білу қабілеттілігіне негізделген. Іс жүзінде ол былай орындалады: спортшы жаттықтырушының жылдамдық уақыты туралы хабарын ала отырып сөрелік дыбысты өте тез сезуге тырысады. Сонан соң келесі жаттығу кезеңінде ол сезіну жылдамдығын өзі бағалайды, жаттықтырушы содан кейін ғана уақыт ұзақтығын хабарлайды. Спортшы мен бапкердің уақыт ұзақтығын бағалауы бірдей болған кезде, жаттығушыға алдын ала келісілген жылдамдықты сезіну тапсырмасы беріледі. Ақырында спортшыда уақытты дәл қабылдау қабілеттілігі қалыптасады, ол сезіну жылдамдығының жақсаруын тездетеді.

Күрделі қозғалыс жылдамдығы дегеніміз – белгілі, белгісіз қоздырғыштарды сезіну, көру, жауап қайтару уақыты.

Күрделі қозғалыс жылдамдығы көбінесе спорт ойындарында, жеке сайыс түрлерінде кездеседі. Бұл спорт түрлерінде қозғалып келе жатқан жанды, жансыз затты (доп, қарсылас, семсер, жұдырық т.с.с.) сезіну және бірнеше мүмкіндіктен бір дұрыс әрекетті тауып, тез қолдану міндеті тұрады. Мысалы, қақпаға доп соғылғанда қақпашының алдында төрт міндет тұрады: допты көру, бағытын және ұшу жылдамдығын бағалау, әрекет жоспарын құру, оны орындауға кірісу. Күрделі қозғалыс жылдамдығы уақыты қарапайымға қарағанда ұзағырақ 0,25-0,80 секундқа созылады.

Күрделі қозғалыс жылдамдығын дамыту үшін берілетін жаттығулар біртіндеп қарапайымнан күрделілендіре орындалады (мысалы, бокста қарсыласты соғу жылдамдығын арттыру, футболда ойын алаңының көлемін кішірейту, жеке сайыста қашықтықты азайту, жазу блоктары бар тренажерлік қондырғыларды пайдалану т.б.). Күрделі қозғалыс жылдамдығын жетілдіруге ойын және жарыс әдістері қолданылады [6,47].

Адамның жұмысты ұзақ, қарқынын азайтпай орындай алу қабілетін төзімділік дейміз.

Адамның берілген қарқынды әрекетке және болдыруға қарсылық ете алатын уақытын төзімділіктің өлшемі деп атаймыз.

Төзімділіктің екі түрі бар: жалпы және арнайы. Жалпы төзімділіктің сипаты спортшының ұзақ уақытқа, жай қарқында бұлшық ет топтарының көпшілігін қатыстыра жұмыс істей алу қабілеттілігі (жүгіру, шаңғы тебу, ескек есу т.с.с.). Жалпы төзімділіктің физиологиялық негізі адамның аэробты (тыныс алу деңгейін жоғары дамыту және сол деңгейді ұзақ уақыт ұстап тұра алу қабілеттілігі) мүмкіншілігі.

Белгілі әрекетке арналған, спорт түріне бейімделген төзімділікті арнайы төзімділік дейміз. Мысалы, палуанның арнайы төзімділігі, шаңғышының арнайы төзімділігі, жүзгіштің арнайы төзімділігі т.с.с. Арнайы

төзімділіктің көптеген түрлері бар: жылдамдылық төзімділігі, күш төзімділігі, жылдамдық күш төзімділігі, статикалық күш салу төзімділігі және аралас төзімділік.

Спортшы ағзасын жаттығу жасап жатқан кезде энергиямен қамтамасыз ету жағынан төзімділік: аэробты, анаэробты және аралас (аэробты-анаэробты) деп үшке бөлінеді. Дене тәрбиесі мен спортта жоғарғы шеберліктегі спортшыларды дайындауда өте маңызды.

Қорыта келе, адамның өзі қалаған спорт түрінен биік жетістіктерге жету жолындағы жаттығуларын, ізденістері мен талпыныстарында қозғалыс сапасын дамыту, спорттық ойын жаттығуларына, дағдыларына машықтандыру мен дене шынықтыру және қимыл-қозғалыспен үнемі айналысуды әдетке айналдыру.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ашмарин Б.А. Теория и методика физического воспитания. – М., 1990.-234 с.
2. Аулик И.В. Как определить тренированного спортсмена. – М.: ФиС., 1977.
3. Вайцеховский С.М. Книга тренера. – М.: ФиС., 1971. - 312 с.
4. Годик Н.А. Контроль тренировочных и соревновательных нагрузок. – М.: ФиС., 1980. – 136 с.
5. Заиорский М.Я. Физические качества спортсмена. – М., 1980. – 200 с.
6. Коршунов А.М. Секреты долгой молодости профессора Никитина. – М.: Советский спорт, 1990.7. Ленчев И.С. Физкультурно-оздоровительная и спортивно-массовая работа в образовательных учреждениях. – Усть-Каменогорск: ВКГУ, 2003.

АХМЕТОВ Т.Р., ДЖУМАНОВ С.Т., МАМБЕТОВ М.К. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ФИЗИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ УЧАЩИХСЯ ПО ВИДАМ СПОРТА

В статье рассматриваются проблемы физического развития учащихся по разным видам спорта. Проанализированы методы, призванные оказать влияние на развитие физических данных учащихся в рамках теоретических разработок. Определены возможности практических занятий, оказывающих существенное влияние на результативность занятий спортом.

Ключевые слова: обучение движениям по видам спорта, физической культуры и спорта, техника упражнений, движение – действие устойчивости, совершенствование навыков движения, скоростная выносливость, силовая выносливость, статическое усилие устойчивости.

АХМЕТОВ Т.Р., DZHUMANOV S. T., MAMBETOV M. K. IMPROVING THE PHYSICAL QUALITIES OF STUDENTS BY SPORT

This article deals with the problems of the secondary school students' physical development in various Sports. Methods and techniques for students' physical abilities improving are investigated. Outcomes usage is carried out in the practical classes.

Keywords: movement training in sports, physical culture and sports, exercise equipment, movement, action sustainability, improving movement skills, speed endurance, strength endurance, static force stability.

ЖАС ҒАЛЫМДАР ІЗДЕНІСІ

УДК 400.8: 420

EMOTICON AS PARALINGUISTIC TOOL IN COMMUNICATION

АМАНОВА.А., ТЫРЛЫБЕКОВ.Д.

Emoticons are graphical display means emotional state of the interlocutor. It is a kind of code, which is limited to the following functions of communication, similar language which «focuses on the sender and seeks to direct expression of the speaker to what he says,» and in fact, the main purpose of which is to «set continue or terminate the communication, check whether contact with the recipient» Emoticons preferably attributed to the paralinguistic means of written communication that are not speech units, but is accompanied by the latter and are a means of verification, specifying the meaning of the message.

Keywords: *Emotion, icon, internet, smiley, kaomoji, social network.*

Dealing in various social networks, you probably noticed icon like «Bun» which is located on the bottom panel. To find out, we inadvertently click on the icon and opens before us a whole list of Buns with different emotional expressions. Many people in the correspondence with the person sending these buns. Often these are young people. What is that mean? Maybe it performs a decorative function. Funny buns - a pictogram depicting human emotion. More often than not made up of the printing plates and called emoticons. Distribution emoticon got on the Internet and SMS, but recently used everywhere. Emoticon indicate international concepts, so they do not reproduce the current speech, do not display the grammatical, phonetic, and others. Emoticon can be attributed to the paralinguistic means of written communication, or to such funds, which are not units of speech, but is accompanied by the latest in order to clarify the meaning of the basic specification of the message. Emoticon are to a rich and diverse complement the meaning of the expression, to refine his expressive tonal coloration. When communicating on the network they are used, as a rule, simultaneously with the words incorporated directly into the structure of statements, separated from the unit's statements spaces or commas. Alphabetic writing system has a limited set of graphical tools proper notation expression - only the question (?) Or exclamation marks (!). Semantic potential of these characters is reduced to a refinement of color intonation posts. These signs are incapable of transmitting human emotions in all their diversity. Advanced graphics display means emotional state of the interlocutor are called emoticons [1, 12].

In 1969, Vladimir Nabokov in an interview mentioned that should create a special punctuation mark for the graphic display of emotions: *«I often think there should exist a special typographical sign for a smile – some sort of concave mark, a supine round bracket, which I would now like to trace in reply to your question. »*

Humans are nothing if not social. So much so that we experience significant physical and psychological problems without social interaction. We base our identity off of feedback we receive from those around us. Krystal D'Costa of Scientific American says: *«As social beings we require consistent and frequent confirmation of our social placement. This confirmation is vital to the preservation of our networks – we need to be able to gauge the state of our relationships with others. »*

Communicating face-to-face involves the use of non-verbal tools like: intonation, gestures, facial expressions, and body language. We use each of these to help us more accurately convey the message we want the other person to receive. To test how emoticons enrich our communication, researchers took a group of people and gave them a series of tasks to solve together. One group had access to six emoticons and the other group did not. What the researchers found out is that when emoticons were available people almost always chose to use them. The use of emoticons also gave participants a greater feeling of satisfaction with their overall experience. In the same way that nonverbal cues are used in face-to-face communication, we use emoticons to help reduce ambiguity and to intensify or tone down our emotional expression. We have a need to express our emotions. That need is partially fulfilled by emoticons [2, 6].

Emoticons are representations of body language in text based messages, where the communication channel is limited to transmission of letters and punctuation marks. It is not certain when the first emoticon in the history was used, however, different sources point to many interesting discoveries. The oldest known reference⁴ is to Abraham Lincoln's speech from 1862, where he used a mark looking like a smiley face «;»». Although there is some doubt on whether it is a deliberately used emoticon, or a typo, the mark is used in a humorous context, which supports the emoticon thesis. The first known typographical emoticons annotated with emotion classes, such as «joy», or «melancholy», appeared probably in the U.S. satirical magazine Puck in 1881. In the digital era some of the first widely used emoticons were the ones emerged on PLATO, a system for assisted university coursework. However, in 1982 Scott E. Fahlman was the first in the world who proposed the emoticon in the form in which it is popular now, in his correspondence he mention:

I propose that the following character sequence for joke markers: :-)

Read it sideways. Actually, it is probably more economical to mark things that are NOT jokes, given current trends. For this, use: -(

Compare these two examples, one of them with emoticon and the other without using emoticon.

Example Message:

I can't make the meeting you scheduled because it conflicts with my staff meeting. Email me and let me know what I missed.

vs.

I can't make the meeting you scheduled because it conflicts with my staff meeting. Email me and let me know what I missed. :-)

Emoticon refers specifically to the representation of a facial expression formed using keyboard characters. There is something of an inevitability to our increasing reliance on emoticons. Language is always evolving. We continually look for better ways to communicate, express, and optimize thoughts and feelings. That's exactly what emoticons allow us to do. More graphic emoticons cause our brains to activate the temporal gyrus, which is responsible for recalling biological motions. That's a real fancy way of saying when someone sends you this «☺» it's easier for our brains to see the wink happening than if you sent «;»». Our brain doesn't have to fill in as many gaps in order to see that wink as occurring, which helps us imagine that it actually is. Even so, both regular emoticons and graphic emoticons are recognized and processed by the brain as nonverbal information [3,92].

Humans understand emoticons to be emotional communication, which results in the activation of the right frontal gyrus as seen above. Emoticons can provide us with some of the social well-being, physical health, and emotional wellness that face to face communications have. As they continue to evolve, so will the benefits we derive from them. Emoticons preferably attributed to the paralinguistic means of written communication that are not speech units, but is accompanied by the latter and are a means of verification, specifying the meaning of the message. Paralinguistic written communication tools perform the following functions listed below:

- Adding additional information (including verbal contrary, as in the cases of pronouncing text containing a positive assessment, with phonation characteristics carrying value of the negative attitude);

- Replacement of the verbal element (for example, the use of negative gesture);

- Combination with verbal means to express the general sense. All the above features are paralinguistic means of communication and sign system emoticons. Thus, with the introduction of the discourse of virtual communication system of sign emoticons we see, on the one hand, the tendency to enrich the graphic expression of the means of expression, and on the other - to the impoverishment of the actual language means of expression. Researchers have long known about the negativity effect in email, which is the phenomenon that a recipient is likely to

perceive an email as more negative than the email sender intended. Since we don't get the chance to share facial expressions and other nonverbal cues in our emails, they can sometimes be tougher to interpret. But emoticons might be able to help. In a 2013 study, 152 professionals read an email message both with and without smiley emoticons that were part of a fictional workplace situation [4, 76].

EMOTICON	THE MEANING
:-) or =) or :)	Smile, joy
:(or =(or {"-(Sadness, sorrow
:	Pensive
:-D	Laugh
O or * _ * or **	Delight
XD	Laughingwitheyes closed
:-C	Strongdisappointment
:-\	Puzzlementorresentment
:0 or o O	Surprise
:-e	Disappointment
8-O	Dilatedeyes
=-O	Slack-jawed
\o/	Cheer"Yay, yay"
\0/	Cheerleader
>:) or >:)	Evil
O:-)	Angel
:-X or :-#	Sealed lips or wearing braces
:- or :@	Angry

The main function of emotions is to transmit interlocutor emotions which is impossible in virtual communication. No one could have predicted that this graphic image will become a popular that over time there will be other emoticons that express not only the emotions of a person but also the whole human characters. These characters can be famous people, heroes of animated films[5, p.13].

EMOTICON	THE MEANING
~(_8^(I)	Homer Simpson
5:-) ~:-\	Elvis Presley
//0-0\	John Lennon
*<[:~)	Santa Claus
=:o]	Bill Clinton
7:^]	Ronald Reagan

The most popular emoticons are in Japan. The Japanese are very emotional and creative nation. They are called emoticons Kaomoji which is based on hieroglyphics kanji. For example, anime shows how the authors managed to convey a variety of emotions character set just a few lines.

EMOTICON	THE MEANING
(n_n)	Smile
(^_^)	Joy
(<_>)	Sadness
(-_-#)	Angry
(-_-x)	
(o_o)	Surprise

When they were questioned about what they read, the results showed that emoticons reduced the negativity effect in the business-related email messages – the same message sounded less negative when paired with a positive (smiley) emoticon [6, 85].

What the reason of using emoticons? The first reason is in the fact that they make you more popular on social media. An analysis of more than 31 million tweets and half a million Facebook posts uncovered the fact that positive emoticons can be a social media status marker. Simo Tchokni of the University of Cambridge Computer Laboratory and her colleagues used various metrics such as number of followers and Klout score to determine the traits of influential social media sharers – and emoticons were a common factor. «The emoticon features achieved high performance, suggesting that there is a strong link between emoticon use and social power. Powerful users tend to use emoticons often and high Klout is strongly associated with positive emoticons,» the study concluded. The second reason is; we react to them like we would real human face. If you ever wish you could reach out and talk to your followers and fans face-to-face, here's some good news: An emoticon might be the next best thing! Scientists have discovered that when we look at a smiley face online, the same very specific parts of the brain are activated as when we look at a real human face. A caveat: This only works in the left-to-right format. In other words, humans now read «:-)» the same way as a human face, but not «(-: » [7, 50]. «Emoticons are a new form of language that we're producing, and to decode that language we've produced a new pattern of brain activity,» researcher Dr. Owen Churches, from the school of psychology at Flinders University in Adelaide, told ABC Science. Why might this make a difference when it comes to social media and marketing? Because human faces are particularly effective attention-grabbing mechanisms: «Most of us pay more attention to faces than we do to anything else,» says Churches, who has been studying the

neuroscience of face perception for years.«We know experimentally that people respond differently to faces than they do to other object categories.»

Thus, with the introduction of the discourse of virtual communication system of signs emoticons we see, on the one hand, the tendency to enrich the graphic expression of the means of expression, and on the other - to the impoverishment of the actual language means of expression. Legitimately speak of the emergence of competition between language and graphic means of expression of emotion in the space of global networks. Emoticons should be considered as controversial and is now a dynamic phenomenon. About that, in what form it will result in the future - is hard to judge.

REFERENCES

1. Dennis R.A., George F.J., Jessup M. L. Information technology to support electronic meetings. MIS Quarter, 1988. – 624p.
2. Dubrovsky V.J., Kiesler S. The equalization phenomenon: Status effects in computer-mediated and face-to-face decision-making groups. Human-Computer Interaction, 1991. – 146p
3. Canon G. Historical Changes and English Word formation: New Vocabulary items. – N.Y., 1986. – 284 p.
4. Gallup, R.B., & Copper W.H. Unblocking brainstorming. Journal of Applied Psychology, 1991. – 142p.
5. Hiltz S.R., & Johnson K., Turoff M. Experiments in group decision making. Human Communication Research, 1986. – 252p.
6. Taylor S.E. Asymmetrical effects of positive and negative events: The mobilization-minimization hypothesis. Psychological Bulletin, 1991. – 110p.
7. Weick K.E. Cosmos vs. chaos: Sense and nonsense in electronic contexts. Organizational Dynamics, 1985. – 60p.

АМАНОВ А.А., ТҮРЛЫБЕКОВ Б.Д. СМАЙЛИКТЕР КОММУНИКАЦИЯ ЖАСАУ КЕЗІНДЕ ПАРАЛИНГВИСТИКАНЫҢ БІР ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Смайликтер – бұл адамның көңіл күйін бейнелейтін арнайы графикалық код. Қарқынды дамып келе жатқан жүйе болғандықтан, олардың қалыпты немесе қабылданып қойылған белгілер топтамасы жоқ. Алайда, олардың өздеріне ортақ функционалдық мақсаты бар, яғни сұхбаттасушымен контакт орнатып, оны демеп тұру, әңгімелесушінің эмоционалдық жағдайын нақтырақ білдіру.

***Кілт сөздері:**Смайлик, эмоция, белгіше, галамтор, каомодзи, элеуметтік желі.*

АМАНОВ А.А., ТУРЛЫБЕКОВ Б.Д. СМАЙЛИКИ КАК ПАРАЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ИНСТРУМЕНТ В ОБЩЕНИИ

Статья посвящена характеристике современного графического средства отображения эмоционального настроения собеседника – смайликам, которые определяются авторами как своеобразный код, ограниченный определенными

функциями общения. Смайлики предпочтительно отнести к паралингвистическим средствам письменной коммуникации, или к таким средствам, которые не являются речевыми единицами, но сопутствуют последним и являются средством уточнения, конкретизации смысла сообщения.

Ключевые слова: Смайлик, эмоция, значок, интернет, каомодзи, социальная сеть.

УДК 372.652 104 4

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГИЙ В ФОРМИРОВАНИИ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

АТАХАНОВ А.С., ТУРЛЫБЕКОВ Б.Д.

Современные тенденции модернизации и информатизации образовательных программ требуют внедрения активных методов и средств обучения. Одной из актуальных проблем профессиональной подготовки специалистов международного уровня является разработка методов использования информационных и телекоммуникационных технологий в формировании профессиональной и информационно-коммуникативной компетенции будущих специалистов. В данной статье рассматривается структура и характеристика основных видов деятельности по формированию информационно-коммуникативной компетенции с применением Интернет-технологий.

Ключевые слова: интернет-технологии, информационные технологии, интернет-ресурсы, информационно-коммуникативная компетенция.

Для реализации Государственной программы развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы, утвержденной Указом Президента [1], при переходе к электронному обучению ставится первоочередная задача – обеспечение системы образования высококвалифицированными кадрами. Большую роль играет подготовка и повышение квалификации учителей, формирование высокого уровня их информационно-коммуникативной компетенции.

В современных условиях стремительного развития науки, быстрого обновления информации, невозможно научиться на всю жизнь, важно развивать интерес к получению знания, к непрерывному самообразованию. Интенсивные преобразования в обществе, вызванные развитием современных образовательных технологий, обусловили потребность в изменении системы образования. Главной задачей обучения является достижение нового, современного качества образования. Модернизация

казахстанского образования определяет основную цель профессионального образования как подготовку квалифицированного специалиста соответствующего уровня и профиля, свободно владеющего своей профессией, способного к эффективной работе по специальности на уровне мировых стандартов, готового к профессиональному росту и профессиональной мобильности.

Социально-политическое устройство мира, тесно связанное с информационными технологиями и глобальной информатизацией коммуникации, потребовало новых подходов к получению и переработке колоссальных объемов знаний. Одним из приоритетных направлений модернизации образования выступает компетентностный подход, который рассматривается в трудах исследователей – методистов, как Н.В.Баграмовой, А.В.Хуторского, Б.Д.Элькониной, А.П.Тряпицыновой, В.А.Болотова, Р.П.Мильруда и др.

В настоящее время созданы и успешно используются игровые технологии, технологии индивидуализации обучения, проблемное обучение, коммуникативные технологии и др. Все они основаны на методах активного обучения, поэтому они именуются современными образовательными технологиями. К ним, прежде всего, относятся компьютерные и сетевые технологии, технологии тотальной индивидуализации обучения и другие методы обучения, базирующиеся на компетентностном подходе [2].

Универсальной компетенцией, на которой базируется достижение компетенций во всех сферах самоопределения и самосовершенствования обучаемого, в условиях расширения и усложнения коммуникационно-информационной среды, тотальной компьютеризации, Интернетизации и виртуализации коммуникации признается коммуникативная компетенция.

Использование информационных технологий в обучении иностранному языку позволяет обучающимся иметь доступ к широкому спектру современной информации с целью развития различных компетенций.

Современные тенденции модернизации образовательных программ требуют внедрения активных методов обучения. Именно к таким методам относится использование Интернет источников. Интернет обладает неисчерпаемыми информационными возможностями. Информационная система Интернет предлагает своим пользователям многообразие информационных ресурсов: веб-страницы всех газет мира на английском языке, страноведческие сайты, энциклопедии. Обучающиеся на практических занятиях по английскому языку работают, используя компьютерные словари, а также на страноведческих сайтах, которые дают возможность получить полезную информацию о быте и культуре страны изучаемого языка. Также в сети Интернет можно найти множество сайтов, посвященных обучению

иностранному языку. Наиболее положительным в использовании Интернета является его информативность, а также велика его роль в повышении мотивации обучения, а, следовательно, эффективности обучения. Обучающиеся наглядно представляют себе, для чего им нужны хорошие языковые знания. Все это развивает самостоятельность в изучении языка, формирует информационную, языковую и коммуникативную компетенции будущих специалистов, способствует развитию аналитических способностей [3].

Возможности сети Интернет определяют различные задачи, которые можно решать в учебном процессе. Наиболее важными задачами, которые могут быть реализованы при обучении английскому языку посредством Интернет-технологий являются следующие:

- развитие умений иноязычного общения в разных сферах и ситуациях;
- формирование и совершенствование языковых навыков;
- развитие навыков самостоятельной и исследовательской работы обучающихся за счет специально организованной деятельности с использованием Интернет-технологий, что способствует инициированию самостоятельной деятельности и ликвидации пробелов в знаниях, умениях, навыках;
- повышение мотивации и создание потребности в изучении английского языка;
- реализация индивидуального подхода посредством учета индивидуальных особенностей обучающихся за счет использования коммуникативных служб сети Интернет;
- формирование коммуникативных навыков и культуры общения.

Как информационная система, Интернет предлагает своим пользователям многообразие информации и ресурсов. Базовый набор услуг включает в себя: электронную почту (e-mail), телеконференции (UseNet), видеоконференции, возможность публикации собственной информации, создание собственной домашней странички (homepage) и размещение ее на Web-сервере, доступ к информационным ресурсам справочные каталоги (Yahoo, InfoSeek/UltraSmart, LookSmart, Galaxy) и поисковые системы (Google, Yandex, Hotbox, OpenText, WebCrawler, Excite), разговор в сети (Chat).

Основными видами деятельности в формировании информационно-коммуникативной компетенции с применением Интернет-технологий является работа с веб-сайтами, разработанные для обучения английскому языку; использование Интернета, как источника аутентичных материалов о культуре страны изучаемого языка; проведения веб-форумов или

телекоммуникационных проектов, а также применение Интернет-технологий для разработки и проведения веб-квест проектов.

Веб-проект является результатом объединения проектной методики с возможностями сети Интернет и может быть эффективно интегрирован в процесс обучения английскому языку. Веб-проекты, являясь сложным видом задания, требуют от преподавателя, управляющего проектом, высокого уровня предметной и информационной компетентности, а от обучающегося – навыков и умений по работе с информацией и информационными технологиями. При обучении английскому языку использование заданий на основе электронных ресурсов требует от обучающихся соответствующего уровня владения языком для работы с аутентичными ресурсами Интернета.

Под веб-квест проектом понимается веб-проект, в котором обучающемуся дается материал в Интернете по определенной теме, решить поставленную задачу, используя полученную информацию. Ссылки на часть источников дает преподаватель, дополнительные веб-сайты обучающиеся находят самостоятельно, пользуясь информационно-поисковыми системами. По завершению веб-квеста обучающимся предлагается выполнение самостоятельной творческой работы [4].

Основой данной Интернет-технологии является проектная работа, которая возникла в начале прошлого столетия в США. Проблема использования методов проектов в обучении иностранному языку рассматривается Е.С.Полатом, И.А.Зимней, Н.Ф.Коряковцевой и др.

Особенностью веб-сайтов, представленных в виде различных документов, статей, аудио- и видеозаписей, созданных носителями изучаемого языка, является их аутентичность [5].

Одним из важнейших резервов повышения эффективности высшего образования является оптимизация самостоятельной работы обучающихся. В условиях информатизации образования высококачественная подготовка специалиста возможна лишь в том случае, когда основной упор при обучении иностранному языку сделан на самостоятельную деятельность обучаемых. Самостоятельная деятельность обучаемых должна быть грамотно объединена с современными образовательными технологиями в целом и Интернет-технологиями в частности.

Выделяют две основные группы самостоятельной деятельности, осуществляемые в сети Интернет при изучении английского языка, которые представляют собой спланированный и контролируемый учебный процесс, требующий от преподавателя особых знаний, умений и навыков по работе с компьютером и сетью Интернет, а также знания методик по использованию и интеграции Интернет-технологий в процессе обучения [6]:

1) самостоятельная работа с электронными ресурсами, в которую входят: специально организованный поиск, анализ и преобразование информации, а также специально организованное участие в веб-проектах;

2) интернет-коммуникация, к которой принадлежит специально организованное общение посредством электронной почты и форума.

Самостоятельной работе по поиску, анализу и преобразованию информации из Сети наиболее полно соответствует следующая классификация типов заданий на основе электронных ресурсов при учете уровней владения английским языком (*elementary, intermediate, upper-intermediate, advanced*):

1. Список тематических ссылок (*hotlist*) подразумевает работу с электронными ресурсами в качестве дополнительного материала по изучаемой теме, что позволяет более полно рассмотреть изучаемую тему или ее аспект. создание ссылок по грамматике английского языка, деловому английскому языку и т.д. со своими упражнениями с обзором сайтов по этому вопросу;

2. Охота за сокровищами (*treasurehunt*) включает поиск и отбор определенного количества ссылок по теме, обычно 10-15, и составление вопросов к каждому информативному сайту. В конце обучающиеся должны сформулировать ключевой вопрос, требующий логического заключения и направленный на широкое понимание темы. Данное задание нацелено на формирование объективных знаний по теме и ориентировано на объективные факты. Его можно предложить для всех уровней владения английским языком (начальный, средний, продвинутый):

3. Образец постановки проблемы (*subjectsampler*) представляет собой отобранный список ссылок на электронные ресурсы, которые предлагают обучающимся сделать что-либо: прочитать; посмотреть и т.д. После чего они должны выразить собственную точку зрения, исходя из прочитанного, жизненного опыта или интерпретировать произведения искусства и т.д. Это задание ориентировано на субъективную оценку какого-либо вопроса или проблемы, и больше подходит студентам со средним или продвинутым уровнем владения английским языком.

Интернет-коммуникация(специально организованное общение посредством электронной почты и форума).

Существуют разнообразные типы коммуникации в Интернете, однако, основными типами является синхронная и асинхронная коммуникация. Асинхронная коммуникация представляет собой общение в несовпадающих временных отрезках, неодномоментную коммуникацию с помощью различных средств передачи информации между двумя и более участниками. При этом средствами передачи информационных сообщений могут служить

электронная почта, гостевая книга, форум, или асинхронная конференция. Синхронная коммуникация является сеансом общения двух и более участников в один момент времени, то есть коммуникацией в пределах одного временного среза, когда задержка сообщения от начала его передачи до получения реципиентом не составляет нескольких секунд, а в идеальном варианте полностью отсутствует [7].

Сегодня в условиях всемирной глобализации развитие информационных технологий приводит к образованию новых способов использования Интернета. В настоящее время в мире наблюдается последовательное и устойчивое движение к построению информационного общества, которое призвано создавать наилучшие условия для максимальной самореализации каждого человека. Основаниями для такого процесса являются интенсивное развитие компьютерных и телекоммуникационных технологий и создание развитой информационно-образовательной среды.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы. // www.edu.gov.kz
2. Полат Е. С., Бухаркина М. Ю., Моисеева М. В., Петров А. Е. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. М., 2001. – с.29
3. Агафонова Е. А. К вопросу о применении метода Case-study и использовании Интернет-ресурсов как активных методов обучения иностранному языку в техническом вузе. Молодой ученый. – 2011. – №6. – С. 114-116.
4. Полат Е.С. Интернет в гуманитарном образовании. М.: ВЛАДОС, 2001.-153
5. Халяпина Л.П. Методическая система формирования поликультурной языковой личности посредством Интернет-коммуникации в процессе обучения иностранным языкам. Дис. канд.пед.наук. СПб., 2006.– 256 с.
6. Владимирова Л.П. Интернет на уроках иностранного языка//ИЯШ.2002 № 3– С.39-41.
7. Коптюг Н.М. Интернет-проект как дополнительный источник мотивации учащихся // Иностранные языки в школе. – 2003. – № 3.

АТАХАНОВ А.С., ТҰРЛЫБЕКОВ Б.Д. АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ИНТЕРНЕТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Қазіргі заман жаңғырту үрдісі және білім беру бағдарламаларының ақпараттандырылуы, белсенді білім берудің жаңа әдістерін қажет етеді. Халықаралық деңгейдегі сарапшыларды дайындаудағы бірден-бір мәселе, бұл ақпараттық және телекоммуникативтік технологияларды қолдану әдісі. Бұл мақалада интернетті қолдану арқылы ақпараттық-коммуникативтік құзыреттілік қалыптастырудың құрылымы және сипаттамасы қарастырылады.

Кілт сөздер: интернет-технологиялар, ақпараттық технологиялар, интернет ресурс, ақпараттық-коммуникативтік құзыреттілік.

ATAKHANOV A.S., TYRLYBEKOV B.D. TO THE QUESTION OF THE USAGE OF INTERNET TECHNOLOGIES IN FORMING OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS OF ENGLISH LANGUAGE

Modern tendencies of modernization of educational program need some active teaching methods. The usage of new informational technologies and competence-based approach in the teaching process of International Kazakh-Turkish University accompanied the problem of training specialists on international level by creating and developing some methods of using Internet technologies in forming professional and communicative competence of future specialists. Different characteristics of activities, which can be used to develop communicative competence using Internet technologies, are stated out in the article.

Keywords: Internet technologies, informational technologies, Internet resources, communicative competence.

УДК 421.04

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ АНТРОПОНИМДЕРДІҢ «ЖАҒЫМДЫ» МАЗМҰНДАҒЫ КОНЦЕПТІЛЕРІ

ДЖАНЗАКОВА З.Д., ТҰРЛЫБЕКОВ Б.Д.

Мақалада тілдің семиотикалық бейнесі ретінде тілдік ақпарат негізіндегі, лингвистикалық санасындағы әлемнің тілдік құбылыстарының бейнелерінің әр этникалық топты танудағы тұлғалық білімінің қалыптасуындағы антропонимдердің функциясы ұсынылады. Антропоним ұғымы дүниенің тарихи мифологиялық, эстетикалық және басқа да мәнін таныта алады. Сондай-ақ мақалада этникалық және мәдени деректерге негізделген белгілі бір ұқсастықтар мен айырмашылықтар арқылы «бақыт», «сұлулық», «жас», «достық» және «даналық» сияқты жағымды мағынадағы концептілердің қазақ және ағылшын антропоним қорындағы мәні мен түрлері ашылып, аталған концептілердің әр этностың ұлттық сана құрылымындағы ерекшеліктері беріледі.

Кілт сөздер: Концепт, антропоним, бақыт, сұлулық, жастық, достық, ақылдылық.

«Концепт – этномәдени санада сақталған, белгілі бір ұлттың ұрпақтан-ұрпаққа берілетін ықшам, әрі терең мағыналы шындық болмыс, ұлттық мәдени құндылықтары жөніндегі сан ғасырлық түсінігін білдіретін құрылым».

Адам дүниені танып білуде өзіне белгілі бір құндылықтары бар нысананы таңдайды. Қоршаған ортадағы барлық заттар мен құбылыстар «жаман», «жақсы» принципі бойынша бағаланады, олардың жалпы нормаға, ережеге сайлығына қарай қарастырылады. Осы тұрғыдан алғанда қазақ және ағылшын тілдеріндегі кісі есімдерінің мағыналарына қарай «жағымды» және «жағымсыз» мазмұндағы концептілер деп бөліп талдауға болады. Қазақ және ағылшын кісі есімдерінің «жағымды» мазмұндағы концептосфераға төмендегі концептілерді көрсетуге болады: «бақыт» концептісі; «сұлулық» концептісі; «жастық» концептісі; «достық» концептісі; «ақылдылық» концептісі.

«Бақыт» концептісі – бақыт сезіміне жақын, эмоциямен байланысты қуаныш сезімі бақыт аясында қарастырылатын сезімдеп тұжырымдаймыз. «Қуаныш» – адамның риза болу, көңілдің көтеріңкісі, рахаттылыққа бөленген сезімі [1]. «Бақыт» концептісі генетикалық туыс емес және типологиялық ұқсастығы жоқ екі түрлі тілдердің антропонимдерінде лингвомәдени тұрғыдан қарастырылуы керек. Ұлттық мәдениеттің негізгі элементі бола тұрып, «бақыт» базалық концептісі қазақ және ағылшын этностарының өмірлік философиясының ұстанымдары мен маңызды категорияларын бейнелеп, осы этностардың ұлттық сипатын басқаларға да түсінікті етеді.

Лингвомәдени концепт «бақыт» күрделі ментальді құрылым, оның құрамында келесідей компоненттер белгіленеді; мағыналық компоненттер – береке, рахат, денсаулық, аман-есендік, табыс, жетістік, ақша; аксиологиялық тұрғыдан «бақыт» адамзат өмірінің маңызды компоненті ретінде жақсы мазмұнға ие.

Ағылшын тілінде «бақыт» концептісінің негізгі объективті құралы «happiness» номинативті лексемасы болып табылады.

Бақыт концептісіне қатысты ағылшын тілінің кісі есімдері қатарында ағылшын тілінің төл сөздерінен жасалған есімдерде кездесіп отыр. Мысалы: *Joy* – кісі есімі ретінде XIX ғасырдан бастап қолданылуда. *Joy* есімінің қазақ тіліндегі мағынасы «қуаныш» дегенді білдіреді. Әйел кісі есімі. *Liron* – ағылшын тіліне иврит тілінен енген есім. *Liron* есімі ағ. «*my joy*» (қаз. *менің қуанышым*) деген мағынаға ие.

Қазақ антропонимдер қатарындағы «бақыт» концептісіне ие кісі есімдерге: Баққожа – ар. *бахт* – бақыт, құт, ырыс + ар. *ходжа* – ұстаз, мырза қожайын. Бақытты ұстаз, ырысы асқан мырза. Бақтарай – ар. *бәхт* + қаз. *арай*. Бақыты жанған, жайнаған деген мағыналы есім.

«Бақыт» концептісі қазақ және ағылшын ұлттарының әлемдік танымындағы ұлттық мәдени ерекшелігін белгілейді, қазақ және ағылшындардың этностық қоғам болып қалыптасуындағы, қазақ ұлтының

баққа, ағылшын этносының жетістікке қатысты мінездемелік белгілерін бейнелейді.

«Сұлулық» концептісі - дүниенің тілдік бейнесін суреттейтін этностың әдемілік заңдары, әдемілік дүниесі эстетикалық көзқарас арқылы танылады. Әсемдік – өмір туралы ұғымы болатын болса, әлемнің әсемдігін антропонимиялық концептілерде бейнелей алады. Эстетикалық танымдық дүниенің көріністері ұлт мәдениетінің арнасында тоғысады.

Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде, сұлулық сөзі «келбеттілік, өңділік, ажарлылық, әдемілік әсемділік, жан сұлулығы ішкі сезім дүниесінің тазалығы» деп түсіндіріледі [2].

Әйел – жер бетіндегі тіршіліктің бастауы, әдемілік пен сұлулықтың символы. Әсемдік (эстетикалық) мәні бар сұлулық концептісінің элементтері бейнеленген қыз (әйел) антропонимдері: *Ажар(гүл), Әдемі, Жібек, Камшат, Қызғалдақ, Маржан т.б.* халықтың эстетикалық (әсемдік) талғамын көрсетеді [3].

Ертеде Күннің қуаты, жылуы мен сәулесі күллі тіршілікке тиісті болған себепті, қазақ антропонимдер қатарында күн сөзімен жасалған сұлулықты белгілейтін *Күнжамал* – күндей сұлу, көркем. Сонымен қатар, қазақ халқы сұлулықтың тағы бір белгісі ретінде аспан планетасының жұлдызы Шолпанды, Күн, Аймен бірге ерекше қастерлеп қадірлеп отырған.

Күн мен жұлдызға қарағанда, сұлулықты айға теңеп нәрестеге есім беруде ай сөзінен есім жасау, ең көп ұшырайтын құбылыс. Мысалы: *Айбала* – ай сияқты сұлу, көркем болсын деген тілекпен қойылған есім; *Айбике* – айдай сұлу әдемі, көркем деген ұғымды білдіреді. Сыңарындағы бике сөзі араб тілінде әйел деген сөз; *Айым* – менің бақытым, ырысым, айдай сұлуым деген мәнде қойылған есім.

Ағылшын антропонимдер қатарындағы «сұлулық» концептісіне ие кісі есімдері: *Beau* – ағылшын тілінің антропонимиконына француз тілінен енген есім. Ағылшын тіліндегі мағынасы «beautiful» (қаз. *сұлу*); *Adonia* – грек тілінен енген есім. *Adonia* есімі ағ. «*extremely good looking*» (қаз. *өте көрікті*) деген мағына береді. Ағылшын және басқада кейбір елдерде *lily* (лилия) гүлінің атауы кіршіксіз тазалықтың және сұлулықтың символы ретінде бейнеленеді; *Ninon* – француз тілінің *Ann* есімінің бір формасы, мағынасы «әсемдік, көркемдік» дегенді білдіреді.

«Жастық» концептісі. Жастық қоғам дамуындағы зор күш. Жастар десек, алдымен білім мен мәдениет еске алынады. Жастар десек, алдымен прогресс пен гуманизм еске алынады. Жастық шақ – адамның албырт әрі мөлдір шағы, ізденгіш, талапкерлік шағы [4]. Жастық концептісінің қазақ және ағылшын тілдеріндегі келесідей көрінісін беруге болады.

Aviv есімінің ағылшын тіліндегі мағынасы «young grain» (қазақ тілінде «жас дән, жас өнім»); *Baron* есімінің ағылшын тіліндегі мағынасы «young warrior» (қаз. *жас жауынгер*); *Owen* есімі ағылшын тіліне көне грек тілінен енген, ағ. «youth» (қаз. *жас*) және т.б.

Жастық концептісіне ие қазақ кісі есімдері: *Жас* – уылжыған балғын, сәби. *Жасұлан* – жас жігіт, жас азамат деген мәндегі есім және т.б.

«Достық» концептісі. Адамның санасындағы этикалық құндылықтың негізгі категориясы болып саналатын «достық» концептісі этностың рухани құндылықтар «көрінбейтін әлем» иерархиясының ментальді құндылықтарының қатарына жатады.

Достық – адамдар арасындағы байланыстың ең ізгі, ең қалаулы, ең келісті түрі. Адамдар арасындағы достық сезімі өмірде олардың бірін-бірі қажетсінуінен, құрмет тұтуынан, шынайы тілектестікпен өзіндей көріп сенуінен, біріне-бірі тірек, медет болуына, қиын кездерде қасынан табылуынан, риясыз, есепсіз жомарттықтан көрінеді. Достық, туыстық, жолдастық, сүйіспеншілік, сыйластық сезімдерге жақын, әрі өзіндік ерекшеліктерге ие. Достықта белгілі бір даму сатыларынан өтеді. Сондықтан, достықтың ұғымы кең әрі көп құрамды.

Достық сезіміне қатысты жасалған қазақ кісі есімдерінің қатары:

Дос – ир. *дуст* – жан жолдас, серік, жар. *Дос* сөзі құрамында келетін кісі аттары – *Досан, Досжан, Доскей* т.б; *Жолдас* – сенімді серік, пікірлес дос. Біріккен тұлғалы есімдер – *Жолдасбай, Жолдасбек, Жолдасқан, Жолдасәлі* т.б; *Жолдасқан* – жолдас, серік; *Жора* – ир. *джурә* – жолдас, дос және т.б.

Ағылшын тілінің «достық» концептісінің өрісіне кіретін есімдер қорында көне ағылшын тіліндегі *aelf*, герман, скандинав және кельт халықтарының *wine, aethel*, ив. *amit* «дос» сөздерімен жасалған есімдер және ағылшын тілінің сөздік қорының *friend* «дос», *companion* «серіктес» сөзінен жасалған есімдер де баршылық. Бұл есімнің ағылшын этносында кәсіпкерлік, ұжымдық жұмыс сияқты түсініктердің халық санасына достық қатынастың бір түрі ретінде терең енуімен байланысты. Мысалы, *Buddy* – ағылшын тілінің *butty*, мағынасы «companion» (қаз. *серіктес*) дегенді білдіретін сөзінен жасалған.

Alvin – ағылшын кісі есімдері қатарында көп кездесетін есім. Көне ағылшын тілінде жасалған есім түрі. *Alvin* есімі ағылшын халықтарының арасында *elf friend; noble friend* қаз. «эльф дос, мейірімді дос» деген екі түрлі мағынада қолданылады екен. Бірінші мағынасы, есімнің бірінші сыңары *aelf* (эльф (гер. *elf* – ағыл. *elf*) – герман, скандинав және кельт халықтарының фольклорындағы киелі халықтар) + *wine* ағ. «friend» (қаз. *дос*) [5]. Екінші мағынасында *aethel* ағ. «noble, honorable» (қаз. *асыл, мейірімді*, + *wine* ағ. *friend* (қаз. *дос*) дегенге сай келеді. Көне ағылшын тілінің *Darwin* есімі

dearfriend (қазақ тілінде «қымбатты дос») деген мағынаға ие. Қазіргі ағылшын тілінің антропоним қорындағы *Aldine*, *Aldwin* есімдері англосакс тіліндегі *Ealdwine* есімінің бір түрі болып табылады. *Aldine* және *Aldwin* есімдерінің ағылшын тіліндегі берер мағынасы «*old friend*» (қаз. *ескі дос*).

«Ақылдылық» концептісі. Достық қасиетпен қатар қазақ және ағылшын этностарының дүниетанымында ақылдылық концептісі де ерекше орын алған. Ақылдылық – адамның ой-санасы мен интелектісінің жоғары деңгейін көрсететін қасиет [6].

Түсіндірме сөздікте ақыл сөзіне адамның ойлау қабілеті, сана-сезім, пікір, пайдалы кеңес, өсиет тәрізді ұғымдар келтіріліп, ақылдылыққа естілік, білімділік, саналылық деген ұғым беріледі [7]. Кісі есімдері халықтың тарихын, мәдениетін, тұрмысын, әдеп-ғұрыптары мен салт-санасын, дүниеге, дінге көзқарасын, неге қол созып, неден үміт күткендіктерін білдіре алады. Қазақ рухани бір үміттің ең асылын ғылым деп білген. Қазақ халқы ертеден ырымшыл екені елге аян. Балаға білімді, ақылды, ғалым болсын деген үмітпен есім қойғанда ақылдылық концептісіне ие есімдерді жиі қолданып отырған. Мысалы, *Ақылбай* – ар. *ахл*+ бай. Ақылға бай деген мағынада. Еркелету тұлғалары – *Ақылжан*, *Ақылтай*, *Ақыш*. *Ақылбек* – ақылды болсын деген тілекпен қойылған есім. *Қатиза* – ар. хафез білгір, білімпаз, оқымысты. *Ләбибаар*. – ақылды, парасатты, өткір. *Сағым* – көне түркі тілінен *саг*– ақыл + тәуелдік жалғауы *-ым*, яғни менің ақылдым, ойшылым деген мәнде қойылған ескі есім. Қазақ антропонимдер қорында «ақыл» сөзімен қатар ғылымның субъектісі болып табылатын ғалым сөзі де адамның ақыл ойын сипаттайтын есімдерді жасауда маңызды роль атқарған. Мысалы: *Ғалым* (ар. үлкен оқымысты, көп білетін білгір ғұлама). *Ғалымжан* (ар. *ғалым*+ ир. **Жан**сөздерінің негізінде жасалған біріккен тұлғалы есім. *Әбуғалым* – ар.*әбу*– әке +*ғалым*– оқымысты, ғұлама. Көп білетін білімді деген мағынаны білдіреді.

Ағылшын антропоним қорындағы «ақылдылық» концептісіне ие есімдер *wise* (ақыл), *wiseman* (дана, ақылшы), *wiseprotector* (дана қорғаушы), *wiseandpowerful* (ақылды және қуатты) сияқты сөздерінен жасалады. Олар Гректердің, Парсылардың, Библиялық, Ирланд, Испан және Герман халықтарының есім қою дәстүрлерінен алынған үрдіс. Мұны төмендегі ақылдылық мағынасына ие есімдерден байқауға болады: *Athena* – грек мифологиясындағы грек қалаларының қамқоршысы әйел құдайының есімі. *Athena* есімінің гр. мағынасы «дана, ақыл» дегенді білдіреді; *Sophie* – көне грек тілінің сөзінен есім, мағынасы «даналық» дегенді білдіреді; *Kayla* – ағылшын антропонимі қатарына парсы тілінен енген есім, ағылшын тіліндегі мағынасы «*wise child*» (қаз. *ақылды бала*) деген мағынаға ие; *Ramona* – ағылшын кісі есімдер қатарына испан тілінен енген әйел кісі есімі,

ағылшын тіліндегі мағынасы «*wise protector*» (қаз. *ақылды қорғаушы*) дегенді білдіреді; *Sonya* – грек тілінен енген есім, ағ. «*wise*» (қаз. *ақылды*) дегенді білдіреді; *Adli* – Інжіл кітабынан алынған есім, ағ. «*wise*» (қаз. *ақылды*) дегенді білдіреді; *Conan* – ирланд тілінен енген есім, ағ. «*wise*» (қаз. *ақылды*) дегенді білдіреді; *Druce* – ирланд тілінен енген есім, ағ. «*Druid, Wise Man*» (қаз. *друид, ақылды адам*) деген мағынаға ие. Друид (кельт. «*druidae*»), көне кельт халықтарының абыздары мен ақындары [8]; *Elvis* – скандинавия халықтарының есімі, ағ. «*wise, sage*» қаз. *дана, ақылды*).

«Ақылдылық» концептісіне ие ағылшын кісі есімдерінің бір қатары герман тілінің *ақыл, кеңес* мағынасындағы «*ragin*» сөзінен жасалған: *Ramiro* есімі ағылшын антропоним қорына герман тілінен енген. Біріккен тұлғалы есім, бірінші сыңары *ragin* + ағ. «*counsel, advice*» (қаз. *кеңес, ақылшы*), екінші сыңары *meri* ағ. «*great, famous*» (қаз. *атақты, танымал*), яғни белгілі, танымал кеңесші деген мағынаға саяды; *Raymond* есімі ағылшын антропоним қорына герман тілінен енген. Бұл есімнің ағ. «*well-advised protector*», (қаз. *саналы қорғаушы*);

Қазақ және ағылшын тілдерінің антропонимдеріндегі жағымды концептілерінің коннотациясы жалпы алғанда екі тілде де бірдей. Екі тілдің антропонимдерін лингвомәдени және лингвокогнитивтік тұрғысынан талдау барысында олардан ұлттық дүниетаным ерекшеліктері мен ұқсастықтары бар екені анықталды. Ішкі мәдени танымдық коннотацияның ұқсас не сәйкес келуі, ұлттық дүниетаным деген түсінікпен ұштасып, оның екі халықтың дүниетанымына ортақ болуына байланысты. Ал ұлттық дүниетанымның ерекшелігі, оның тілдегі көрінісі тіл иелерінің өз даму тарихы, әр түрлі табиғи ортасы, салт-дәстүрі, тұрмыс-тіршілік, шаруашылық түрлері т.б. жағдайларына байланысты деп түсіндіруге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Meirbekov A.K., Tleuberdiyev B.M., Meirbekov A.K., Beketov B.M., Elibayeva K. Lingual culture of heroism concept in Kazakh and English anthroponyms // Life Science Journal – Acta Zhengzhou University Overseas Edition. – New York, 2014. - Vol. 11, №1. – P. 176-177.

2. Тілеубердиев Б.М., Мейрбеков А.К. Көне антропонимдердің этномәдени сипаты. Қазақстанның ғылыми әлемі // Халықаралық ғылыми журнал. 2011. - №2 (36). – Б. 41.

3. The World Book Dictionary. – London: Thornbake Barnhart, 1996. – 384 p.

4. Платон. Собрание сочинений / общ. ред. Лосев А.Ф., Асмуса В.Ф., Тахо-Годи А.А. // В 4 т. – М.: Мысль, 1994. – Т. 4. – С. 655-656.

5. Аристотель. Сочинения // В 4 т. / ред. З.Н. Микадзе. – М.: Мысль, 1978. – Т. 2. – С. 23.

6. Батырлар жыры. – Алматы: Рауан, 1958. – 240 б.

7. Бес ғасыр жырлайды. – Алматы: Жазушы, 1984. – 107 б.

8.Yergobekova Zh.S., Kerimbayev A.E., Kerimbayev C.A., Koshanova N.D., Yergobek S.S., Isaeva Zh.I., Meirbekov A.K. About some research methods of linguamental structure concept «Hero» in Turkic (Kazakh) heroic epos // Middle-East Journal of Scientific Research. – M., 2013. – №16(12). – P. 1714-1718.

ДЖАНЗАКОВА З.Д., ТУРЛЫБЕКОВ Б.Д. КОНЦЕПТЫ ПОЛОЖИТЕЛЬНЫХ АНТРОПОНИМОВ В КАЗАХСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ.

В статье описаны функции антропонимов при формировании индивидуальной вселенной в языковом сознании представителей определенного этноса. Выступая в качестве языковых семиотических символов, антропонимические понятия способны показать сущность мира с исторических, мифологических, эстетических и других точек зрения. Основываясь на сформулированном утверждении и опираясь на этнические и культурные данные, авторы раскрывают смысл и виды таких положительных концептов, как «счастье», «красота», «молодежь», «дружба» и «мудрость» путем определения сходства и различия, на основе учета особенностей структуры национального сознания.

Ключевые слова: *концепт, антропоним, счастье, красота, молодость, дружба, мудрость*

JANZHAKOVA Z.D., TYRLYBEKOV B.D. CONCEPTS OF POSITIVE ANTHROPONYMS IN KAZAKH AND ENGLISH LANGUAGES

The article presents anthroponym's function in the formation of the individual in the knowledge of the universe of each ethnic group in the linguistic consciousness as semiotic language characters, display of linguistic phenomena in the universe. Personal Names concepts can show the world the essence of historical, mythological, aesthetic and other points of view. Based on this, and based on ethnic and cultural data in the article reveals the meaning and types of positive concepts such as «happiness», «beauty», «young», «friendship» and «wisdom» through certain similarities and differences not related to Kazakh and English structural features of languages in the national consciousness.

Keywords: *Concept, anthroponym, happiness, beauty, youth, friendship, wisdom.*

УДК 378.1

AN ANALYSIS OF HOW A VIRTUAL LEARNING ENVIRONMENT REFLECTS ON EDUCATION SYSTEM AND ITS POSSIBLE ROLES FOR ICT

JOLDIBAYEVA A.N., SAKHITJANOVA Z.O.

This article is mentioned about how a virtual learning environment reflects on education system and its possible roles for Information Communication Technologies. In addition, ICTs are a potentially powerful tool for extending educational opportunities.

Keywords: *a virtual environment, e-learning, ICT.*

Changes in the system of social relations have an impact on education, require him mobility and adequate response to the realities of a new historical stage, and should meet the needs of economic development in general. The education system of Kazakhstan is developing in conditions of obsolete methodological base of education, the structure and content, which are insufficient for its gradual integration into the global educational space.

Virtual learning environment (VLE) is a computer software that enables the use of multimedia in a simple platform in the net. With the help of VLE the following basic learning tools of online learning can be used: text, still graphics and illustrations, sound and music, video and moving graphics, multimedia. VLEs include users, courses and file management and maintenance. It offers several user levels such as students, teacher and administrator. There are several VLEs offered to customers in the net, some of them are commercial and the others open source. The most used and famous ones are Blackboard, Moodle and WebCT and Edmodo.

Manninen (2000, p.30) says the differences between learning in a virtual learning environment and in a traditional classroom situation are as follows. In the virtual learning environment the learner's own activity is emphasized and studying takes place at least partly in a simulated situation. Students have an opportunity to directly interact with the learned matter [1]. The learning environment emphasizes problem-centered over subject centered learning in the planning of teaching. Studying is a comprehensive and lengthy process instead of divided short-term classes. There are different persons, mentors and experts to support the students. Teacher's role changes from information deliverer to organizer and instructing person.

The virtual learning environment which is implemented on the basis of local and global computer networks, depending on the characteristics of the telecommunication links integrates educational content and customize user services and networking infrastructure as a teacher - student.

On the other hand, the system components of a virtual learning environment technology platform forms of lifelong learning. This ensures guaranteed availability of student learning and satisfaction of educational needs by creating a permanent location in terms familiar to him learning environment.

Innovative approaches to organizing and conducting the training sessions are based on the use of information and communication technologies, involving the restructuring of the content and the organizational and methodical forms of learning, the development of modern information technology support and development of the educational process, including the work with digital learning materials and organization of lessons in a mode online.

Today, along with the mass connection of educational institutions to the Internet, the creation of educational web-resources, network libraries, repositories

of educational multimedia content, much less provided information and methodological support of the educational process with the use of modern ICT, practically no waste technique of the organization of computer training sessions.

According to The World Development Report For developing countries ICTs have the potential for increasing access to and improving the relevance and quality of education. It thus represents a potentially equalizing strategy for developing countries. ICTs greatly facilitate the acquisition and absorption of knowledge, offering developing countries unprecedented opportunities to enhance educational systems, improve policy for mulation and execution, and widen the range of opportunities for business and the poor. One of the greatest hardships endured by the poor, and by many others who live in the poorest countries, is their sense of isolation. The new communications technologies promise to reduce that sense of isolation, and to open access to knowledge in ways unimaginable not long ago[2].

However, the reality of the Digital Divide– the gap between those who have access to and control of technology and those who do not– means that the introduction and integration of ICTs at different levels and in various types of education will be a most challenging undertaking. Failure to meet the challenge would mean a further widening of the knowledge gap and the deepening of existing economic and social inequalities.

ICTs are a potentially powerful tool for extending educational opportunities, both formal and non-formal, to previously underserved constituencies– scattered and rural populations, groups traditionally excluded from education due to cultural or social reasons such as ethnic minorities, girls and women, persons with disabilities, and the elderly, as well as all others who for reasons of cost or because of time constraints are unable to enroll on campus.

•**Anytime, anywhere.** One defining feature of ICTs is their ability to transcend time and space. ICTs make possible asynchronous learning, or learning characterized by a time lag between the delivery of instruction and its reception by learners. Online course materials, for example, may be accessed 24 hours a day, 7 days a week. ICT-based educational delivery (e.g., educational programming broadcast over radio or television) also dispenses with the need for all learners and the instructor to be in one physical location. Additionally, certain types of ICTs, such as teleconferencing technologies, enable instruction to be received simultaneously by multiple, geographically dispersed learners (i.e., synchronous learning).

•**Access to remote learning resources.** Teachers and learners no longer have to rely solely on printed books and other materials in physical media housed in libraries (and available in limited quantities) for their educational needs. With the Internet and the World Wide Web, a wealth of learning materials in almost

every subject and in a variety of media can now be accessed from anywhere at anytime of the day and by an unlimited number of people. This is particularly significant for many schools in developing countries, and even some in developed countries, that have limited and outdated library resources. ICTs also facilitate access to resource persons mentors, experts, researchers, professionals, business leaders, and peers– all over the world.

One of the most commonly cited reasons for using ICTs in the classroom has been to better prepare the current generation of students for a workplace where ICTs, particularly computers, the Internet and related technologies, are becoming more and more ubiquitous. Technological literacy, or the ability to use ICTs effectively and efficiently, is thus seen as representing a competitive edge in an increasingly globalizing job market. Technological literacy, however, is not the only skill well-paying jobs in the new global economy will require. En Gauge of the North Central Regional Educational Laboratory (U.S.) has identified what it calls «21st Century Skills,» which includes digital age literacy (consisting of functional literacy, visual literacy, scientific literacy, technological literacy, information literacy, cultural literacy, and global awareness), inventive thinking, higher-order thinking and sound reasoning, effective communication, and high productivity [3].

Digital Age Literacy.

- Functional literacy - ability to decipher meaning and express ideas in a range of media; this includes the use of images, graphics, video, charts and graphs or visual literacy

- Scientific literacy - understanding of both the theoretical and applied aspects of science and mathematics

- Technological literacy - competence in the use of information and communication technologies

- Information literacy - ability to find, evaluate and make appropriate use of information, including via the use of ICTs

- Cultural literacy - appreciation of the diversity of cultures

- Global awareness - understanding of how nations, corporations, and communities all over the world are interrelated

Inventive Thinking.

- Adaptability - ability to adapt and manage in a complex, interdependent world

- Curiosity - desire to know

- Creativity -ability to use imagination to create new things

- Risk-taking - ability to take risks

- Higher-Order Thinking- creative problem-solving and logical thinking that result in sound judgments

Effective Communication

- Teaming - ability to work in a team
- Collaboration and interpersonal skills – ability to interact smoothly and work effectively with others
- Personal and social responsibility – be accountable for the way they use ICTs and to learn to use ICTs for the public good
- Interactive communication – competence in conveying, transmitting, accessing and understanding information
- High Productivity – ability to prioritize, plan, and manage programs and projects to achieve the desired results; ability to apply what they learn in the classroom to real-life contexts to create relevant, high-quality products

The potential of ICTs to promote the acquisition of these skills is tied to its use as a tool for raising educational quality, including promoting the shift to a learner-centered environment.

Improving the quality of education and training is a critical issue, particularly at a time of educational expansion. ICTs can enhance the quality of education in several ways: by increasing learner motivation and engagement, by facilitating the acquisition of basic skills, and by enhancing teacher training. ICTs are also transformational tools which, when used appropriately, can promote the shift to a learner-centered environment.

Research has shown that the appropriate use of ICTs can catalyze the paradigmatic shift in both content and pedagogy that is at the heart of education reform in the 21st century [4]. If designed and implemented properly, ICT-supported education can promote the acquisition of the knowledge and skills that will empower students for lifelong learning.

When used appropriately, ICTs– especially computers and Internet technologies– enable new ways of teaching and learning rather than simply allow teachers and students to do what they have done before in a better way. These new ways of teaching and learning are underpinned by constructivist theories of learning and constitute a shift from a teacher-centered pedagogy– in its worst form characterized by memorization and rote learning– to one that is learner-centered.

REFERENCES

1. Macpherson, A., Elliot, M., Harris, I., and Homan, G., (2004). E-learning: Reflections and evaluation of corporate programs. Human Resource Development International, 7(3), 295-313. Retrieved from The Business Source Premier database.
2. World Bank (1998), The World Development Report 1998/99. Quoted in Blurton, C., New Directions

3. Source: Adapted from EnGauge. North Central Regional Educational Laboratory. Available Online at <http://www.ncrel.org/engage/skills/21skills.htm>. Accessed 31 May 2002.

4. Bransford, J. (ed.) (1999), *How People Learn: Brain, Mind, Experience, and School* (Washington, DC: National Research Council).

ДЖОЛДИБАЕВА А.Н., САХИТЖАНОВА З.О. ВИРТУАЛДЫ ЭЛЕКТРОНДЫ ОҚЫТУ ОРТАНЫҢ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНЕ ӘСЕРІ ЖӘНЕ ИКТ ЖҮЙЕСІНДЕ АЛАТЫН ОРНЫ

Мақалада қазіргі таңда жоғарғы оқу орындары мен орта мектептерде енгізіліп жатқан виртуалды электронды оқыту жүйесі және оның оқу жүйесіне берер әсері жөнінде айтылған. Сонымен қатар, виртуалды электрондық оқыту жүйесінің ақпараттық коммуникациялық технологияларда алатын орны жөнінде талдау жасалынған.

Кілт сөздер: электронды оқыту, виртуалды оқыту жүйе, ИКТ.

ДЖОЛДИБАЕВА А.Н., САХИТЖАНОВА З.О. ОТРАЖЕНИЕ ВИРТУАЛЬНО-ЭЛЕКТРОННОЙ ОБУЧАЮЩЕЙ СРЕДЫ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЕ И ВОЗМОЖНЫЕ РОЛИ ИКТ

В статье представлен анализ влияния виртуальной обучающей среды на образовательную систему. Предметом рассмотрения является также вопрос о возможных ролях, которые играют информационно-коммуникационные технологии в электронно-виртуальной обучающей среде.

Ключевые слова: электронное обучение, виртуальное обучение, ИКТ.

ӘӨЖ 801.81(574/575)

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ҮЙЛЕНУ ҒҰРЫП ФОЛЬКЛОРЫ

ЖАҚСЫЛЫҚ Ә.Т., АЛТЫНБЕКОВ Қ.С.

Бұл мақалада қазақ халық ауыз әдебиетінде үлкен орын алатын үйлену ғұрып фольклорының зерттелуі, өзіндік ерекшеліктері, танымдық, тәрбиелік мәні қарастырылған.

Кілт сөздер: фольклор, халық ауыз әдебиеті, поэзия, эпитет, метафора, нұсқа.

Қазақтың ғұрып фольклорының ішіндегі күрделі, өте көркем, адамды ерекше тәнті етіп, ынтықтыратын түрінің бірі – үйлену ғұрпына қатысты фольклор үлгілері.

Үйлену ғұрпына қатысты фольклордың зерттелуі ХІХ ғасырдың екінші жартысынан В.Радловтың зерттеулерінен басталады. Ғалым «Алтын сандық»

еңбегінің «Ұзатылған қыздың өлеңі» тарауына үйлену ғұрып фольклорының «Жар-жар», «Беташар», «Сыңсу» үлгілерін енгізген.

Сол сияқты Ш.Уәлиханов та еңбектерінде үйлену салтына қатысты наным-сенім, ырымдарға тоқталған. Ол «Қырғыздардағы шамандықтың қалдығы» атты этнографиялық еңбегінде «от» үйдің киесі, сол себепті жаңа түскен келін үлкен үйдің отына тағзым етуі тиіс дей келіп: «Бұл салт жаңа түскен келіннің отқа тағзым етуі неке қию үрдісінде жасалады. Қалыңдық босағаны аттай сала тізе бүгіп сәлем береді. Салт бойынша қалыңдықтың жанындағы әйелдер қолдарын отқа қыздырып, қалыңдықтың бетін сипайды», – деп қазақ қызы келін болғанда жасалатын жоралғыларды суреттейді [1, 58-б].

Қазақтың тұңғыш ағартушы-педагогы Ы.Алтынсарин Орынбор қазақтарының «құда түсу», «қыз ұзату», «той жасау» дәстүрлеріне шолу жасаған. Ол этнографиялық еңбегінде үйлену салтында жасалатын «сүт ақы», «ілу», «кемпір өлді», «ит ырылдатар», сияқты ырымдар мен жоралғылармен бірге «Неке қию», «Сыңсу», «Беташар» секілді үйлену кезінде айтылатын өлеңдерге де тоқталып: «Неке қию» екі күенің алдында қалыңдықтан күйеуге өз ризашылығымен шығуы жөнінде жауап алады. Неке қиылған соң қыз жақ қызға беретін бұйымдарын көрсетеді де, осы бұйымдарды түйеге артып жігіт еліне аттандырады. Қыз ата-анасымен, бауырларымен соңғы рет құшақтасып қоштасады да арты «сыңсуға» ұласады. Сонымен қатар «Беташарда» айтылатын өлеңдер ретімен орындалып, келіншекті өз отауына кіргізеді. Жас келін бетін пердемен жауып жүреді. Бетіндегі бүркенішін бір, екі ай, тіпті одан да ұзақ уақыт өткеннен кейін ғана алған» – депкікір білдірген [2, 288-б].

Кеңес дәуіріндегі зерттеулерге тоқталсақ, Б.Уахатов «Қазақтың тұрмыс-салт типологиясы» деген атаумен жарық көрген еңбегінде үйлену салты бойынша әр елдің ұқсастықтарын қарастырған екен. Ғалым: «Түрік-монғол халықтарының қыз беріп, келін түсіру ғұрпының өзара жақындығын айтпағанның өзінде, орыс, украин сияқты славяндардың құда түсу салтында да бізге жақын ұқсастықтары бар», – деген. Ол қазақ секілді қырғыз, қарақалпақ, татар, башқұрт, алтай халықтарының үйлену тойларында толып жатқан ырым-жырымдарына осы еңбегінде мысалдар келтірген [3, 160-б]. Ғалымның 1974 жылы жарық көрген «Қазақтың халық өлеңдері» деген монографиясында отбасы ғұрып фольклорын «Әдеп-ғұрыппен байланысты өлеңдері» деп атап, «Балалар өлеңдері», «Үйлену салт өлеңдері», «Мұң-шер өлеңдері» деген үш салаға бөлген. Ал үйлену салт өлеңдерін «Той бастар», «Жар-жар», «Сыңсу», «Беташар», «Той тарқатар» деп саралаған [4, 264-б].

Фольклортанушы ғалым Ә.Қоңыратбаев «Қазақ фольклорының тарихы» еңбегінің «Тұрмыс-салт жырлары» деген тарауында тұрмыс-салт жырларын: 1) бақташылық жырлары (төрт-түлік мал); 2) діни-ғұрыптық

жырлар (жарапазан, бәдік); 3) үйлену жырлары (той бастар, жар-жар, сыңсу, беташар); 4) ұлыс жырлар; 5) бөбек жырлар; 6) жарапазан жырлары деп бірнеше түрге жіктеген. Ал үйлену салтына қатысты орындалатын өлеңдерді «Той бастар», «Жар-жар», «Сыңсу», «Жұбату», «Беташар» деп бөлген [5, 288-б].

М.Ғабдуллин «Қазақ халқының ауыз әдебиеті» еңбегінде «айттыру» дәстүрін 3 түрге бөлген. Олар: «Белқұда» немесе «Ежеқабыл» бойынша ата-аналар балаларды дүниеге келмей тұрып атастырған. Екіншісі – «Бесік құда» балаларды бесікте жатқанында-ақ атастырады. Үшіншісі – «Қарсы құда» қызы, қарындасы бар кісілер бір-бірімен құда болуға серттеседі [6, 315-бет].

1990 жылдан бастап тәуелсіз ел болып, етек-жеңімізді жиған соң ата-баба дәстүріне ден қойып, фольклор, ғұрып фольклоры зерттеу нысанына мықтап алынды. Осы жылдары фольклорға, оның ішінде ғұрып фольклорына қатысты көптеген материалдар баспа беттерінде жарық көріп, зерттеу еңбектер молынан жазылды.

Осы кезде жарыққа шыққан М.Қазыбековтің «Наурыз – жаңғырған салт-дәстүр» еңбегінде салт-дәстүрге байланысты мағлұматтар көптеп берілген. Еңбек 4 бөлімнен тұрады. Ғалым: «Адам өміріндегі ең қызықты да, қуанышты, ұмытылмас белес – ол үйленіп, жеке отау тігуі. Ұрпақтардың үлгілі семья құруы, сол жастардың ата-аналары мен адамдарының ғана тілегі емес, қоғамдық қажеттілік. Семья – мемлекеттің іргетасы. Қоғамдағы әр семьяның босағасы берік, мерейі үстем болмай мемлекеттің де мықты болуы мүмкін емес. Сондықтан «қоғамда қандай жағдайда жаңа үйленген жастар өнегелі отау бола алады?» - деген сұрақты шешу үшін, алдымен өз еліміздің семья тарихына шолу жасап, бүгінгі күннің мақсат-мүддесі тұрғысынан сын көзбен аралап шығуды мақұл көрдім» – деп көрсетеді [7, 256-бет].

Белгілі жазушы-этнограф С.Кенжеахметұлы «Жеті қазына» атты еңбегінде үйлену фольклорына қатысты өлеңдерді «Қыз таныстыру», «Жар-жар», «Беташар», «Той бастар», «Шарғы», «Босаға майлау», «Енші» деп қарастырып бөлген. 1988 жылы жарық көрген «Ұлттық әдет-ғұрыптың беймәлім 220 түрі» кітабында үйлену салтына байланысты «жаршы», «қарғыбау», «құда түсер», «киіт», «өлі-тірі», «неке қияр», «қыз ұзату», «ау-жар», «үй көрсету», «өңір салу», т.б. салттарға тоқталған [8, 256-б].

Ғалым Ш.Керімовтің «Күйеу келтір – Қыз ұзат» еңбегінде «Сыңсу», «Беташар», «Той бастар», «Жар-жар», «Аушадияр», «Бата» мен «Ел аузындағы айтылатын қанатты сөздер немесе мақал-мәтелдерге» тоқталған [9, 112-б].

Сол сияқты ғалым С.Садырбаев «Қазақ халық әдебиеті» еңбегінде үйлену салтында орындалатын мәтіндерді «Той бастар», «Жар-жар», «Сыңсу», «Жұбату», «Беташар», «Айт келін» деп топтастырған және

«Беташар» мен «Айт келіннің» айырмашылығын, «Жар-жар» өлеңінің 7 түрін көрсетеді. Алғашқы түрінде қыз ата-анасын, туғандарын, жерін есіне алса, екінші түрінде әзіл-қалжыңмен келеді де, төртінші, бесінші түрінде сіңілісі, артында қалған елі жайлы сөз болады, алтыншы түрінде ата-анасының мейірін сағынып, қаттылығына наразылық білдіреді. Соңғы түрі – қызды ұзатқандағы жігіт пен қыздың ау-жар айтысы деп қарастырған [10, 240-б]. Ғалым З.Сейтжанов үйлену салтын «үй іші» өлеңдері деп атап, «Той бастар», «Жар-жар», «Сыңсу», «Беташар» деп бөлген [11, 150-б].

Отбасы ғұрып фольклорын арнайы зерттеп жүрген ғалым К.Матыжанов «Тал бесіктен, жер бесікке дейін» деген кітабында отбасылық дәстүрдің үш саласын бөліп қарастырған. Үйлену салтына қатысты өлең-жырларды ғалым «Жар-жар», «Неке қияр» сияқты түрге жіктеген. Зерттеушінің 2007 жылы жарық көрген «Қазақтың отбасы фольклоры» атты монографиясының «Үйлену фольклоры» тарауында үйлену салтына кеңірек тоқталады да «Сыңсу», «Беташар», «Той бастар», «Жар-жар», «Аушадияр», «Неке қияр» деп бөледі [12, Б. 119-169].

Қазақ халқында үйлену салты үш кезеңнен тұрады. Бірінші құда түседі, екінші той алдындағы кезең, үшінші үйлену тойы. Әр кезеңнің өзіне тән көріністері бар. Құда түскенде, қалыңдық ауылына құдалар мен күйеу жігіттің келуі, екі жақтың үйлену тойының күнін белгілеп, қалыңмал мөлшері жөнінде келісім жасап, құдаларды аттандырады. Үйлену тойының алдындағы кезең қалыңмалды түгел немесе үштен бір бөлігін төлеп, қыз бен жігіттің жүзедесуінен құралады. Осы кезде «қалыңдық ойнау» деп аталатын кездесулер өтеді. Үйлену тойы: а) қалыңдықты ауылындағы тоймен шығарып салу; ә) тойлаушылардың күйеу жігіттің ауылына келуі, тойдың өтуі сияқты бөлімдерден тұрады. Енді осы ғұрыптың орындалуында айтылатын фольклор үлгілеріне тоқталайық.

Қыз ұзату тойында орындалатын әндерде драмалық мазмұн мен театрлық сипаттар бар. Қалыңдықтың қоштасу әні – «**сыңсу**». Қыздың сыңсуы – жарасымды әрі тәрбиелік мәні бар салт. Жанрдың жүйеленуі мен зерттелуінің алғашқы кезеңінен бастап, бертінге дейін «сыңсу» терминімен бірге «қыздың қоштасуы», «қоштасу-танысу», «көрісу», «жұбату» сияқты атаулар кейде қосақталып айтылып, кейде оның орнына қолданылып келді. Оның өзіндік себептері туралы К.Матыжанов былай дейді: «Қыз ата-анасының үйінен бастап, бүкіл туған туыстарын аралап қоштасады, туысқандарын құшақтап, көрісіп жырлап сыңсиды, өз кезегінде туыстары қызды өлеңмен жұбатады. Оның «қоштасу», «танысу», «көрісу», «жұбату», «сыңсу» деп әр түрлі аталуы сондықтан [12]. Алайда, қазіргі тандағы ғылыми еңбектердің көпшілігінде «сыңсу» атауы тұрақты қолданылып келеді. «Сыңсу» сөзі қыздың ата-ана, туған-туыс, жұрағатымен ғана емес, босағамен,

мандайшамен, тақиясымен де қоштасуының барлығын қамтитын ауқымды терминдік мағынаға ие.

«Сыңсу» әндеріне қатысты мынадай мағлұмат бар. Қыз ұзатыларынан бір-екі күн бұрын құрбылары мен жеңгелерін ертіп, жақын туыстары тұратын ауылдарға «сыңсып» қайтуға шығады. Сыңсудың мақсаты – туған-туыстары және өскен ел-жұртымен, қызғұмырымен қоштасу. Сыңсуды топталып келе жатқан, қызылды-жасылды киінген қыз-келіншектер ауылға тақай бергенде екі адам бастап, қалғандары қостайды. Қызды көп жылатпай, дауысын қарлықтырмауға көмектеседі. Бұның өзі жастар жағы үшін шағын думан. Оның композициялық құрылымы қыздың жастық дәуреніне, елі мен жеріне, туысқандарына арналған қоштасуынан, қыз туыстарының қызды жұбатуынан және оған арнап айтқан үгіт-насихатынан құралады. Мазмұны – «қыздың жастық дәуренін, елін, жерін, туған-туысқандарын, құрбы-құрдастарын, балалық бал дәурен шағын қимай, зарлана қоштасу мен оған айтылған жұбатудан тұрады» – дейді К.Матыжанов.

Шығыс Қазақстан өңірінде «Сыңсуды» – «Сарын» деп те атайды екен. «Сарынды» айту үшін, күйеу түскен жағынан төрт жігіт қыздың басына, үстіне үлкен торғын шәліні төртеуі бұрыштап керіп ұстап тұрады. Өзін шығарып салатын жақын жеңгей, жолдас қыздарымен қыз шәлінің астында отыруы керек. Сол уақытта қыз өзінің мұңын айтқан кезде, келген жігіттер қайтсе де қызды көндіріп әкету жағын ойлайды екен. Ол қыз бен жігіттің кезектес айтысы түрінде келеді. Сыңсудың өзі іштей екі түрлі сипатта болады. Оның бірі нақты тұлғаға, яғни әке-шешеге, ағайын-туысқа, құрбы-құрдасқа бағытталса, екіншісі абстракті ұғымдарға, жансыз заттарға бағытталады. Мәселен, жастық шаққа, ел, жерге, тақиясына т.б. Мұндайда қыз өз-өзімен сырласқандай, өз мұңын өзіне шаққандай кейіпте көрінеді.

Сыңсудың шарықтау шегі қыздың үйінен аттандырар сәтте болады. Некесі қиылып, батасы оқылған соң туысқандары қызды жолға әзірлеген. Оның тақиясынан бастап шешіп алып, жаңа киім кигізген. От жағылып, қыздың жасауы әзірленеді. Қыз мінетін ат әбзелденіп, көлденең тартылады. Қыздың үйден шығарудың, атқа мінгізудің өз рәсімі бар. Мысалы, киім кигізерде қыз тақиясын шешпей: «Тақиямды алмашы, басыма шәлі салмашы», - деп тақиясымен жылап қоштасқан. Сыңсудың басты қызметі қыздың елімен, жерімен қоштасуы болғанымен, қыз осы кезде өзінің балалық шағымен де қоштасады. Бұл қыздың – тақиясымен қоштасуы (тақияның орнына сәукеле, кимешек киіп немесе жаулық жабылады), төрімен, ақ босағасымен, маңдайшасымен қоштасудан көрінеді. Тақия – қыз дәуреннің символы болса, төр мен босаға – туған үйдің символы.

Сыңсу – лирикалық толғаныстарға бай, өте көркем той жырларының бірі. Мазмұны қайғы-мұңға, толғаныс пен шерге толы болғанымен, соңы әрқашан оптимистік сарынмен аяқталады. Мысалы:

Әуеден ұшқан бозторғай,
Мойын да жүні бос болғай.
Жат жұртқа кетіп барамын,
Ел-жұртым енді қош болғай!

Сыңсу – астарлы ойға, мағынаны емеурінмен, символмен беруге бейім символ. Ондағы кейбір символдар мен психологиялық паралелизмдер, метафоралар мен теңеулер сыры бүгінгі оқырманға тосындау көрінуі де мүмкін. Егер тереңірек үңілсе, оладың тегінде ежелгі көне дүниетаным мен әдет-ғұрып, салт-сананың ізі жатқанын байқауға болады.

Өлең құрылысы жағынан сыңсу көп жағдайда төрт тармақты, 10-11 буынды қара өлең үлгісімен келеді. Арасында жұбатулар жыр ағымымен 7-8 буынды шұбыртпалы шумақпен келеді.

Үйлену фольклорының келесі бір түрі – аушадия, қыз ұзату тойында айтылатын өлең. Ғалымдардың айтуынша, бұл ән тек Қазақстанның белгілі бір аймақтарында ғана айтылып, кейіннен ұмытылған сияқты. Ол жаңа қосылған жастарға арналады. У.Қыдырханов аушадиярдың айтылу мерзімі жөнінде: «...той үстінде, онда да, жоралғылардың бәрі аяқталып, жұрт құлағы босап қалғанда, қыз аттанар әредікте айтылады. Айтушы анау-мынау емес, жұрт тыңдайтын танымал ақын, ақылгөй адам болады», – дейді. Бұл өлеңде ақыл, үлгі, өнеге, тәлім тәрбие туралы толғаулар айтылады. Оны айтушы өзінің ақындық өнерін ғана емес, салт-дәстүрден хабардар екенін де көрсетеді. Сол себепті оның көлемі де айтушының қабілеті мен көңіл-күйіне қарай өзгеріп отырады. Жырда бірден бастап, жиырма беске, кейде тіпті елуге дейін санамалап, үгіт-насихат айтылады. Санамалап айтылатын өлеңдердің барлығы дерлік дидактикалық сарынға, қалыптасқан халықтық ұстанымдарды санамалап айтуға құрылады. Бірақ әрбір сан «аушадияр» сөзімен басталып, бір шумақпен түйінделеді. Мысалы:

Аушадияр – бір дейді,
Ашса кілем кірлейді.
Ата-анасын сыйлаған,
Ақ шалмалы пір дейді...
...Аушадияр он бір-ді,
Ақ қиғазға төндірді.
Ибраһим баласын
Құрбандыққа көндірді [12, 68-б].

Кейбір фольклортанушы ғалымдар «Аушадияр» өлеңін балалар фольклорындағы санамалға ұқсатса, кейде тойбастар, жар-жар, сыңсу ән-

өлеңдерінің құрамында қарастырады. Шыққан уақыты термеден бұрын деген де пікірлер бар. «Қазыналы Оңтүстіктің» 27-томында «Бақтиярдың қырық бұтағының» бірі ретінде қарастырылатын «Ақылды Ақым» қиссасында, аушадияр өте ертеде пайда болған жырлар жанрына жатқызылған [13, 197-б].

Аушадияр мәтіндері де той жырларының басқа түрлеріндегідей астарлы мағына, терең ой, көркем сөзге құрылып, үнемі кара өлең түріндегі төрт тармақты өлең шумағымен өріле бермейді екен. Аушадияр жыр үлгісі бұрындары жиі айтылған. Бірақ Кеңес өкіметі тұсында айтылмай, бүгінгі таңда халық жадынан мүлдем ұмытылды. Оның үлгілерін шетелдегі қандастарымыз сақтап, бізге жеткізген. Кейбір үлгілері ХХ ғасырдың 80 жылдары баспа беттерінде жарық көре бастаған. Аушадияр үлгілерін ел арасынан жинап, қайта жаңғыртқан Қазақстанның еңбек сіңірген мәдениет қайраткері, жазушы Уахап Қыдарханов.

Беташар – бұрыннан келе жатқан қазақтың келін түсіру тойында айтылатын ғұрыптық әндердің бірі. Беташар – жас келінге келген шаңырағының қадір-қасиетін, әрі-бері де өткен бабаларының халқына сіңірген еңбегін, ата-енесі мен тума-туысын таныстыру рәсімі. Ол үйлену ғұрпының екінші кезеңі – келін түсіру тойында орындалады. Беташар жыры үш бөлімнен тұрады. Бірінші бөлімінде әнші жігіт келіннің келбетін, сұлулығын жырлай келіп, оған өсиет-өнеге айтады. Екінші бөлімінде ақын термелете келіп, ауылдың қадірлі адамдарымен, ата-енесімен, абысын-ажындарымен, қайыніні-қайынағаларымен жеке-жеке таныстырады, әрқайсысына сәлем жасатады. Соңғы бөлімінде ақын келіннің жүзін көргендері үшін үлкедерден көрімдік сұрайды.

Ол жөнінде М.Әуезов: «Беташар» қалыңдық келіп түскенде айтылатын өлең. Жаңа ұя, жаңа қауым оған бейтаныс, оны солармен таныстыру шарт. Келін жастардың ортасында басына желек салып, бетін жасырып көлегейлеп тұрады. «Беташарды» күйеу жақтың біреуі айтады, ал қалыңдық өзіне арнайы айтқан ақыл-өсиетті қас қақпай, ұйып тыңдауы тиіс», – деген пікір айтқан. Ал жырдың тәлім-тәрбиесі турасында ғалым: «Әдетте өлең келіннің жастық көркін, сұлулығын мадақтаудан басталады да, енді ол өзінің күйеуін қалай сыйлап, қалай күтуге тиіс дегенге ауысады. Жас келін күйеуінің туған-туысқандарын қалай сыйлап, құрмет тұтпақ керек! Осы жай, әсіресе, мол айтылады. Ауылдағы жасы үлкен ағаны, жасы кіші іні, үйге түскен қонақты көргенде келін қандай болуға тиіс. Міне, жас келінге осының бәрі-бәрі тағылым түрінде айтылады. «Беташарда» айтушы ақын-жыршы, ауық-ауық сөзін бөліп, жас келіннің жолы үлкендерге тағзым етуін тілейді. Соның бәрін құптағандай, қабыл алғандай болып жас келін иіліп сәлем беріп, тағзым етеді», – дейді [17, 265].

Беташардың барлығы, ең алдымен жиналған жұртқа бағыттталып, одан кейін келінге келістіріп мақтау айтады. Бірақ келінге қатысты нақтылы бір сипаттар берілмейді. Беташар мәтінінде нақтылы портреттер кездеспейді. Беташардағы тұрақты өлең жолдары жаңа түскен келінге жұртын ата-енесінен бастап таныстырудан басталады. Бет ашушы адам әр адамды атап таныстырғанда келін оған иіліп сәлем беруі тиіс. Бұл тек беташардың кезінде ғана емес, күнделікті тіршілікте де сақталады. Беташар жыры елдің сыйлы, ең жақын туыстарын таныстырудан басталады. Таныстыру барысында адамның жақын-жуықтығын, атақ-абыройын, қызметін, есімін атап өтеді. Арасында әзіл-қалжың араластырып халықты бір сергітіп отырады. Мысалы:

Көз пішімін қарасам,
Түнде жанған панардай.
Тылтиған тұлып тұлғасы
Топан тыққан қанардай,
Келтектеген томардай
Қыдырбай деген қайнаған,
Оған да берші бір сәлем! [14, 251-б]

Осылайша ақын жігіт тойға жиналған көпшілік қауымның баршасымен таныстырып, жыр соңында өзіне де сәлем салдырады.

Үйлену тойлары әндерінің әуені ықшамдылығымен ерекшеленеді. Беташардың мән-маңызы мен мақсат-мұраты жөнінде М.Әуезов: «...Беташар өлеңінің не мақсаттан туып, не үшін айтылатынын тексерсең, мұнда үлкен мағына бар екенін аңғару қиын емес. Беташар – беті ашылған жастың бетін ашып, өмір таныту, әрбір елдің өзі қолданған жол-жобасын түсіндіру. Тәжірибесіз жас әйел жаңа өмірге кіріп, жаңа қауыммен ортасына келгенде, сол қауымның қадірлі, құрметті үлкендерін тану үшін қажет. Солардың әрқайсысының орнын білу керек. Жаңа қауымның қадірлейтіні кім, ұлық тұтып, сыйлайтыны кім, жаста еркелетіп аялайтыны кім, жас келіннің бұларды топ алдында танып, біліп алуы қажет. Үлкендердің алдында келіннің тәжім қылуы – сол жаңа шарттарға көндім, қабыл алдым дегенінің белгісі. Екінші үлкен мағына: беташарда қазақ елінің жаңа түскен келінді келешекте ана болуға, қадірлі келін, үлгілі жеңге болуға үйретеді. Бұл өлеңнен қазақ жұртының әйелге жалпы көзқарасы білінеді. Әйел – үй ішінің, ауылдың, ағайын ортасының ұйытқысы. Солардың жарастығы, гүлі, берекесі. Күйеудің – сүйеніші, тірегі. Дос тауып, туысқан құрып, беретін көмекшісі, досы. Өлеңде сол міндеттер толық айтылады», – деп тұжырымды пікірлерін білдірген [15, Б. 52-53].

Беташар – той жыры өлеңдерінің ішіндегі мазмұны жағынан ғибратқа толы, өлеңі жағынан көркем жанрлық дүние.

Қазақтың дәстүрлі ән өнерінде маңызды орын алатын, үйлену тойларында ерте замандардан бері айтылаты, халық тіршілігінде ерекше орын алатын – Жар-жар әні.

Қыздың ұзатылуы аяқталған соң, үйден аттанар алдында «Жар-жар» әні орындалады. А.Байтұрсынов «Әдебиет танытқыш» еңбегінде: «Жар-жар – қыз ұзатар үйде ұзататын қызды жұбату үшін айтылатын өлең. Жар-жарды екі жақ болып бастап, соңынан бір жақты етіп жібереді. Олай болу себебі, жұбатушының сөзіне әуелі жауап қайырылып отырады. Сонан соң жұбату сөз қыздың жақындарын жұбатуға ауып кетеді. Екі жақ болған жерінде жұбатушы жақ жігіттер болып, қарсы жағы қыздар болып айтады», – деп анықтама берген [16, 132-б]. Ал үйлену поэзиясын арнай зерттеген М.Әуезов: «Бұл әнді екі топтағы жастардың ән диалогы сияқты, қыз-жігіттердің екі жақты хоры болып орындалады. Басқа той әндеріне қарағанда «жар-жардың» қалыптасқан түрі мен мәтіні бар. Қос хордың өзіндік әуездері болады. Жігіттердің көңілді, шатыққа толы әндеріне қыздардың мұңлы (жабырқаулы) хоры жауап қайтарады. Әнді жігіт жағындағы жігіттер бір немесе екі шумақты хормен бастайды. Әннің әр жолынан кейін екі хор қайырма ретінде «жар-жарды» қайталайды. Ерлер хорының мәтінінің мәні әрқашан әзіл-қалжыңды жұбанышты. Ән қызды анасымен айырылысуды жоқтамауына көндіреді. Өйткені әкесін қайын атасы ауыстыратындай, анасының орнын қайын енесі басады, туып-өскен үйін жоқтамауға шақырады. Өйткені оны күйеу жігіт ауылындағы үй ауыстырады. Жігіттер хорының әр шумағына қалыңдық жағындағы қыздар хоры жауап қайтарады. Мұнды сазбен қыздар жігіттер әндеткен еркін жастық шақты жоғалту, құрбылар мен туған үйімен айырылысуын еш нәрсе де толықтыра алмайтындығын айтып дауласады», – деген [17, Б.175-176].

Жар-жар әндерінде теңіне қосыла алмаған қыздың қасіреті, өкпесі де жиі айтылған. Қыздар тобы ұзатылғалы отырған қыздың атынан қыз ғұмырының әділетсіздігі, қалың мал құрбаны, әйелдердің ауыр халі жайында айтады. Қыздар орындайтын жар-жар әні мұнды сарында орындалады. Өлең сөзі 11 буынды қара өлең үлгісімен немесе 7-8 буынды жыр ағымымен келеді:

«Жар-жардың» орындалу рәсімінен синкреттілік анық көрінеді. Ертеректе өлеңнің сөзінен гөрі, ғұрыптық мәні мен әрекетке, ырғаққа, музыкаға тереңірек мән берілген. Жар-жар мәтінінің жаттанды болып қалуы да сол себептен шығар. Жар-жардың келе-келе сөзі түрленіп, көркемдік сипаты салмақтанып, авторлық бояулар қосылып, әрлене түсті де, бірақ ғұрыптық мәні әлсірей бастады. Қазіргі таңда жар-жар жас отауға арналып айтылады. Ол екі топқа бөлінген хор күйінде емес, жеке әншінің орындауында айтылады.

Үйлену фольклорының бірі – тойбастар. Қыз ұзатып, келін түсіру сияқты т.б. тойларда тойбастар өлеңі айтылады.

Тойбастардың мазмұн-мақсаты той иесін мадақтап, отбасы құрғалы отырған екі жасқа игі тілек, бата, ақыл-кеңестер айту. Айтушының қабілетіне қарай жаттанды өлең түрінде де, өзі жанынан шығарған өлеңді айта береді. Өлең құрылымы 7-8 буынды жыр үлгісімен, 11 буынды қара өлең түрінде келеді. Тойбастар шілдехана, сүндет тойлармен басқа да қуаныштарда орындала береді. Тойбастарды ақындар бастап той иесін мақтаған, «Тойың тойға ұлассын», – деп тілек білдірген. Мысалы:

«Баста» десең бұл тойды мен қашпайын,
Алқа моншақ артыма тең тастайын.
Бес-алтау жел сөзбенен әуен айтып,
«Құтты болсын тойыңыз», – деп бастайын!

Той бастаушы той бастаудың оңай шаруа еместігін айтып, жол-жөнекей былайша өзін де мақтап өтеді:

Сұрасаң арғы атамды қол бастаған,
Ақ серке алшақ мүйіз қой бастаған.
Құтты болсын тойыңыз, той иесі,
Болып па, қолдан қиын той бастаған!

Сонымен қатар той жасаған адамды мақтап, ол кісіден сыйлық алмақ ойы барын былайша білдірген:

Белгісі той қылғанның отау жабар,
Қику сап жас балалар атқа шабар.
Той қылған қыз әкесі мырза болса,
Жігітке той бастаған шапан жабар.

Тойбастар әнінде той оқиғасына байланысып айтылатын жолдар да бар. Мәселен: «Сәрсенбі сәтті күні той жасапсыз, тойыңыз тойға ұлассын берекелі», «Сәрсенбінің сәтінде той жасапсыз, құтты болсын тойыңыз, той қылған үй», «екеу боп бір балаңыз шаттанасың, тойыңыз құтты болсын, қыз атасы», т.б. Той соңында айтылған әнді «Той тарқатар» дейді.

Тойбастар әнінің арнайы әні болмайды. Халық әндерінің біріне салып немесе қара сөз күйінше орындайды. Қазіргі тойларда айтылып жүрген «Тойбастар» әндері тоймен еш байланысы жоқ. Той төріне шығып, жаттанды бір әнді орындап шығады. Ән тойға, той иесіне, үйленіп жатқан жастарға қатысты мазмұнда болса, нұр үстіне нұр болар еді. Сонда тойдың көркі ашылып, әннің мазмұны мен әуені үндестік табады. Дәл бүгінгі таңда ескі халық әндерінің әуендері мен мәтіндері ұмытылып бара жатыр. Тойбастар әндерін осы ұмытылып бара жатқан ән үлгілері арқылы жаңалап, тойларда орындаса, ескіміз қайта жаңғырары сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Уәлиханов Ш. Көп томдық шығармалар жинағы. IV том. – Алматы: Толағай групп, 2010.
2. Алтынсарин Ы. Таңдамалы шығармалары. – Алматы: Ғылым, 1994.
3. Уахатов Б. Қазақтың тұрмыс -салт жырларының типологиясы. – Алматы, 1983.
4. Уахатов Б. Қазақ халық өлеңдері. – Алматы: Ғылым, 1974.
5. Қоңыратбаев Ә. Қазақ фольклорының тарихы. – Алматы: Ана тілі, 1991.
6. Ғабдуллин М. Қазақ халқының ауыз әдебиеті. – Алматы: Мектеп, 1974.
7. Қазыбеков М. Наурыз: жаңғырған салт-дәстүрлер. – Алматы: Қазақстан, 1991.
8. Кенжеахметұлы С. Ұлттық әдет-ғұрыптың беймәлім 220 түрі. – Алматы: Санат, 1998.
9. Керімов Ш. Күйеу келтір, қыз ұзат. – Алматы: Ана тілі, 1992.
10. Садырбаев С. Қазақ халық әдебиеті. – Алматы: Рауан, 1990.
11. Сейтжанов З. Халық әдебиеті. – Алматы: Қазақ университеті, 2002.
12. Матыжанов К. Қазақтың отбасы фольклоры. – Алматы, 2007.
13. Қазыналы Оңтүстік. 27-том. – Алматы: Нұрлы әлем, 2013.
14. Бабалар сөзі: Жүз томдық. 90 том. – Астана: Фолиант, 2012.
15. Әуезов М. Әдебиет тарихы. – Алматы: Ғылым, 1991.
16. Байтұрсынұлы А. Әдебиет танытқыш. – Алматы: Атамұра, 2003.
17. Қазақ өнерінің тарихы. III томдық жинағының I томы. – Алматы: Өнер, 2007.

ЖАКСЫЛЫҚ А.Т., АЛТЫНБЕКОВ Қ.С. КАЗАХСКИЙ СВАДЕБНЫЙ ФОЛЬКЛОР.

В статье рассматривается специфика исследований, посвященных казахскому свадебному фольклору, определяется его познавательное и воспитательное значение, роль и место в устном народном творчестве.

Ключевые слова: фольклор, устное народное творчество, поэзия, эпитет, метафора, вариант.

JAKSYLYK A.T., ALTYNBEKOV K.S. KAZAKH FOLK WEDDING.

This article discusses the features, research and educational values of Kazakh wedding folklore, which has an important place in the oral folk literature.

Keywords: folklore, oral folk literature, poetry, epithet, metaphor, option.

УДК 372.6521044

WAYS OF IMPROVING SPOKEN ENGLISH THROUGH SONGS

ZHAKSYLYKOVAD.N., NURAHMETOV E.

The article discusses using songs to improve speaking. The English songs are successful to make the students interested in learning speaking. Drilling the students some vocabularies with English songs could make them speak English correctly. Using different topics and songs in each lesson could make the students enjoy with the activities. They will not be bored because they will listen to the different songs and they will do various activities. By using the English songs the students would get more new vocabulary. They can provide valuable practice for speaking, listening and language practice inside and outside of the classroom but what is really interesting is how to motivate the development of skills for the progressive development of the use of English.

Keywords: Song, English, teaching speaking, motivation, listening.

Music is one of the most effective ways to influence the feelings and emotions of any person. This is an integral part of our lives, we all have musical preferences, and the vast majority of people regularly listen to the radio or songs of their favorite authors. Music is a part of the culture of each people, which means that if you listen to the music of the people and the language is spoken in the same language, it is possible a deeper understanding of their culture, way of life, traditions and worldview.

Even in the XIX century scientist I. Dogel found that under the influence of music to change blood pressure, pulse rate of the heart muscle, rhythm and depth of breathing, as the animals and man. Some surgeons are included Russian songs during complex operations: according to their observations under the influence of music all the processes in the body of patients proceeded calmly and harmoniously. Outstanding Academician Behterev believed that music has a positive effect on breathing. All this creates conditions for the use of songs in the process of learning a foreign language[1].

Often in ancient Greek schools there were practicing singing the lyrics[2]. Ushinskii believed that singing together in the classroom - it is a powerful pedagogical tool that organizes, integrates school, educates their feelings. Well-known educator John Amos Comenius wrote that he who does not know the music, is likened to people who are illiterate. According to Mr. Levy, «Music is one of the most effective ways to influence the feelings and emotions of students, which is a strong psychological stimulus penetrating the subterranean depths of consciousness»[3].

On the relationship between art and foreign language is written by G. Blello and K. Helvig: «Music and art are interpreted freely, leave a trace in the cultural consciousness, stimulate creativity, and language cause the individual response» [4, 179].

The same authors describe the basic features that combine music and foreign languages:

- 1) physiological (promotes memorization);
- 2) emotional (causing feelings);
- 3) socio-psychological (reinforcing dynamics in the group);
- 4) cognitive (thought processes contributing to);
- 5) exercises the function of the unconscious (complex language structures memorized at an unconscious level);
- 6) Communicative (promoting dialogue);

Methodical songs in foreign language teaching, in our opinion, can be summarized as follows:

- The songs are a means of lasting learning and expanding vocabulary as include new words and expressions. The songs familiar vocabulary is found in a new context, which contributes to the development of the so-called linguistic flair and an increase of associative links in the memory. The songs are common realities of the country of studied language, means of expression, which contributes to the development of students' knowledge of the stylistic features of the language and a deep understanding of the specific foreign culture;

- The songs are better absorbed and activated grammatical phenomena of language. There are educational songs for learning the most common designs. These rhythmic, accompanied by explanations, commentaries, as well as tasks and activities (the purpose of which - to check understanding and discussion of the contents);

- Contribute to the song mastering the skills of foreign language pronunciation, development of musical ear. Scientists have proved that auditory attention, musical ear and the auditory control go hand in hand with the development of articulation apparatus. Practice and frequent repetition on simple melodic figure, short songs to help secure the correct pronunciation, articulation and accent rules, especially the rhythm, melody, and so on. e.t.c.;

- Contribute to the implementation of the song tasks of aesthetic education of students, promote team building, help to reveal creative abilities of each. When using music in the classroom creates a favorable psychological climate in the group, psychological stress is removed, activity develops as monologue and dialogic speech, supported by interest in learning a foreign language, increasing the emotional tone[5].

G.A.Kitaygorodskaya used in its intensive course before classes and during breaks popular songs the target language country, that they are constantly at the hearing in students. As a result, many remembered the words of the songs, sang them, they asked about something unknown[6, 154]. This example proves that music, well-chosen teacher, promote foreign language communication.

Developmental aspect of foreign language culture involves purposeful development in students: a) speech abilities; b) mental functions related to speech activity (verbal thinking, memory, attention, imagination); c) the ability to communicate; d) motivation to further mastery of a foreign language culture.

The educational aspect of foreign language culture means the following. Foreign Language - is the means by which it is possible not only to acquire and demonstrate their cultural level, their ability to think, but also the means by which you can assess someone else's idea, someone else's work. This is the key to a different culture, therefore, in the process of mastering a foreign language culture in the students brought a sense of interest in other cultures, a sense of mutual understanding, tolerance and respect for other cultures. Learning a foreign language aspect of culture lies in the fact that the student masters the necessary kinds of speech activity - speaking, writing, reading, listening [7].

Every aspect of practically significant: a cognitive effect on motivation, developing facilitates the mastery of foreign language culture, upbringing contributes to that, and another, and they all appear in a special way when used in learning a foreign language of music. However, as a rule, pieces of music used fragmentary, unsystematic, and therefore can not be in the traditional form of use are perceived as a full-fledged tool of foreign language teaching. In most cases, work with a song comes down to reading the text, the translation of unfamiliar words and phrases and write them in a notebook, listening to songs and playback it. In our opinion, the greatest effect in the use of music for the development of foreign language communication skills can only be achieved in a regular comprehensive utilization of musical clarity and variety of exercises.

Despite all the advantages of using a song in a foreign language training, educational complexes do not contain a sufficient amount of song material. At the primary and secondary stages of education needs teacher selected song material corresponding to the practical purposes of this stage of education and age characteristics of students.

Criteria for the selection of songs can be as follows:

- The song has to be a pleasant, rhythmic, not too long, have a chorus;
- It should motivate interest of students;
- Appropriate to the age and level of training of students;
- To reflect regional geographic specifics;
- Voice of the singer should be clear [8, 28];

On the lesson of foreign language songs can be used to achieve different goals and practices, and developing educational objectives, namely:

- 1) as the phonetic charge at the initial stage of the lesson (for phonetic charging suitable children's songs, as they are simple, rhythmic and catchy)
- 2) for a lasting assimilation of lexical and grammatical material;
- 3) to encourage the development of language skills and abilities;
- 4) to relax during a lesson, when students have psychological and physical stress and need discharge, relieve tension and restore performance.

Griffe states, «Teaching English using song has many advantages for students in improving their pronunciation and also gives the knowledge about the differences between pronouncing in British. Griffe says,» Song is part of music that you sing through words. It closely related to speaking, because speaking is an action of having a communication with the others in using oral language. Oral language can be defining simply just an activity which is combining the words together into something understandable[9,10-39].

The example of students' speaking task, we used the song entitled I Have a Dream.

For the Learning Goals, through this lesson, students are expected to be able to: (a) Giving personal information; (b) Giving opinions; (c) Giving and responding an opinion about something; (d) Asking for an agreement and responding to an agreement; (e) Answering question related to the song entitle «I Have a Dream»; (f) Study Items: English song entitled «I Have a Dream» (by Westlife)

I Have a Dream
I have a dream, a song to sing
To help me cope with anything
If you see the wonder of a fairy tale
You can take the future even if you fail
Chorus:
I believe in angels
Something good in everything I see
I believe in angels

When I know the time is right for me
I'll cross the stream,
I have a dream
I have a dream, fantasy
To help me through reality
And my destination
Make it worth the while

Pushing through the darkness

Still another mile

(back to chorus)

Speaking Assessment Questions:

- 1) What would you do to achieve your dream?
- 2) What's the destination of your live?
- 3) Do you like singing English Song?
- 4) What is your favorite one?
- 5) What is the wonder thing about you?

You might use another task such as filling with missed words of a song. Such kind of a task must be interesting for students and it is enjoyable way of checking students listening ability. For example song presented by «Beatles».

All my loving to you

Close your eyes and I'll _____ you,

Tomorrow I'll _____ you;

Remember I'll always be true.

And then while I'm away,

I'll write home ev'ry day,

And I'll send all my _____ you.

I'll pretend That I'm _____

the lips I am _____

And hope that my _____ will come true.

And then while I'm away,

I'll write home ev'ry day,

And I'll send all my _____ to you.

All my loving I will send to you.

All my loving, darling I'll be true

(kiss, miss, loving, kissing, missing, dreams, loving)

Topics for discussions and conversations can become the content of modern, popular songs among the youth. Of course, they must be interested in the content, or students will not have an incentive, motivation to the statement of opinion, debate and subsequent execution of the song. With today's Internet capabilities have the opportunity to choose the songs on almost any topic of interest, affected in CMD or beyond it, but it is of interest to students.

Lexical-grammar songs advisable to enter with some advance program with a view to the introduction of new material, students easily recognize him. This will greatly facilitate the introduction, consolidation and use of lexical and grammatical material of songs in their respective speech situations [10, 218].

Methods of use of each song provides a preliminary introduction, intensification and consolidation of the lexical and grammatical material used songs. An exemplary sequence of operation with the song:

1) preliminary conversation associated with the content of the songs, students survey, drafting, tables, comparison of phenomena alien and native culture, which can be referred to in the song. Installation of the first perception of the song;

2) listening to the song; familiarity with the musical side of the tracks;

3) verification of the understanding of the song content (text translation of the joint efforts of students under the guidance of a teacher). In advanced stages it is advisable students' attention to interesting wording, stylistic features of the lyrics;

4) performance promotes better assimilation of new material, assignments and exercises to the song;

5) Read the lyrics to the sounds and intonation;

6) Practice songs in the process of execution of the joint;

Implementation of the learning objectives is only possible when the affected emotional sphere of pupils, take into account their individual characteristics and personal experience. The organization regularly works with songs facilitates foreign language learning process, both for teachers and for students. The teacher should be aware of the importance of just a regular, rather than a fragmented work with songs. It is also necessary to know the features of the application as the songs methodical reception, the main selection criteria for foreign language lessons, the purpose of their use, the stages of work with songs. In order to maintain students' interest in this type of work it is recommended to change the form of work with the song, to develop new kinds of tasks and exercises, use a handout.

It is important to understand that the song is one of the strongest incentives for the further study of a foreign language, the song may its contents be encouraged students to express their own thoughts, attitudes, evaluations anything. In addition, authentic, well-chosen songs develop thinking, attention and memory of students, helping involuntarily retained in memory composite material, speech cliches, stable expression. In addition, the music has a positive effect on the formation of the personality of students, their character and mood, as well as forms aesthetic taste. Therefore, one should not underestimate the role of music and songs in the process of learning foreign languages.

REFERENCES

1. <http://festival.1september.ru/articles/588766/>
2. <http://www.ligis.ru/librari/3390.htm>
3. <http://festival.1september.ru/articles/100399/>

4. Blell G., Hellwig.K. Bildende Kunst und Musik im Fremdsprachenunterricht. – Frankfurt/M., 1996 – 385 p.
5. <http://www.yugzone.ru/brainmusic/child-music.htm>
6. Kitaygorodskaya G.A Teaching intensively foreign languages: theory and practice - M.: Russian language, 1992. - 254 p.
7. http://www.gramota.ru/biblio/magazines/mrs/28_250
8. Gebel S.F Using songs in foreign language lesson.//IASH №5, 2009. – p. 28-30
9. Griffe, D.T. 2001. Songs in Action. Hertfordshire: Prentice Hall International 252p.
10. Galskova N.D., Gez N.I. Theory of teaching foreign language: Linguadidactic and method – M.: «Akademiya», 2004. – 336 p.

ЖАҚСЫЛЫҚОВА Н.Д., НУРАХМЕТОВ Е.Н. АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ ӘНДЕР АРҚЫЛЫ АУЫЗЕКІ СӨЙЛЕУДІ ДАМУ ТУРАСЫ

Бұл мақалада ағылшын тіліндегі әндер арқылы ауызекі сөйлеуді дамыту жайында қарастырылады. Сөйлеуді үйрету барысында ағылшын тіліндегі әндерді қолдану аса ұтымды. Әндердің көмегімен жаңа сөздерді қайталау барысында ағылшын тіліндегі сөздерді дұрыс айтуға машықтайды. Әр сабақ сайын жаңа әндерді пайдалану сабақты қызықты ете түседі. Оқушылар әр түрлі әндерді тыңдау арқылы әрі түрлі тапсырмаларды орындаған соң сабақта жалықпайды. Әндерді қолданудың арқасында оқушылар сөздік қорларын үнемі жаңартып, толықтырып отырады. Сөйлеуді сыныпта және сыныптан тыс жетілдіруде, тыңдап түсінуге қалыптастыруда әндердің үлкен маңызы бар, алайда ең қызықтысы ағылшын тілін қолданудағы қабілеттерді ілгері дамытуға түрткі болуында.

Кілт сөздері: ән, ағылшын тілі, сөйлеуді үйрету, мотивация, тыңдап түсін.

ЖАҚСЫЛЫҚОВА Н.Д., НУРАХМЕТОВ Е.Н. СПОСОБЫ РАЗВИТИЯ УСТНОЙ РЕЧИ С ПОМОЩЬЮ ПЕСЕН НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье определяется дидактическая ценность песен в работе по совершенствованию речевых навыков изучающих иностранный язык. Содержательный аспект песен на английском языке привлекает внимание студентов, способствует формированию интереса к языку. Повторение слов из английских песен формирует орфоэтические навыки. Разнообразная песенная тематика влияет на активность обучающихся: они не скучают на занятиях, проявляют интерес к выполнению заданий, охотнее участвуют в различного рода мероприятиях. Песни на английском языке позитивно влияют на усвоение новой лексики, они широко используются при выполнении практических заданий на говорение и слушание – как во время урока, так и во внеклассной деятельности. Песни – действенное средство для повышения мотивации в изучении английского языка и развития навыков его использования.

Ключевые слова: песня, английский язык, обучение говорению, мотивация, аудирование.

АНДЕРСЕН ЕРТЕГІЛЕРІ МЕН ҚАЗАҚ ЕРТЕГІЛЕРІНІҢ СЮЖЕТТІК ТИПОЛОГИЯСЫ

МИРЗАХМЕТОВА М.Э., АЙТБАЕВАН.К.

Мақалада дат жазушысы Ханс Кристиан Андерсен ертегілері мен қазақ ертегілерінің сюжеттік типологиясы қарастырылады. Сюжеттік типологиясын салыстыру арқылы екі елдің мәдени құндылықтарындағы ұқсастықтары мен айырмашылықтарын көрсету көзделді. Ертегілердің сюжеттері халықтың тұрмыс-салты мен еңбек процесіне байланысты туылып, қоғамдық даму жағдайларына сәйкес өсіп ұлғайған. Соған сәйкес, халықтың арман мүддесі, дүниетанудағы ой-өрісі, таптық көзқарасы, тұрмыс-тіршілік және қоғамдағы салт-сана жайлары туралы құнды мағлұматтар ертегілер мазмұнында орын тапқан.

Сонымен бірге, ешбір ұлт әдебиеті жеке күйі кешіп, дара дамымайтыны анық. Қай халықтың сөз өнері болсын, ол басқа ұлт әдебиеттерімен тығыз қарым-қатынаста, өзара байланыста өседі, өркендейді.

***Кілт сөздер:** ертегілер, сюжет, жанр, идея, мотив, эпизод, компонент.*

Фольклордың қара сөзбен айтылатын ерекше мол түрінің бірі – ертегі. Ол – халықтың ауызша айтатын көркем әңгімесі. Осы ауызша әңгімелері арқылы еңбекші халық бақыт, еркін өмір, жайлы мекен туралы үміт, армандарын баяндайды. Ертегіде баяндалатын сан алуан қызық уақиғалар шындықтан гөрі, көбіне қиял дүниесінен туылған. «Ертегі» деген аты «ертедегі», «ертеде», «ерте күндегі» деген сөздерден туған. Кейде «ертек» деп те айтылады. Содан ертегі айтушыны «ертегіші», «ертекші» дейді. Көп ертегілердің басы «ертеде бір бай бопты», «ертеде бір хан бопты», «ертеде бір кемпір мен шал болыпты» деп басталады. Ол ертегінің айырылмас бір элементі ретінде жүреді. Қазақ ертегішілер өз ертегілерін мынандай өлең жолдармен бастайды:

«Ерте, ерте, ерте екен,
Ешкі жүні бөрте екен,
Қырғауылы қызыл екен,
Құйрық жүні ұзын екен»[1, 59].

Осылайша ертегінің алдында үнемі айтылып отыратын дағдылы сөздер, ертегінің жолын ашады, мән-мағынасын аңғартады. Бұл өлең жолдары тыңдаушыны ертегінің өзінің айшығы, өрнегі бар екеніне мән бермек, сонымен қатар әңгіменің ерекшелігіне бейімделе берсін деген мақсатта айтылмақ.

Көптеген халықтардың ертегілері өзінің сюжеттік құрылысы жағынан біркелкі болып келеді. Мұндай бірыңғайлық біраз ғалымдардың көңілін аударған. Солардың ішінде совет ғалымы В.Я.Пропты ерекше атап кеткен жөн. Ол өзінің «Морфология сказки» (1928) деген еңбегінде жалпы ертегі сюжетінің біркелкілігін тарих пен этнография тұрғысынан зерттеп, ертегі құрылымының заңдылықтарын ашып берді [2, 156]. Жалпы алғанда, түрлі халықтар әдебиетінде кездесетін ұқсас сюжеттер мен мотивтердің қалыптасуының екі жолы байқалады. Бірі – әдеби байланыстар негізінде болса, екіншісі – ешқандай әдеби, мәдени байланысы жоқ елдер әдебиетіндегі сюжеттік қайталанулардың кездесулері болып табылады. Алғашқысы, яғни әдеби байланыс арқылы енген сюжеттердің болуы, халықтар арасындағы туыстық, бір негізден тараушылық, болмаса тікелей өзара байланыстар мен алмасулардан туындағаны сөзсіз. Ал еш байланысы жоқ, территориялық жағынан алыс жатқан, тарихи туыстығы жоқ елдердің әдебиетінде кездесетін ұқсастықтар, әрине, таңқаларлық жайт.

Сюжет желісі бірдей ертегілер әр халық әдебиетінде кездеседі. Ал оның туындау себептері мен ұқсастығы адамзат санасының болмыстық бірлігінде жатқанға ұқсайды. Қоғамдық, танымдық, тұрмыстық тіршілігі ұқсас халықтар әдебиетінде мұндай тақырыптық және композициялық бірліктегі сюжеттің кездесеуі заңды. Себебі, сюжет те, кейіпкер де, идея да өмірден алынады. Өмірдегі тұрмыс-тіршілігі ұқсас халықтардың дүниетанымы да ұқсас, сол ұлттық дүниетаным тұрғысынан қалыптасатын әдебиеті де, мәдениеті де ұқсас болып келеді. Бұл табиғат заңдылығы іспетті.

Андерсен ертегілері мен қазақ ертегілерінің сюжеттер құрамында тек өзіне тән ертегілермен қатар, сюжеті ұқсас ертегілер де бар. Олардың көбі тарихи-типологиялық жағдайда пайда болса, біразы тарихи-генетикалық, яғни туыс халықтарға ортақ болып табылады. Ал кейбірі, тарихи-мәдени байланыс нәтижесінде туындаған сюжеттер. Сол себепті, Андерсен ертегілері мен қазақ ертегілерінің арасында таза ұлттық, халықаралық, көшпелі сюжеттер қатар өмір сүретінін көре аламыз. Андерсен ертегілерінің сюжетінен оның фантазиясы мен халық ішінде сақталған аңыздар, ертегіге керемет сюжет беріп тұрғанын байқауға болады.

Дат жазушының барлық туындыларында сюжет негізінде әділдік әділетсіздікті, мейірімділік жауыздықты жеңетіндігінде терең сенімі бар. Андерсеннің ертегілері сюжетінің басты бір ерекшелігі – өмірді үнемі қозғалыста екендігін көрсету деп біледі. Соған байланысты, көп жағдайда жазушының ертегілер сюжетінде адамның еңбекке құштарлығы өте жиі көрсетіледі. Жатып ішер, жалқау адамды адамның соры деп сипаттайды. Андерсен, адам бұл фәниге келген соң, тынымсыз еңбек етеді және сол қозғалыстың арқасында ол дамуы қажет деп есептейді. Жазушы, еңбекқор өз

дегенінен қайтпайтын, адамды еңбекке жетелеуді қажет екенін өз ертегілерінен байқатады.

Жалпы ертегі халық ауыз әдебиетіне жатады. Әдебиеттану саласындағы біршама ғалымдарды қазақ ертегілеріндегі көркем сюжеттердің шығу тегі қызықтырады. Ертегі жанрын алғаш монографиялық деңгейде зерттеген фольклортанушы, ғалым Б.Әзібаеваның еңбектерін ерекше атап өту қажет.

Ал, зерттеуші Ш.Қ.Сәтбаева бұл мәселені дүниежүзілік әдеби байланыстар тұрғысынан қарастырады. Ғалым зерттеулеріндегі көркем сюжеттер желісін бір ізге сала қарастырғанда белгілі бір жүйелілікті аңғаруға болады. Ш.Сәтбаева бойынша, сюжет – ертегінің жетекші компоненті екендігін, шығармадағы көркемдік қызметті атқарып тұратынын атап өтті. Сонымен қатар, ғалым қазақ ертегілеріндегі сюжет желісі келесі эпизодтардан тұратынын даралап көрсетті:

1. Кәрі ата-ана.
2. Кейіпкердің дүниеге келуі.
 - а) ғайыптан дүниеге келу,
 - ә) төтем-бабадан дүниеге келу,
 - б) баба аруағының жәрдемімен дүниеге келу,
 - в) мұсылман әулие-әмбиелерінің, пірлердің көмегімен дүниеге келу,
3. Кейіпкердің қалыңдығын іздеп шығуы:
 - а) жолдағы оқиғалар (әр түрлі мақұлықтар жолығып, оларды жеңуі және достасуы),
 - ә) болашақ қалыңдығының әкесінің жұмысшыларына (тазша, қойшы) жолығу, солардың кейпіне ену.
 4. Болашақ қалыңдығының ауылына кездейсоқ келуі:
 - а) Қалыңдықтың әкесінің аулында жұмыс істеуі,
 - ә) Қалыңдықтың әкесінің әрқилы шарттары мен тапсырмаларын орындауы,
 - б) Таққа отыруы.
 5. Еліне оралуы [3, 51].

Міне, бұл – қазақ ертегілерінің сюжет негізінде жасалған схема. Алайда, схема түптеп келгенде барлық көркем ертегілерге тән. Басқа сөзбен айтқанда, көптеген халықтар ертегілеріне тән құбылыс. Айтылып өтілген элементтер – ертегі сюжетінің қаңқасы ғана. Ал ертегінің сюжет ретінде дамыған процесі, бұл қаңқаға өзіндік жан бітіріп, қан жүгіртеді. Соның нәтижесінде әрбір бөлек аталған элемент көптеген қосалқы мотив, ситуация, эпизодтармен толықтырылады, тіпті заман ағымына байланысты ол қосымшалар дамып, басқа күйге түсіп, өзгеріп те отырады. Ғалым Ш.Сәтбаева өз зерттеулерінде мынадай ерекше бір жайға көңіл аударады.

Зерттеушінің айтуынша, «қазақтың шығыстық ертегілер сюжеті бойынша құрылған кейбір ертегілерде, перзентсіз ата-ана көпшіліктің мазағына қалады. Бұл – шығыс халықтарына енген салт деп есептелінеді. Мұндай салттың бір сипаты «Батыр Әлібек» қазақ ертегісінің желісінде кездеседі. Ертегі желісі бойынша Бай бәйбішесімен екеуі, Құдайдан бала тілеуге тоғыз нарға тоғыз тоғанақ жүк артып, тоғыз ту бие жетектеп, жолға шығады. Жолаушылар бірнеше күн жүрген соң, өзен бойында будактап бұлтпен араласып шыққан көк ала түтін, қалың елге кезігеді. Бұл бір үлкен той-тойлап жатқан ауыл болады. Тойдың кімдікі екенін білу үшін ауылға жақындап келгенде, жолаушылардың алдарынан бір жас әйел кездеседі. Жас әйелден жөн сұрасқан соң, олар сол елдің пәленше деген байы, баласын сүндетке отырғызып, соған жасап жатқан тойы екенін біледі. Оған қоса, жас әйел:

«Ұлдыларға орын бар,

Қыздыларға қымыз бар.

Ұлы-қызы жоқтардың,

Бұл жиында несі бар?!» – деп жауап қатады екен [4, 206].

Мұндай салт халықтардың көне тайпалық-рулық қатынастары кезеңінен қалған тәрізді. Себебі, ол кезде баланың тууы рудың ары қарай жалғасатындығын білдірген. Сол себепті баласы жоқ жандардың тегі жалғаспайды деп саналған, бұған сол адамның жеке басының кемшілігі іспетті қараған.

Таңғажайып туылу немесе таңғажайып балалар сюжеті Андерсен мен қазақ ертегілерінде де кездеседі. В.Я.Пропп ертегі сюжеттерінде персонаждардың таңғажайып түрде дүниеге келудің бірнеше түрмен берілетінін анықтаған: 1) жемістен немесе өсімдік дәнінен дүниеге келу, 2) дұғадан дүниеге келу, 3) ішкен судан құрсақ көтеру арқылы дүниеге келу, 4) кісінің қайталанып дүниеге келуі, 5) пештен (ошақтан) дүниеге келу, 6) марқұм болған хайуанның терісінен дүниеге келу, 7) балықтан немесе ағаштан адам жасап, оған жан беру [2, 125].

Өсімдік дәнінен дүниеге келу сюжетін Андерсеннің «Түйме қыз» ертегі сюжетінен көре аламыз: «Ертеде бір перзент көрмеген әйел «балам болса» деген ой жатса да, тұрса да көкейінен шықпапты. Күндердің күнінде әйел өзі сиқыршы, балгер кемпірге барып, перзент сұрайды. Сиқыршы кемпір арпа дәнін беріп, гүл өсіретін құмыраға отырғыз деп айтады. Әйел сиқыршы кемпірге «рақметін» жаудырады. Үйге келіп, арпаның дәнін гүл егетін құмыраға егеді. Сол-ақ екен, әлгі дәннен қызғалдаққа ұқсас ғажап гүл өсіп шыға келеді. Гүлдің жапырақшалары әлі ашыла қоймаған гүл қауызы сияқты жиырылып тұрады. Бір мезет бірдеме тырс ете қалады да, гүл қауызы ашылып кетеді. Бұл нағыз қызғалдақ болады. Оның қақ ортасындағы жасыл

текшеде түймедей ғана қыз отырады. Өзі соншалық нәзік, үлкендігі түймедей-ақ, оның «Түйме қыз» аты содан шығады» [5, 156].

Марқұм болған хайуанның терісінен дүниеге келу сюжетін «Құйыршық» ертегінің сюжетінде көре аламыз: «Баяғыда кемпір мен шал болыпты. Кемпір мен шал бір балаға зәру болыпты. Бір күні кемпір сиырының сүтін қазанға пісіріп, сүтті басқа ыдысқа аударып, қазандағы қаспаққа қарап: «Иа Алла, егер біздің баламыз болғанда осы қаспақты қырып жер еді», – деп мұңайыпты. Айтып ауыз жиғанша «Апа, апа, мен бармын ғой, мені керегеден алып жерге түсірші. Қарным ашты. Қаспақ қырып жеймін», – деген кіп-кішкентай баланың дауысы шығады. Кемпір дауыс шыққан жаққа қараса, керегеде ілулі тұрған құйыршық, сойған қойдың құйыршығы кемпірдің көз алдында құдайдың құдіретімен сүп-сүйкімді, үлкендігі құйыршықтай ғана балаға айналады. Қуанышы қойнына сыймай, тосыннан келген бақыттан басы айналған кемпір алғашқыда сенерін де, сенбесін де білмей тұрып қалады. Сенейін десе, құйыршық қалай бала болады, сенбейін десе, құйыршық бала өзі қазанға секіріп түсіп алып, қаспақ қырып жеп отыр. Кемпір, тойған қозыдай боп, қаспаққа тойған құйыршықты шалғышының етегіне сала салып, өзі көйлегінің етегіне сүріне-қабына оншақты тоқты-торым, қой-қозысын бағып жүрген шалына қарай «сүйіншілеп» жүгіреді. Шал мен кемпірдің қуанышында шек жоқ. Құдай берген құйыршық бала қолды-аяққа тұрмай, «барып кел, алып келдің» бәрін атқарып, атасы мен апасының құдайдан сұрап алған баласы болады да қалады» [4, 98].

Сюжетте перзентсіздік мотиві әлем әдебиетінде көнеден келе жатыр. Қазақ әдебиетінде перзентсіздік сюжеті алғашқы көрінісі Х-ХІ ғғ. көне түркі жазба ескерткіші «Қорқыт ата кітабында» кездеседі. Сондай-ақ, «Қарамерген», «Жарты Төстік», «Қарамолда», «Қарға Шаһизат» және Андерсеннің «Түйме қыз» ертегілерінде кездестіруге болады. Бұл мотив, Ш.Сәтбаеваның атап көрсеткеніндей, халықтардың көпшілігіне ортақ және жалпы сюжеттік желінің бастауы болып табылады. Мыңды айдаған бай адам бір перзентке зар болады. Өмірден баз кешіп, әулие аралап, бала тілейді. Оқырманды бірден баурап алып, адамгершілік, жанашырлық сезімдеріне қозғау салатын бұл мотив төңірегінде әлеуметтік мәселелер де сөз болып отырады. Көп жағдайда шығарма осы мотивтен басталып, оқиға сюжеті осы мотив төңірегінде өрбиді. Мысалы, «Жарты Төстік» ертегінің сюжетті перзентсіздік мотивімен басталады: «Баяғыда өткен заманда бір бай болыпты, мал-мүлкі көп болыпты, сөйтсе де өзінен туған не ұлы, не қызы болмапты» [4, 56]. «Түйме қыз» ертегісінің сюжеті де осы мотив арқылы басталады: «Ертеде бір перзент көрмеген әйел болды. Балам болса деген ой жатса-тұрса көкейнен шықпады. Бірақ баланы қайдан алады».

Түркі тілдес халықтардың, сондай-ақ, жалпы әлем халықтарының әдебиетінде кеңінен таралған сюжеттердің бірі – аян түс мотиві. Мұнда, жас ханзада сипаты жаннан асқан сұлу қызды түсінде көріп ғашық болады. Қыз да оны сүйеді және жолына қарайлап жүр екен. Осы сезім жан-дүниесін жаулаған жас жігіт әбден азап шегеді. Аталған сюжет шығармаға фантастикалық элементтердің кірігуіне және сюжеттің ширыға түсуіне себепші болады. Аян түс тек сүйіспеншілік сезімін жеткізуде ғана емес, төніп келе жатқан қауіп-қатер немесе жақсы оқиғалардың да хабаршысы іспетті. Осы арқылы кейіпкерді болашақ оқиғаға психологиялық тұрғыда дайындап алу ісі жүзеге асады. Болмаса көп сөзділік, ұзақ баяндаудан гөрі кейіпкердің осы аян түсі арқылы маңызды мәселелерді, күтпеген тосын жайларды шағын эпизодпен жеткізу тәсілін де қолданылады. Мысалы, аян түс көру сюжетін «Түсін іздеген жігіт» ертегіден көре аламыз: «Бір байдың қойын бағатын қойшылары көп болады. Сол көп қойшылардың ішінде ақылды бір қойшы болыпты. Күндіз кешке шейін қойын жайып шаршап келіп жатқан әлгі қойшы жігіт түнде түс көреді. Түсінде бір омырауында күн, бір омырауында ай көреді. Ертеңінде тұрған соң түнде көрген түсіне ғажайыптаныпты. Сол маңындағылар жори алмаған соң, түсін жорыту үшін сапарға аттанады. Бұл сапарда көптеген қызық оқиғаларды бастап кешіріп, патша қызын алады. Әйелі жүкті болып, егіз бала табады. Баланың біреуі ұл, біреуі қыз болады. Күн өтіпті, ай өтіпті, балалары өсіп талпына бастайды. Шалқасынан түсіп тынығып жатқан әкесінің омырауына екі бала келіп жабысып ойнағанда, жігіттің ойына баяғыда көрген түсі елестеп: «Түсімнің мен іздеп шыққан жоруы осы екен ғой», – деп тұжырып, қуанышқа бөленіпті» [4, 68].

Басқа ертегілер сюжетінде перзентсіздік зары өткен хан жас қызға үйленеді немесе әулие-әмбиелерді кезіп бала тілейді. Кейбір ертегілер сюжетінде құстың, жыланның немесе арыстанның етін жеп, жүкті болады. Мысалы, «Ер Төстік» ертегісінің сюжетінде кемпір жарты төстік жеп жүкті болса, «Әлібек батыр» ертігінің сюжетінде кемпір арыстан етіне жерік болады: «Арыстан етіне жерік болғанын шалына айтады. Шал ертең ерте тұрып, ақбоз атқа мініп, қынай белді буып, қылышын мойнына асынып, Арал тоғайға барады. Тоғайда арыстанға тап болады. Шал арыстанға оқ шығармай, қанжар салып, басын кесіп алып, арыстанды екіге бөліп, ақбоз атқа артып алып қайтады. Ақбоз атты жеделдете тебіне, қуанышы қойнына сыймай, үйіне келеді. Келе сала, арыстанның етін тай қазанға асып пісіреді де, үлкен астауға турап, жерік болған кемпіріне бере бастайды. Кемпір арыстанның етін астаудан қос қолдап ол ұртына бір, бұл ұртына бір тығады. Сүйегін мұрнынан сығып тастай береді. Тоғыз ай, тоғыз күн болып, мезгілі жеткенде кемпір арыстандай бір ұл табады» [4, 23].

Андерсен және қазақ ертегілерді салыстырып, олардың сюжеттік типологиясында кейбір ерекшеліктер барлығын байқаймыз. Төмендегі берілген сызбадан Андерсен және қазақ ертегілеріндегі сюжет жүйесіндегі ұқсастықтар мен айырмашылықты көре аламыз:

Андерсен ертегілері мен қазақ ертегілерінің сюжеттік типологиясы

Сюжеттер	Андерсен ертегісі	Қазақ ертегісі
Перзентсіздік	«Түйме қыз»	«Жарты Төстік»
Перзентсіз ата-ана көпшіліктің мазағына қалуы	-	«Батыр Әлібек»
Ғажайып туылу	«Түйме қыз»	«Құйыршық»
Ерекше белгімен туылу	«Алтын бала»	«Алтын Айдар»
Аян түс көру	-	«Түсін іздеген жігіт»
Мыстан кемпірдің айралы әрекеттері	«Шакпақтас»	«Аламан мен Жоламан»

Қорыта келгенде, Андерсен ертегілері мен қазақ ертегілеріндегі сюжет типологиясындағы айырмашылықтар екі елдің тұрмыс-тіршілігі, әдет-ғұрпы мен дәстүрлерінің айырмашылықтарын көрсетеді. Сонымен қатар, бір-бірінен территориялық алшақтықта дүниеге келген бұл екі елдің ертегілерінде ұқсастықтар да бар. Екі ұлттың арасында ешқандай әдеби, мәдени, экономикалық байланыстардың болмауына қарамастан, ұқсастықтардың көп болуы ертегілердегі сюжеттердің өмірден алынатындығын тағы да растайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Хайуанаттар туралы қазақ ертегілері - Алматы: Ғылым, 1979.– 376 б.
2. В.Я.Пропп – Морфология сказок – Москва: Лабиринт, 1928. – 144 б.
3. Ментебаева А. - Ш.Қ.Сәтбаеваның ғылыми мұрасы – Алматы: Жазушы, 2007. – 122 б.
4. Қалиұлы С. – Қазақ ертегілері – Алматы: Алматыкітап, 2004. – 344 б.
5. Кирилинская Л. В. – Андерсен Г. Х. Ертегілер – Шымкент: Шикунла және К, 2006. – 200 б.

МИРЗАХМЕТОВА М.Э., АЙТБАЕВА Н.К. СЮЖЕТНАЯ ТИПОЛОГИЯ СКАЗОК ХАНСА КРИСТИАНА АНДЕРСЕНА И НАРОДНЫХ КАЗАХСКИХ СКАЗОК

В статье представлен сопоставительный плансюжетной типологии сказок Ханса Кристиана Андерсена и народных казахских сказок. Каждый народ по-своему выражает то видение мира, которое сложилось веками. Сказочные герои своими

поступками, мыслями и чувствами раскрывают, прежде всего, национальные, социальные и традиционные устои своего народа. На основе сравнительно-сопоставительного метода авторы определяют сходство и отличие сказочных сюжетов.

Ключевые слова: сказки, сюжет, жанр, идея, мотив, эпизод, компонент.

MIRZAKHMETOVA M.E., AYTBAEVA N.K. PLOT'S TYPOLOGY OF FAIRYTALES HANS CHRISTIAN ANDERSEN AND KAZAKH NATION

Abstract. Plot's typology of fairytales Hans Christian Andersen and Kazakh nation is considered in this article. Every nation in their own ways expresses the vision of the world, which has developed over the centuries. Fairy tales' heroes by their actions, thoughts and feelings reveal, above all, national, social and traditional values of the nation. By comparison, we find similarities and contrast of plots.

Keywords: fairytales, plot, genre, idea, episode, component.

УДК 420.01

NOMINATION IN MODERN ENGLISH ANTHROPONYMIC WORD-FORMATION

SANDIBAYEVA A.B., URAZBAEV K.B.

Anthroponyms, as part of a language picture of the world, as the group of the personal names, occupy a significant place in the nominative means of any language, including English.

The main purpose of the study is a multidimensional study of one of the ways of secondary nomination – word-formational – on the base of English anthroponyms, the disclosure of the personal names role and their derivatives in a language picture of the world, and in society.

Keywords: Nomination, name, anthroponymy, onym, onomastic, metonymy, synecdoche.

Nomination (lat. nomination «name») - naming and fixing a certain linguistic form of knowledge about objects, phenomena and processes of the objective world (denotation, assistants) on the basis of their motivational signs [1,32]. Nomination - a process that is constantly companion of man's knowledge of surrounding reality. The fuller and more accurate the knowledge, the most detailed the concepts and names.

The subject of the nomination theory, as a special linguistic discipline is the study and description of the general consistent pattern governing the formation of linguistic forms, the interaction of thinking, language, and reality, in these

processes, the role of the human factor in the choice of motivational traits that underlie the nomination, the study of language technology category - its acts, funds and ways to build a typology of the category and a description of its communicative and functional mechanisms. Processes and structure of the nomination acts adopted to describe on the basis of three-membered relationship («semantic triangle») «reality - the concept - the name.» Each component of this universal logical relationship of nomination in the concrete language of its enriched incarnation features characteristic of dividing the world in a given language. Acts of the nomination - the product of speech activity, and the results of objective reality, accustomed by the language system, functional and social norms of language [2,336].

In modern linguistics, there are several areas of the nomination theory [3,102]. Semasiological direction develops the traditions of Russian psychological school, in which speech activity due to psychological activities. The followers of this school (V. Mathesius, E.S. Kubryakova, I.S. Toroptsev, M.N. Yantsenetskaya,) believe that extra linguistic content, extra linguistic meanings play an important role in representing objective reality.

Onomasiological direction of nomination postulated with the priority of language values in the verbalization of knowledge. The nominative act submitted as the naming of linguistic meaning to the linguistic form. There are two branches of this area: syntax, which is an act of nominative clotting process of syntactic forms like a word-formation and in which the process of word formation is directed to word-formational abilities of participating language elements.

Functional direction of nominative theory examines the appointment of nominative units in the act of nomination. As a result of this cognitive activity of human thought processes lead to the fact that singled out and designated fragments «pieces» of reality, are formed in the definition of a linguistic signs (vocabulary, word formation, syntactic units of language). Nominative activity realizes the need of human's knowledge about the surrounding world.

The initial or primary nomination process supplements language mainly with borrowing or secondary nomination. «The results of the primary nomination understood by native speakers like anti-derivatives, derivatives of such nominations may be revealed only with the help of etymological analysis. The results of secondary nomination are seen as a derivatives of morphological structure or meaning» [2,336]. From which we conclude that anthroponymy the majority, is the result of a secondary category. This idea is confirmed by the fact that the basis of anthroponymy is, most often, appellative or other onym, i.e. appearance of the existing linguistic unit.

On the basis of all kinds of the secondary category lies the associative nature of human thought [4,131]. Association, appearing in nominator at the time of

creating the anthroponymy wider and more diversity than the associations range of appellative vocabulary. Because, in addition to the common association for all members of a linguistic community related to any anthroponymy, in which each person has individual associations, based on personal knowledge, experience, emotional experience.

Natural (formed naturally) and artificial nomination (specially introduced to refer to any object) [5,236]. The first one, as a rule, older and comprehensive. Second, the chronologically later, distributed mainly on a series of more or less limited areas. Substantial part of the artificial nominations relates to nomenclature and terminology of various fields of science and technology.

Natural nomination occur in speech acts or dialogues, which identified similarities referred to objects with certain objects, the name of which can be the basis for the new naming. Acts of nomination occur every day in a variety of speech situations, but once appeared, it could not survive for longer than the duration of the speech act itself. Few words are fixed in the language and become recognized. Although artificial nomination is not the result of natural selection criterion for testing the speech practice exists for them. But it is connected at a later stage of their life, after they are created and put into use. Because most artificial nominations usually belong to a specially cultivated systems and subsystems, these changes are minimal.

In our view, anthroponymy may be the result of both natural and artificial nomination, but the category of artificial acts occur much less frequently. The most common is artificial nomination - the result of creative work of science fiction writers. The dominance of natural nominations in the creation of personal names is easily explained, because acts of natural nomination occur in speech and fixed in language easily and naturally, without requiring the nominator considerable efforts to adapt.

Now consider the reasons for the transition nomination or a common noun or proper name. The overall function of common nouns and proper is, as noted earlier, the function notation. Nomination (primary) still is not an expression of the concept. The first use of the newly created name, i.e. micro nomination, does not give an appellative name, or personal name. The state of the personal name, its place in the language is set in the process of its functioning in the speech. If the feature underlying the nomination, is inherent to other objects, and not only to those from what it was first selected, the name begins to generalize and functions as a common noun. If the feature on which the object gets its name, incidentally, is not required or presented in a different way from other objects, it becomes personal name. Example, common English male personal name *Paul*. It had linguistic motivation from the ancient Romans, when it was a nickname man of small stature, or the minor child (Paulo lat. - a little bit more, a little bit).

It follows that the nomination of the anthroponymy is not to synthesize the properties and attributes of the object, but instead of individualizing characteristic of its own. It can be said that, in accordance with the basic function of onym «allocate» the aim of anthroponymic nomination - to find a distinctive sign by which it will be possible to nominate the object.

Acts of anthroponymic nomination should be considered in conjunction with associations and motivation of anthroponymy. It should be noted that if the association anthroponym appear both before and after the assignment and securing the nomination, the motivational processes are specific to the moment of the act of nomination.

The sources of personal names are appellatives, loans and other types of onym. When studying the origins of onym, we found that it comes from another onym (female personal name Alexandra, derived from the name of the city of ancient civilization Alexandria, whose name is derived from the name of Alexander the Great; the male personal name Albion from the poetic name of the British Isles; female private Eden name from the name of the biblical Garden of Eden paradise.

Several anthroponyms owe its origin to metonymy. Metonymy (gr. metonymy - renaming) - a transfer of title, which is made on the basis of contiguity. When it metonymic change changes not only the thing, but the concept of personal names and their subject-nominative relatedness. Example, Ancient British place names Bentley, Denton, Eldon, Fenton - modern anthroponymy Bentley, Denton, Eldon, Fenton.

Some anthroponymy formed by synecdoche. Synecdoche (gr. synecdoche - implied) - carrying the meaning, when calling part, have in mind a whole or by calling a whole, have in mind part of the whole [6,89].

All of these facts of language are lost in anthroponymy, but may be present in nomination act. Then, when the name has already been given and functions, the image which it is based, is erased, and person who bears the name can be complete opposite of the image that served as a motive for the nomination. Thus, the name Lily can call an elderly woman, without any trace of her former beauty.

The given examples indicate the nature of anthroponymic and onomastic use of lexemes. At the moment of the nomination individual features of the object is taken as the basis of its name and starts to act as a presenter of the whole object. Without being connected with the object the given name is associated with the class of things, serving as an appellative name.

The study of nominative aspect of anthroponyms established the importance of different kinds of associations. Association, which took place at the time of the creation of personal names, as well as related to anthroponyms during their use, are wide and varied. They form a complex that superior range of appellatives

association. In Onym with different characteristics the uniqueness of association may fluctuate. So, for Onym with universal fame, even if they are widely used for all kinds of secondary nomination, first and foremost association is straightforward. This is achieved by the use of meaning in high frequency. If unique historical, political, cultural or other connotational unit that bind to the collective onym, by its power and brightness grow its direct anthroponymic appointment, the name can become anominal.

REFERENCES

1. Karlinskiy A.E. Printsipy, metody i priemy lingvisticheskikh issledovaniy. Almaty: KazUMOiMYa im. Abylaykhana, 2003. – 184 s.
2. Bolshoy entsiklopedicheskiy slovar' «Yazykoznanie». Pod red. Yartsevov V.N. M.: Bolshaya rossiyskaya entsiklopediya, 2000. – 687 s.
3. Shaymerdinova N.G. Teoriya nominativnoy deyatelnosti kak sposob myshleniya // Teoreticheskie i metodologicheskie aspekty yazykoznaneya. Materialy mezhdunarodnoy nauchno-teoreticheskoy konferentsii KazNPU im. Abaya. – Almaty, 2004. –S. 100 –105.
4. Vygotskiy L.S. Myshlenie i rech. Psikhologicheskie issledovaniya. M.: Labirint, 1996.-416 s.
5. Superanskaya A.V. Obshchaya teoriya imeni sobstvennogo. – M.: Nauka, 1973. – 368 s.
6. Reformatskiy A.A. Vvedenie v yazykoznanie. –M.: Aspekt Press, 2000. – 536 s.

САНДИБАЕВА А.Б., УРАЗБАЕВ К.Б. ҚАЗІРГІ АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ АНТРОПОНИМДІК СӨЗЖАСАМНЫҢ НОМИНАЦИЯСЫ

Антропонимдер, әлемнің тілдік бейнесінің бөлігі ретінде, кез-келген тілдің оның ішінде ағылшын тілінің тілдік номинативтік құрамында кісі есімі тобы болып антропонимдердің тілдегі рөлін, олардың әлемнің тілдік және қоғам өміріндегі көрінісінің дериваттарын түрлі аспектіде қарастырады.

Мақаланың негізгі мақсаты ағылшын тілі негізінде жасалған антропонимдердің сөзжасамдық және де номинативтік үрдістерін сан қырлы зерттеуді қамтиды.

Кілт сөздер: Номинация, есім, антропоним, оним, ономаσιологиялық, метонимия, синекдоха.

САНДИБАЕВА А.Б., УРАЗБАЕВ К.Б. НОМИНАЦИЯ АНТРОПОНИМИЧЕСКОГО СЛОВООБРАЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Антропонимы, являясь частью языковой картины мира, как класс имен собственных, занимают значительное место в составе номинативных средств любого языка, в том числе и английского. Основной целью статьи является многоаспектное изучение одного из способов вторичной номинации – словообразовательной. Путем исследования способов образования антропонимов английского языка авторы определяют значимость этого лексико-грамматического явления в языковой картине мира и в жизни общества.

Ключевые слова: Номинация, имя, антропоним, оним, ономаσιологический, метонимия, синекдоха.

УДК 37. 016 :81 . 111

TREATING GRAMMAR ERRORS USING DIDACTIC GAMES AT ENGLISH LESSON

SAIDVALIYEVA M.D., NURAHMETOV E.N.

This article discusses the features of using didactic games to develop pupils language learning. Games are the opportunity how to sustain or increase learner's interest . As we know English is widely spoken language all over the world . Therefore , didactic games help to teach grammar easily in learning foreign language . How to avoid common grammar error by using didactic games when learning foreign language .Yes, of course by using didactic games we can improve pupils learning abilities .

Keywords: *didactic games , classification of games, grammar, motive, interest, error.*

Language is gift that given us by God . By the help of the language we communicate each other, share ideas, give opinions and so on. I think learning one's mother tongue is a natural process which has been since mankind came into being. In a short period of time English became one of the popular language all over the world .In teaching English language of today we are faced number of grammar changes. For example now we don't use shall. Instead of we use will for all singular and plural forms . In order to learn foreign language we should know grammar of the language. Using game at the lesson will be very useful and funny all pupils .And it helps to improve their language .

Along time interest of teachers and psychologists centered around children's play is defined as the kind of unproductive activity where the motive is not in its result, and in the process. Game in high school for the first time was defined the American researcher I. Martin in 1959. The game is a technical term denoting the simulation in which the results of one group depends on the results of their competitors[1,10].

Roughly the same definition of the game was given by D .Cheyvin in 1968 . **Game** is a contest or game players competing activities in which the goal of winning the competition and the elements are usually present [2,4]. Generally this period foreign scientific methodological literature is characterized by somewhat simplistic approach to the designation of the concept of the game that can be traced by considering the definition of the game .

Abt who in 1964 realized a game contest between opponents (players) acting in the limited framework to achieve the goal (winning a prize or reward)[3,24].

Then in 1970, he gives several different definition of a game is an activity of two or more independent players in decision-making in order to achieve their goals in a limited context .[4,63].

Yes, the game characterized by high motivation and a dramatic presentation of real-world problems that help to understand certain facts and concepts. Players face the real problems of the role of the face selected action strategy decisions and get quick results (or consequences) of their actions .Games has the formal structure and rules of procedure of playing roles description .Motivation created by the possibility of winning or losing the game .And also games bring joy to engage in competition .

Classification of the games

A variety of techniques in using games is an important part of involving games into lessons.

problem of classifying games as it has developed in the present time is of great interest for understanding the game of human activities including using games in learning processes that use it. Advanced training system of higher and secondary special schools also, offer various types of simulation games in the simulations based on the provisionally selected characteristic for the respective games generally feature or features. the selection of such features is an independent problem that the researcher must be addressed in determining the type of games to this game include used in education or in determining the approaches to the creation of games classification

M.V.Clarín for such cases offered game description scheme includes the following components

- 1 Name
- 2 Subject area knowledge and skills
- 3 Level of study age playing their number
- 4 Playground Equipment venue and timing of the game
- 5 Game actions rules of the game a brief description of its progress including the preparation[5,13]

So we can see importance and of didactic games in learning foreign language .Types of game :

Movement games: the type of game when learners are physically active (e.g. Find your partner). All children can be involved and the teacher usually just monitors the game. Movement games have clearly given rules and they can be either competitive or cooperative; it depends on the concrete game or how the teacher designs it. It is the same with the materials, for example you do not need any material for movement game called «Direction game» (one child tells a blindfold child how to get to a specific place). Whereas the game «Find your

partner» requires prepared cards. While playing movement games children practice all skills.

Board games: games played on the board in this case. Teacher needs whatever kind of boards (black, white or interactive board). They can be played in all types of grouping and teacher needs to prepare some material in most of board games. Learners can practice all language skills and they are expected to obey given rules. This type of the game can be either competitive or cooperative; it deals with the type of grouping. Teacher can operate as a controller, organizer, participant and facilitator.

Guessing games: based on the principle when one holds the information and another tries to guess it (e.g. Back writing). There exists a wide variety of guessing games with teacher as a participant or facilitator. Teacher needs to prepare none or some material and learners practice their speaking and listening skills while cooperating. Learners follow given instruction and rules which do not have to be strict.

Matching games: games involve matching correct pairs. They need to have material prepared. Learners cooperate to reach the goal of the game. The goal of the game and the type of grouping can make the game cooperative (learner in pair, learners of one group, whole class) or competitive (pair/group vs. pair/group). Reading and speaking games are practiced the most. The teacher's role is to be a facilitator.

Card games: familiar game with board game. The cards have an important value in the game (e.g. What is that card?) so material is required in this case.

Desk games: these games can be played as an individual work game (e.g. puzzle) or pair and group game (e.g. scrabble). Desk games need material and they can work both competitively and cooperatively. For example scrabble or memory game are competitive games whereas puzzle is cooperative game. It can be the competitive game thus (the rule for puzzle as a competitive game is: the winner is who finishes the puzzle first). Teacher can be a controller and facilitator.

Role-play games: it can be either the game itself or an element of other games. It needs active performing of the learner (e.g. At the shop) cooperating in pairs or smaller groups. Material is not necessary but can be useful. The teacher is a controller and facilitator, he gives the instruction but strict rules are not necessary. They practice speaking writing and listening skills.

Task-based games: belongs to popular games nowadays, especially because of its connection with cooperative schooling. Usually pairs or groups work on meaningful task in the way they enjoy. Learners obey clear rules and they have got a chance to practice all language skills. Teacher is an organizer and facilitator. Teacher pre-prepares material for the game or learners prepare it themselves later [6,57].

Grammar is the most useful tool for understanding how human language is structured and to explain how communication takes place. «Grammar is a description of the rules that govern how a language's sentences are formed» (Thornbury, 2002). Therefore, teaching grammar is crucial when it comes to using a language in its correct forms and functions.

Corder introduced the distinction between systematic and non-systematic errors. Non-systematic errors occur in one's native language; Corder calls these «mistakes» and states that they are not significant to the process of language learning. He keeps the term «errors» for the systematic ones, which occur in a second language, which we are learning foreign language for example Russian, English, French etc.

Errors are significant in three ways;

- to the teacher: they show a student's progress.
- to the researcher: they show how a language is acquired, what strategies the learner uses.
- to the learner: he or she can learn from these errors.

The mistakes we include fall into three broad classes: grammar, usage and pronunciation.

1. Grammar refers to the fundamental principles and structure of the language, including clear and correct sentences construction and the proper forms of words. This category includes mixing up transitive and intransitive verbs such as lie lay

2. Usage refers to the way that particular words are used. Such errors include mixing up words that sounds alike such as «affect» vs. «effect»

3. Pronunciation problems are important because mispronouncing a word will definitely affect the way people perceive you. Some of the most frequently mispronounced words in English such as «nuclear» [7,24].

THE LONG SENTENCE GAME

Articles a, an: a pie, an orange

Cardinal numbers + Plural Nouns: six eggs

Divide the class into small teams of two to three players and appoint team secretaries. Give the team two minutes to study the picture and then ask them to cover the picture, so it cannot be seen. The team secretaries, helped by the other players in their team, then have to write down as many objects as they can remember. Make sure they write either an article or a number before each object e.g. an apple, seven tomatoes. Set a time limit of five minutes for this task. The team with the most correct answers is the winner.

Answers

an apple	seven tomatoes	a pie
six eggs	an orange	eight biscuits

four sandwiches	two bananas	two bananas
four lemons	a cabbage	five potatoes
nine sweets	two pears	three onions

Have got + Articles a, an: I've got a cake.

Cardinal Numbers +Plural Nouns: I've got six pens.

Begin the game by saying I've got a cake. Explain that the first player has to repeat this sentence and add a new object or objects, e.g. I've got a cake and two pens. The game continues with each player in turn trying to remember what the last player said, and then adding on new item to the sentence. Players get minus points if they (a) make a memory mistake; or (b) hesitate too long.

Do not give players minus points for grammar mistakes – just correct the mistake and let the player continue .

Example round with a group of five players:

Player 1: I've got a cake and two pens.

Player 2: I've got a cake and two pens and a book.

Player 3: I've got a cake and two pens, a book and six keys.

Player 4: I've got a cake and two pens, a book...

(This player makes a memory mistake and so gets a point)

Player 5: I've got a cake and two pens, a book and six keys and an apple.

And so on. You could then begin a new game with a different basic sentence, e.g. He's got a cake... The player with the least number of minus points at the end of the game is the winner.

Movement game: Find your partner

Aims: to warm the pupils up

to involve all pupils

to express themselves while speaking with their classmates

to remember some new English words describing appearance of the people

to familiarize pupils with movement type of the game

Materials: *eight* cards with faces shredded in half. The source for this game is the Jill Hadfield's book *Elementary Vocabulary Games* published by Pearson Education Limited in 1998.

Procedure: Each pupil gets half of the card.

They get the instructions how to play this game.

Pupils move round the class and ask their classmates while trying to find their partner.

To find a partner is a goal of the game.

They sit in the newly created pairs back at the desk

Reflection: Children were active when trying to find their partner. They were speaking with their classmates and asking questions in English which was surprising for me. I expected them to come and show pictures each other almost

without speaking. They really hid pictures into their palms and tried to find partner through questioning. They were using present simple tense questions and short answers. Sometimes they did not know proper word so they mostly used gestures instead of using native language expressions. At the end of the lesson we were speaking about this activity. I asked them a question why they were not using native words. The answers mostly were they liked funny faces on their cards and it was bigger fun for them to demonstrate for example fat cheeks instead of using mother tongue word (the worksheet with all faces is in. However, I think it can be problematic with older students because they are usually sheepish to look ridiculously because of using gestures. In my opinion they will use expression in their mother tongue instead. My pupils also enjoyed the possibility of movement during the lesson. According to the answers in the questionnaires they found this game so useful and interesting. Twelve of sixteen pupils found it the most or second most amusing activity and eleven of them found it second or third most useful activity used during the lesson (there were used four games during one lesson and all of them were focused on words describing appearance). Pupils found this game useful mostly because of speaking and revising questions, only three pupils learnt a new word thanks to this game.

Conclusion

The main aim of this article was to present different activities representing various games' types which should develop the English learning/teaching process. Likewise I wanted to examine the possibility to use the game as the one of tools which teacher is able to present new subject matter with. Based on the theoretical part I tried to involve various and interesting games. I also tried to choose games to be able to reach the expected aims.

I have learnt that the choice of the game is a key factor. Not only is the choice of the game important for the success of the game. It is closely linked with other factors which have been mentioned in the theoretical part. I have learnt that proper grouping can influence the process and the result of the game a lot. I have also felt out that pupils do not have to speak only English so the purpose of the game will be reached.

When choosing the games I tried to follow principles spoken in the theoretical part. Therefore I chose games and groupings requiring cooperation. All five games were cooperative in spite of sometimes having competitive elements. But it does not have negative effect. I could also experience that they do not have to be forced to be learnt in ways of «traditional learning» but they are able to learn and acquire the language in more amusing way. Likewise they are able to obey the rules well when playing the game

REFERENCES

1. Большая Советская Энциклопедия. – М.: Советская Энциклопедия, 1972. – 591 с.
2. Nively W. Games you can make up // Electronic Education. –1998. –25 p.
3. Abt .C. Games for earning . – Cambridge , Massachusetts // Educational services ..., 1964 24 p .
4. Abt .C . Serious Games. – N .Y . The Viking Press , 1970 – 115 p.
5. Кларин М.В. Игра в учебном процессе // Советская педагогика . 1985 . – № 6. С. 57.
6. Khan, Julia. «Using games in teaching English to young learners». In Teaching English to Children. Harper Collins Publishers. London, 1991. p.
7. Ann Batko . When bad grammar happens to good people . CARRER PRESS in Cambridge . 2004 . -255 p .
8. Jill Hadfield's book Elementary Vocabulary Games published by Pearson Education Limited in 1998. 249 p .

САИДВАЛИЕВА Д.М., НУРАХМЕТОВ Е.Н., АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ДИДАКТИКАЛЫҚ ОЙНДАРДЫ ПАЙДАЛАНЫП ГРАММАТИКАЛЫҚ ҚАТЕЛЕРМЕН ЖҰМЫС ЖАСАУ

Бұл мақалада оқушылардың тіл үйрену дағдысын дамыту үшін дидактикалық ойындарды пайдалану ерекшеліктері қарастырылады. Ойын оқушы қызығушылығын арттыру немесе жақсарту үшін мүмкіндік болып табылады. Біз білетіндей, ағылшын тілі әлемде кеңінен тарқалған. Сондықтан, дидактикалық ойындар шет тілінің грамматикасын үйренуде жақсы көмектеседі. Шет тілін дидактикалық ойындарды пайдалану арқылы үйрену, грамматикалық қателіктерді болдырмаудың және тіл үйренуді жақсартуға арналған құрал деп те айтуға болады.

Кілт сөздер: дидактикалық ойындар, ойын классификациясы, грамматика, мотивация қызығушылық, қате.

САИДВАЛИЕВА Д.М., НУРАХМЕТОВ Е.Н., РАБОТА НАД ГРАММАТИЧЕСКИМИ ОШИБКАМИ С ПОМОЩЬЮ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР НА УРОКЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В статье рассматриваются возможности работы над грамматическими ошибками на уроках английского языка. Авторы предлагают организацию дидактических игр для развития речевых навыков изучающих английский язык. Игры характеризуются как действенное средство поддержания и повышения интереса учеников к освоению одного из широко распространенных мировых языков. С помощью дидактических игр легче и интенсивнее усваивается грамматика английского языка.

Ключевые слова: дидактические игры, классификация игр, грамматика, мотивация, интерес, ошибки.

**ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН ОРТА МЕКТЕПТЕРДЕГІ ОҚЫТУ ЖӘНЕ
ТӘРБИЕ ӘДІСТЕМЕЛЕРІ**

ӘОЖ 373 (072)

**ДҮНИЕТАНУ САБАҒЫНДА ОҚЫТУДЫҢ ИНТЕРБЕЛСЕНДІ
ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ
ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ**

АҚЫНОВА Л.А., БУРХАН О.Б.

Мақалада дүниетану сабағын интербелсенді оқыту арқылы жеке тұлғаны қалыптастырып дамыту және олардың танымдық қызығушылығын арттыру жолдары, интербелсенді сабақтар түрлері қарастырылған. «Дүниетану» пәнін интербелсенді оқыту үдерісінде қолданылатын стратегиялар ұсынылған және оқушыларда қалыптасатын дағдылар көрсетілген.

***Кілт сөздер:** интер белсенді оқыту, дүниетану сабағы, пікірталастар, стратегиялар, дағдылар.*

Елбасымыздың Қазақстан халқына жолдауында ХХІ ғасырда ақпараттық қоғам қажеттілігін қанағаттандыру үшін білім беру саласында төмендегідей міндеттерді шешу керектігін атап көрсетті: компьютерлік техниканы, интернет, телекоммуникациялық желі, электрондық және телекоммуникациялық құралдарды, мультимедиялық электрондық оқулықтарды оқу үрдісіне тиімді пайдалану арқылы білім сапасын көрсету.

Қазіргі таңда жаңа идеяларды әр сабақта жан-жақты қолданып, жаңаша оқытудың тиімді жолдарын тауып, жүйелі түрде қолдану – заман талабы. Көп жайларды зерттеп, көңілге түйіп, іздену – әр ұстаздың міндеті. Сондықтан ұстаздардың міндеті балалардың танымдық қабілеттерін, танымдық процестерін (есту, көру, қимыл және т.б.) дамытуда қолданып жүрген әдіс-тәсілдердің заман талабына сай болуы.

Білім берудің негізгі мақсаты – білім мазмұнын жаңартумен қатар, оқытудың әдіс-тәсілдері мен әр түрлі құралдарын қолданудың тиімділігін арттыруды талап етеді. Инновациялық әдістердің ең негізгісінің бірі – интербелсенді оқыту әдісі. Негізгі қағидасы – педагогикалық қарым-қатынас диалогы арқылы жеке тұлғаны қалыптастырып дамыту. Әлемдік деңгейдегі білім берудің қазіргі қағидасы: білім беруді нәтижеге бағдарлау, оқытуды оқушының жеке тұлғасына бағыттау, ал оқыту әдістерін тұлғааралық қарым-қатынастарға бейімдеу болып отыр. Демек оқушы білімді дайын күйінде мұғалім түсіндірмесінен алмай, өзінің өмірлік тәжірибесіне сүйену арқылы

танымдық «жаңалық» ашып, шығармашылық тапсырмаларды орындау негізінде әртүрлі өнімдер жасауы тиіс. Нәтижесінде оқушының дүниетанымы кеңейіп, өзіндік пікірі мен көзқарасы қалыптасуы керек[1].

Интербелсенді – ағылшынның «өзара әрекет» деген сөзінен шыққан. Ол оқыту процесінде оқушыларды бірігіп белгілі бір мәселені шешуге, белгілі бір әрекетке өз жауапкершілігін сезініп, белсенді болуға және осы кезде өз қиялын, ой-өрісін, шығармашылығын көрсетуге мүмкіндік береді. Сонымен бірге бұл әдіс оқушыларды топ болып, бірігіп жұмыс жасауға, жұмыс жасай отырып, өзгелерге көмек көрсетуге үйретеді. Сонымен қатар бұл ұғым тәсіл ретінде төмендегідей талаптарға сай келеді.

- Ақпаратты терең игереді, өйткені оны ой елегінен өткізеді.
- Оқушы өзін-өзі еркін және ыңғайлы сезінетін өрісті қалыптастырады.
- Оқушының жеке тұлғасына тікелей әсер етіп, танымдық, шығармашылық қабілетін оятады.

- Топ оқушыларымен жасалатын жұмысты түрлі формада (жұптық, топтық, ұжымдық) өткізуді қамтамасыз етеді.

- Ойлауды белсендіреді.

- Ынтымақтастықпен әрекет етуге үйретеді.

- Тыңдау дағдысын қалыптастырып, өзгені тыңдай алады.

Интербелсенді әдістерге жататындар:

- проблемалық шығарма әдістері;

- пікірталастар;

- топпен жұмыс;

- миға шабуыл әдісі;

- инсерт әдісі;

- викториналар;

- шағын зерттеулер;

- іскерлік ойындар;

- сауалнамалар жүргізу әдісі;

- кейс-стадий әдісі;

- презентациялар; т.б [2].

«Дүниетану» пәні оқушыларға қоршаған ортаны, түрлі қоғамдық және табиғи үдерістер мен құбылыстарды толық, өзара байланыста танып-білуге мүмкіндік береді. Олардың қызығушылығын оятып: Біз кіміз? Қайдан келдік? Қайда тұрып жатырмыз? Бізді не қоршап жатыр? Біздің өткеніміз бен келешегіміз қандай? – деген сұрақтар аясында ойлануына мүмкіндік береді.

Баланың қоршаған өмірге қызығуы болса, ол өзін қызықтыратын құбылысты бақылауын күшейтеді, өзінше оны ойлап байқайды, осыған байланысты өзінше шешім шығаруға тырысады. Осындай іс-әрекет

барысында қызығу өз-өзінен дамиды және баланың ақыл-ойы дамуына әсер етеді.

Қызығудың тағы бір ерекшелігі, оның әсерінен іс-әрекет сипаты тез өзгереді. Қызығу бар кезде іс-әрекеттің жақсы нәтижесі ғана қамтамасыз етіліп қоймай, оның сипаты тұтастай өзгереді: белсенді, дербес жан-жақты, шығармашыл, тереңдетілген және т.б.

Алда тұрған негізгі міндет – бала үшін қызықсызды қызықтыға айналдыру. Осылай жасағанда ғана оны өзі-ақ орындайтын болады. Бұл жағдайда оған қиыншылықты жеңу оңай болады. Оны жеңу балаға қуаныш әкеледі, өз күшіне сенім ұялтады.

«Дүниетану» пәні арқылы оқушылар өзі, өз үйі мен отбасы туралы ой қозғаудан бастап, қоршаған ортаның, дүниенің сырларын да түсіне бастайды.

«Дүниетану» пәнін оқыту:

- оқушыларда өзіндік, қоғамдық және ұлттық сана мен отансүйгіштік қасиеттерді қалыптастырады;

- оқушыларға қоршаған ортасы туралы ғылыми негіздерді меңгере отырып, тарихи, географиялық тұрғыдан ойлауын дамытады;

- оқушылар қазақстандық қоғам және өзін қоршаған әлеуметтік ортаның барлық деңгейі: өз үйі, отбасы, жергілікті және ұлттық қоғамдастық туралы білімді меңгереді;

- оқушылар Қазақстан географиясының негіздерін, оның ландшафты және табиғи жағдайы туралы біледі;

- Қазақстанның және бүкіл әлемнің өткен және бүгінгі күн оқиғалары, олардың себептері, өзгерістері, сабақтастығы, ұқсастықтары мен айырмашылықтары туралы білім қалыптастырады;

- өткен замандағы оқиғалардың қазіргі әлемнің қалыптасуына және бүгінгі таңдағы оқиғалардың болашақтың қалыптасуына қандай әсер тигізетіні туралы түсінеді;

- адамның тіршілік әрекетінің қоршаған ортаға тигізетін әсері туралы біліп, оның тұрақты болашақтың дамуына қажеттілігін түсінеді;

- оқушыларда өз халқының және өзге халықтардың мәдениеті, дәстүрін сыйлай білу, ұлттық және жалпы адами құндылықтарды құрметтеу сезімі қалыптасады, олар адамдардың құқықтары мен міндеттерін түсінеді;

- қоғамдық тәртіп нормаларын біледі, оларды ұстану қажеттілігін түсінеді және әлеуметтік ортада қауіпсіздік тәртіп ережелерін сақтай білумен танысады;

- адамгершілік қасиеттерді, толеранттылықты қалыптастырады;

«Дүниетану» пәнін оқыту арқылы тарих, география және қоғамтану ғылымдары бойынша оқушылардың алғашқы білімдері мен түсініктерін қалыптастыруға ықпал ететін ойлау дағдыларын дамытады. «Дүниетану»

пәнінің мазмұны: отбасы, қоғам, қауымдастық, ұлт, мемлекет, қарым-қатынас, елді мекендер, климат, ландшафт, табиғи және техногендік апаттар, мәдениет, дін, денсаулық және т.б қоршаған ортаның негізгі аспектілерін қамтиды.

«Дүниетану» пәнінің мақсаты – оқушыларда адамды қоршаған әлеуметтік, мәдени және нақты орта туралы білім жүйесін, ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар мен әлеуметтік тәжірибе туралы түсінігін, қоршаған ортада тиімді қарым-қатынас ережелерін қолдана білу дағдысын қалыптастыру.

«Дүниетану» пәні оқушылардың жеке тұлғасын дамытуға, отбасында, жергілікті, аймақтық, ұлттық, жаһандық ауқымда алатын өзіндік орнын түсінуге мүмкіндік береді.

«Дүниетану» пәні қоршаған ортада болып жатқан тарихи, географиялық және әлеуметтік үдерістерді түсінуге мүмкіндік беретін нақты білім мазмұнын игеруге бағытталған. Тарих бағдарламаның уақыттық шегін белгілейді – уақытты сезіну, география – кеңістікті тани білу, өзінің орнын сезіну, ал қоғамтану - қоғамдық ортаны сезінуге ықпалдасады.

«Дүниетану» пәні оқушылардың тану, зерттеу, дәлелдемелерді қарау және мәселелерді шешу арқылы пайда болатын сыни тұрғыдан ойлай білу дағдыларын дамытады, сонымен қатар жеке және топпен жұмыс істеу дағдыларының қалыптасуына бағытталған.

«Дүниетану» пәнін интербелсенді оқыту арқылы оқушылардың төмендегідей дағдыларын дамытуға болады:

- сұрақ қою, оған жауап таба білу; зерттеу жүргізе отырып тарихи, географиялық және әлеуметтік сұрақтарға жауап бере білуді;
- тарихи, географиялық және әлеуметтік ғылымдардың әдістеріне және басқа қолжетімді ресурстарға сүйене отырып, зерттеулерге қатысу, сұрақтарға жауап беру, эксперименттер жүргізуді;
- жекелеген үдерістерді талдау және оқиғалардың хронологиялық реттілігін түсіну, тарихи, географиялық және әлеуметтік ғылымдардың деректерін қолдана алу;
- пікірсайысқа қатысу, дауласу, мәлімдеу, әңгіме құру, таныстырулар жүргізу арқылы сөйлеу дағдыларын дамыту;
- интернет, сандық ақпараттық құралдарды және коммуникациялық технологияларды (АКТ) пайдалана отырып ақпараттарды іздеу, оны таңдау, қолдану, салыстыру, талдау, жүйелеу, түсіндіру және өңдеуді;
- алынған ақпаратты ұсыну және талқылауды;
- алған білімдерін ой-пікірлер, болжаулар, теорияларды тексеруде қолдана отырып, қорытындылар мен алынған мәліметтерді дәлелдеу;

«Дүниетану» пәнін меңгеру барысында оқушылардың дүниетанымын

арттыру мақсатында, ой-пікірлерімен алмасу, оларды дамыту, сонымен қатар тиімді жұмыс атқару үшін оқушылар өзара бірлесе отырып жұмыс істейді[3].

Оқушылар үйренеді:

- қоғамдағы негізгі тәртіп ережелерін сақтауды;
- сыныпта, мектепте және қоғамдық орындарда сыпайылықты, көңіл бөлуді, сыйлай білуді, әдеп сақтауды;
- жұпта және топта бірлесіп жұмыс істеуді, ұжымда тиімді қарым-қатынас орнатуды;
- сезімі және эмоциясының басқа адамдарға әсерін түсіне отырып өзін өзі дамытуды;
- әлеуметтік ортада өз көзқарасын білдіру, тыңдау, талқылау, диалогтар мен дебаттарға қатысу дағдыларын дамытуды (сөйлеу дағдыларын).

Заман талабына сай мектептер оқу үдерісінде білім алуды қалай үйрену керектігін білетін, дербес, ынталы, қызығушылығы жоғары, сенімді, жауапты, талдау жасай алатын оқушы тәрбиелейтін қағиданы ұстануы керек.

Мұғалімдер оқушылардың бойында бұл қасиеттерді әртүрлі педагогикалық ұстанымдар арқылы қалыптастыра алады және дамытады. Олардың ішіне мыналар кіреді:

- оқушылар және оқушы мен мұғалім арасында сенім қалыптастыру;
- оқушының жеке пікірін тыңдау, олардың бұрын меңгерген білімдері мен түсініктерін қолданудың маңыздылығын түсіну;
- оқушыларды мұқият іріктелген тапсырмалар мен іс-әрекет түрлерінің көмегімен ынталандыру және дамыта оқыту;
- модельдеу және таныстыру стратегияларының проблемаларын оқушыларға түсінікті жолмен шешу;
- оқытуды оқушылардың білімдерін бағалау арқылы қолдау;
- оқушылардың зерттеу әдіс-тәсілдеріне негізделген белсенді оқуын марапаттау;
- оқушылардың сыни тұрғыдан ойлау дағдыларын дамыту;
- бүкіл сынып қызметін, жеке және бірлескен жұмыс істеуді үйлестіріп қолдану;
- жеке және топтық іс-әрекет арқылы барлық сынып оқушыларының жұмысын ұйымдастыру.

«Дүниетану» пәнін интербелсенді оқыту үдерісінде төмендегідей стратегияларды қолдану ұсынылады:

- оқушылардың қызығушылығын тудыратын, өзара қарым-қатынас дағдыларының қалыптасуына негізделетін, дәлелдеу, өзіндік пікір, оқу және зерттеу нәтижесінде шешілетін проблемалық сұрақтар арқылы мотивациясын дамыту;

- оқушының жеке қабілеті және қызығушылығын есепке ала отырып сараланған тапсырмаларды пайдалану;

- нақты тақырып бойынша миға шабуыл ұйымдастыру (проблеманы анықтайды, жеке пікірін ұсынады, пікірді сыныпта талдап, талқылап, шешімнің дұрыс нұсқасын қабылдайды); сахналық қойылымдар, рөлдік ойындар арқылы белсенді оқыту;

- оқушылардың білімін, түсінігін дамыту және пайдалану үшін ақпараттық құралдарды (бейне және т.б. көру) қолдану; сабақ үстінде барлық оқушылардың белсенді қатысуы талап етілетін проблемалық сұрақтар мен мәселелерді талқылау және пікірталастыру;

- берілген критерийлерге сәйкес оқушылардың оқу процесіне қатысуын, өзара және өзін өзі бағалауын қолдану;

- пәндік-тақырыптық сұрақтарды, тарихи оқиғаларды немесе тұлғаларды зерттеу үшін жеке және топтық жұмыстар ұйымдастыру[4].

Жалпы дүниетану сабағында қолданылып жүрген рөлдік ойындар, іскерлік ойындар, пікір талас, оқушылардың баяндамалары, мен ақпараттық хабарлары, дәріс-диалог, тренинг,

дөңгелек үстелдер, ұжымдық-танымдық оқу, имитация әдістері осы жоғары белсенділікті дамыту әдісінің интерактивті әдіс-белгілері болып табылады. Сабақ барысында қолданылған төмендегі әдіс-тәсілдерге көңіл аударайық[5].

Бастауыш сынып оқушыларына дүниетану сабағында проблемалық негізделген оқыту әдістерін де қолдану тиімді. Проблемалық сабақ – бұл сабақ түрі оқушылардың шығармашылық жеке дамуына қалыпты ықпал етеді. Сабақта бір немесе бірнеше проблемалық жағдай туғызып, оны шешу арқылы оқушының өз-өзіне деген сенімі артып, шығармашылық тұрғыдан дамиды.

Бастауыш сынып оқушыларының ойлау әрекеттерін белсендіруде бірнеше баланың сұраққа жауабын тыңдап: «Сен неге олай ойлайсың?» деген сұрақ арқылы талқылауға болады.

Жалпы тарауларды қайталау сабақтарында викториналарды қолданудың әсері-эффектісі зор. Викториналық сұрақтар жауаптарын іздеу қосымша әдебиеттерге сүйенуді қажет ететіндей болуы керек. Әрбір викторина балалардың дүниетанудан білім көлемін арттырады, туған өлкелері жөнінде танымы артады.

Мысалы: 1-сынып «Айналадағы дүние» тарауы

Тақырыбы: Айнала дүниедегі денелер мен құбылыстар, күндіз, түн.

1. Табиғаттағы тірі денелерге не жатады? – өсімдік, жануар және адам
2. Бір жерде бекініп тіршілік ететін тірі денелер? – өсімдіктер
3. Қыста болатын табиғат құбылыстарын атаңдар? – қар жауады, аяз

4. Көктемде болатын табиғат құбылыстары қандай? – жаңбыр, қардың еруі[6].

Интерактивті әдіс бойынша сабақ барысында оқушылар көп сөйлеп, оқытушылар аз сөйлеуге тиісті болады, бірақ бұдан оқытушының рөлі бәсеңдейді деп санауға болмайды. Оқытудың басқа әдістеріне қарағанда, интерактивтік әдіс оқытушының жоғары белсенділік танытуын талап ететін әдіс. Сабақ кезінде оқытушының көбінесе тыңдаушы рөлін атқаруы оның процестен шет қалуы болып саналмайды. Сабақтың жоспары оқушылар өзара талқылау барысында нені ұғынуы керектігін көрсетеді, яғни, оқытушы оқушылардың іс-әрекетін алға қойған мақсатқа жетуге бағыттайтын басқарушының міндетін атқарады[7].

Қорыта айтқанда, интерактивті тәсілдің ерекшеліктерін ескере отырып құрастырылған тапсырмаларды орындау оқушыларға дүниетану пәнінен алған білімдерін өмірде қолдану нәтижесін, жемісін көруге мүмкіндік береді және осы жағдай олардың қоршаған ортаны танып білуге деген қызығушылығын арттырады. Сонымен қатар, оқушылар әрекетін белсендіру, оқу материалдарын, оқыту тәсілдері мен әдістерін жетілдіру сияқты негізгі педагогикалық мәселелерді іске асырады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Н.А.Волгина. Организация, формы и методы проведения учебных занятий и самостоятельной работы: требования, условия, механизмы: Учебно методическое пособие / Под ред. Н.А.Волгина.Ю.Г.Одегова. –М.:Изд-Рос.экон.акад.,2004–136с

2. Рысбаева А.Қ. Білім алушылардың оқу-танымдық іс –әрекеті табыстылығын интерактивті оқыту арқылы қалыптастыру: Оқу-әдістемелік құрал./ Рысбаева А.Қ., Құлмышева Н.А., Исмаилова А.Т.,ТұңғатоваН.Ә. –Алматы,2010– 221б

3. «Дүниетану» пәнін оқу бағдарламасы (12 жылдық білім беру мазмұнының жаңарту аясында) Астана 2014–22б

4. Абдуллина Г. Интерактивті оқыту таным белсенділігінің қазіргі бағыты./ Абдуллина Г // Ұлт тағылымы –2009–№2–36-39б.

5. Әбдіғалиев Қ Осы заманғы педагогикалық технологиялар./ Әбдіғалиев Қ // Қазақстан мектебі. –2001– № 2–13-18б.

6. Әлімов А. Орта мектептің 2-сыныбында интербелсенді әдістемені қолдану. /Әлімов А.ҚосановБ. БазарбековаР. –Алматы –2010 –147б

7. Бағиева Ш.М. Интерактивті әдістер – өмірлік дағдыны қалыптастырудың тетігі / Бағиева Ш.М // Білім – 2007– №6 –57-60б

АКЫНОВА Л.А., БУРХАН О.Б. ПОВЫШЕНИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ПОЗНАНИЯ МИРА ПОСРЕДСТВОМ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ

В статье рассматриваются интерактивные методы, используемые при усвоении учебного предмета «Познание мира». Поскольку интерактивные методы позитивно влияют на развитие познавательных интересов учащихся и

способствуют формированию личности, авторы предлагают стратегию организации усвоения учебного предмета «Познание мира» на основе интерактивных подходов.

Ключевые слова: *интерактивное обучение, уроки познания мира, дискуссии, стратегии, навыки.*

AKYNOVA L.A., BURHAN O.B. USING INTERACTIVE LEARNING METHODSTOIMPROVE THE WORLDKNOWLEDGE LESSON INFORMATIVE INTEREST OFPUPILS

The article deals with an interactive method of teaching in the classroom, «Knowledge of the world» by means of which the personality is formed increases cognitive interest uchashegeosya. During interactive learning, «Knowledge of the world» The proposed strategy and shaping skills.

Keywords: *interactive learning, lesson of knowing the world, discussion, strategy skills.*

ОӘЖ 37.062.5

МАТЕМАТИКА САБАҒЫНДА КРИТЕРИАЛДЫ БАҒАЛАУДЫ ПАЙДАЛАНУ ЖОЛДАРЫ

АСЫЛБАЕВА У.Ж., БОЛГИНБАЕВА А.А., САҒЫМБЕКОВА С.

Оқу үдерісінде критериялды бағалау арқылы оқушының өзін өзі бағалауы мен оқушылардың оқудағы жетістіктері диагностикаланған сабақ жоспары кіріктірілген. Бағалау жүйесі мен критериялды бағалау жүйесіне анықтамалар берілген.

Кілт сөздер: *құзыретті тұлға, бағалау, бағалаудың мәні, бағалау саясаты, оқу үлгерімі, критериялды бағалау, оқу процесі, оқыту.*

Білім берудің қазіргі заман талабы – шығармашылықпен жұмыс жасайтын, бәсекеге қабілетті, құзыретті тұлға тәрбиелеу.

Қазіргі таңда Қазақстанда әлемдік білім беру кеңістігіне кіруге бағытталған жаңа білім беру жүйесі құрылуда. Білім беру парадигмасының орын алмасуы: жаңа мазмұн, өзгеше жағдай, өзгеше қарым-қатынас, өзгеше тәртіп, өзгеше педагогикалық менталитет қалыптасуда. Білім беру мазмұны жаңа ақпарат алмасу, ғылым мен нарық практикасындағы проблеманы шығармашылық түрде білім беру процесінде жеке тұлғаға бағытталған дағдылармен байытылуда. Педагогикалық технологиялар, жалпы білім беру деңгейіне барабар ғылымның рөлі артып келеді.

Жаңа инновациялық технологияларды пайдалану – заман талабы. Оқу процесінің тиімділігін арттырудың бірден-бір жолы– заманауи педагогикалық технологияларды қолдану. Сабақ мақсатына жету үшін

оқушылардың уәждағдыларын. Мұғалімдер оқушылардың үйренгенін үнемі жинақтап отырады, өйткені, оқушылардың оқу үлгерімін тиімді бағалауды түсіну, олардың бұдан былайғы оқуда алға жылжуларының ажырамас бөлігі болып табылады.

Бағалау – бұл оқушылардың үлгерімі жөніндегі мәліметтерді жинақтау және сараптау. Ол оқу үрдісінің түрлі сатысында оқушының білімін, біліктілігін және сезімдерін айқындайды. Бағалау үрдісіне қатысушылардың барлығы бағалау құралдарын, мақсатын, міндетін, объектісін, қағидасын, әдістерін жақсы түсінуі тиіс.

Бағалау – оқыту мен үйретуді жасаушы үрдіс. Бағалау үрдісі оқушылар жетістігі үшін негізгі элемент болады: пәннің мазмұнын түсіну, білім алу, дағдыларды жетілдіру, жауапкершілік пен оқыту қызметіндегі тәсілдерді қалыптастыру. Бағалау оқушының ілгерілеу ақпаратын қамтамасыз етіп қоймай, ынтымақтастықта болуына, өзіндік байланыс жасауына, жоспарлау үшін жағдай жасауға мүмкіндік береді[1,23].

Бағалаудың мәні – бақылау, алынған мәліметтердің интерпретациясы, бұдан арғы іс-әрекеттерді анықтау үшін қолданылуы мүмкін шешімдерді қорытындылау. Ол оқушының жаңа сабақты, тарауды қалай меңгеріп жатқандығын жүйелі түрде бақылап, қадағалап отыру.

Бағалау саясаты – оқу үрдісінің бөлінбес бір бөлігі болып табылады. Оқушы жетістігін нақты бағалау мәселесі – білім беру жүйесіндегі өзекті мәселелердің бірі. Көптеген жылдар бойы оқушы жетістігі басқа оқушы жетістігімен салыстырмалы түрде бағаланып келді. Бұл жағдайда білім алуға деген қызығушылықты жоғарылатуға мүмкіндік жасайтын бағалаудың нақты критерийлері, мұғалім мен оқушы арасындағы кері байланыс болмады [2,10].

Бағалау үдерісін қайта қараудың *өзектілігі* білім берудің қазіргі заманғы стратегиялық міндеттерімен, халықаралық жетістіктер аясында білім деңгейін көтеру қажеттіліктерімен, оқыту нәтижелерінің объективтілігін және мектеп түлектерінің елімізден сырт жерлерде де бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету мақсатында оқушылардың оқу жетістіктерін бағалауға қойылатын бірыңғай талаптарды әзірлеу қажеттіліктерімен анықталады[3,11].

Бағалау жүйесін одан әрі жетілдіру, сондай-ақ көп функционалды ету қажет. Ол оқушыны оқу материалын қаншалықты табысты меңгергенін немесе практикалық дағдыны қалыптастырғанын анықтауға; оқушылардың танымдық қызметтің түрлі салаларындағы табыстылықтың динамикасын көрсетуге мүмкіндік беруі тиіс, оқушылардың өзін-өзі бағалауын ынталандыратын, дамытатын, ықпал ететін механизмнің болу керек, сондай-ақ мұғалім – оқушы, ата-ана – сынып жетекші, әкімшілік – педагогикалық ұжым байланысын қарастыру қажет. Бұл оқу үдерісінің қалыптасуына жүйелі тәсілді, яғни оның тұтастығын қамтамасыз етеді.

Қазіргі таңда білім саласының басты мақсаты құзыретті, жан-жақты дамыған тұлғаны қалыптастырып, дамыту болып табылады. Жас

жеткіншектердің өз оқу үдерісін жоспарлап, іс-әрекеттеріне баға беріп, қиындық тудырған мәселелерді шешу жолдарын табу басты орынға ие. Көп жағдайда көптеген мұғалімдер өз тәжірибелерінде 5 балдық жүйені қолданып келеді. Оқушылардың іс-әрекеті мен білімін тексеретін бұл әдіс объективті түрде оқушының дайындық деңгейін бағалауға мүмкіндік бермейді. Сондықтан оқушылардың оқу жетістіктерін бағалауда жаңаша әдісті қолдану талпынысы жасалынып жатыр. Оқушылардың оқу жетістіктерін бағалауда критериалды бағалау жүйесінің орны ерекше.

Критериалды бағалау жүйесі оқушы мен мұғалім арасындағы байланысты орнатып, оқу үдерісі барысында қателіктерді дұрыстауға мүмкіндік береді, оқушының оқуға деген ішкі уәжін оятып, дамытатын құрал болып табылады.

Критериалды бағалау – нақты анықталған, ұжымдасып жасалған критерийлермен оқушылардың оқудағы жетістіктерін салыстыруға негізделген және оқушылар, ата-аналар мен педагогтар үшін түсінікті, білім мазмұнына және мақсатына сәйкес үдеріс [4].

Егер балаға оның белгілі бір деңгейге жеткендігін айтса, онда бұл оған үздік нәтижеге жету үшін не істеу керектігін түсінуге көмектеспейді; бұл ретте егер баламен бірге оның жұмысында мұндай бағалауға не әкелгенін және бағалау өлшемдерін түсіндіруге талдау жасаса, онда бұл балаға өзінің нәтижесін жақсарту үшін кейін не істеу керектігін түсінуге мүмкіндік береді.

Критериалды бағалау технологиясы оқушы бойындағы үрейленуді басады және мұғалімді «төрешілік» қызметінен босатып, оқушы бойында өзін-өзі бағалау, өз іс-әрекетіне баға беру, жауапкершілік қабілетінің дамуына ықпал етеді.

Критериалды бағалаудың маңыздылығы:

Мұғалім үшін:

- Әрбір оқушының өзгешелігін ескере отыра жеке білім алу траекториясын құру.

Оқушы үшін:

- Берілген бағалау критерийлерін түсіну, қолдану, жұмысын бағалай білуі.

Ата-ана үшін:

- Баланың білім алуындағы өсу деңгейін қадағалауы.

Критериалды бағалау жүйесі бұрынғы бағалауға қарағанда қалыптастырушы және жиынтық бағалаумен ерекшеленеді. Қалыптастырушы бағалау оқытуды, әдістерді және осы мүмкіндіктерді іске асыру түрлерін жақсарту мүмкіндіктерін анықтауға бағытталған болса, жиынтық бағалау мақсатты баға қою және сертификаттау немесе оқытудың алға жылжуын тіркеу үшін оқыту қорытындысын шығару үшін қажет.

Мұндай бағалау кезінде өзінді басқа адаммен салыстыру шарты жоқ, сондықтан критерий түрлері бойынша мүмкіндігінді бағалап, жетістікке жету жолдарын қарастыру қажет.

Қазіргі қоғамның өзекті мәселелерінің бірі – әлеуметтік, экономикалық өзгермелі жағдайларда өмір сүруге дайын болып қана қоймай, сонымен қатар оны жүзеге асыруға, жақсартуға игі ықпал ететін жеке тұлғаны қалыптастыру. Мұндай тұлғаға қойылатын бірінші кезектегі нақты талаптар – шығармашылық, белсенділік, жауаптылық, терең білімділік, кәсіби сауаттылық. Бұл талаптарды жүзеге асыру үшін оқушы білімін бағалауда мүлдем жаңа бағытта жұмыс істеу қажеттілігі туындайды. Осы қажеттілікті шешу жолдарының бірден-бір жолы оқушы білімін критериалды бағалау жүйесі бойынша сараптау. Соның негізінде критериалды бағалау жүйесіне негізделген сабақ жоспарын ұсынамын.

Пәні: «Математика»

Сабақтың тақырыбы: Өрнектер және теңдеулер. Өрнектердегі амалдардың орындалу реті

Сабақтың барысы:

I Ұйымдастыру кезеңі (3 мин)

Сәлемдесу. Оқушыларды түгелдеу.

Психологиялық атмосфераны қалыптастыру.

Оқушыларды шеңберге тұрғызып, 1, 2, 3, 4-ке саналып, 4 топқа бөлу

Өткенді еске түсіру: (5 мин)

1-есеп

$28+23=51$ $70-29=41$ $18+29=47$ $20+29=49$

«Алтын қақпа» танымдық ойыны. (7-мин)

Оқулықпен жұмыс.

1. 69 бен 38-дің айырмасы;
2. 35 пен 30-дың қосындысы;
3. 88 бен 41-дің айырмасы;
4. 49 бен 5 қосындысы;

Жаңа сабақ: (3мин)

Жазбаша қосу және азайту.

$27+36$ $63-27$

Оқушыларды қатыстыра отырып, ауызша түсіндіріледі.

«Мыс қақпа» тапсырмасы: (7 мин)

2-мысал:

$25+37$ $62-37$ $38+39$ $77-39$ $36+48$ $84-36$

Деңгейлік жұмыс (7мин)

«Темір қақпа» тапсырмасы:

Тақтамен жұмыс:

Түсіндіре отырып шығар:

A деңгейі

Ұзындықтары 5 см ,7см, 4 см, 6 см кесінділер сыз.
 В деңгейі
 Ұзындықтары 5см, 4 см, 7 см, 6 см кесінділер сыз, айырмасы 2см болатынын тап.
 С деңгейі
 Ұзындықтары 5см, 4см, 7см, 6см кесінділер сыз, қайсыларының айырмасы 2 см, қайсыларының қосындысы 1 дм 1 см болатынын тап.
 Сергіту сәті (3 мин)
 Ду, ду ду! Дүк, дүк!
 Поезд келеді.
 Бәрі жол береді
 Жүгіріп өтпе
 Тұра-тұр шетте.
 Пойызды өткіз.
 Қол бұлғап қалайық.
 Жол болсын! – деп, біз.
 «Күміс қақпа» тапсырмасы: (5 мин)
 Кесте бойынша есеп құрастыр және оларды шығар. Жәшіктің массасы --
 --- Жәшіктің саны ---- Жалпы массасы 3кг ----- 6 -----
 -----? кг? кг ----- 5 ----- 30кг4кг -----
 -----?----- 28кг5 кг ----- 4 -----
 ----- ? кг
 Қорытынды: Эстафеталық ойын (3 мин)
 «Кім тауға бірінші шығады?»
 Екі таңбалы сандарды қосу және азайту.
 Бағалау. (2 мин)
 Сабақта критериялды бағалау кестесі бойынша оқушылар бірін-бірі бағалайды.

Жоғары ұпай-5; Орта ұпай-3; Төмен ұпай-1					
Оқушының аты-жөні	«Алтын қақпа» тапсырмасы: (Жылдам, әрі дұрыс-5 ұпай; кідіріп есептеу-3 ұпай; жартылай есептеу-1 ұпай)	Деңгейлік жұмыс: «Темір қақпа» тапсырмасы: (Жылдам, әрі дұрыс-5 ұпай; кідіріп есептеу-3 ұпай; жартылай есептеу-1 ұпай)	«Күміс қақпа» тапсырмасы: (Жылдам, әрі дұрыс-5 ұпай; кідіріп есептеу-3 ұпай; жартылай есептеу-1 ұпай)	Өзін-өзі ұстауы (Өзіне сенімді-5 ұпай; қобалжуы-3 ұпай; ұялу, қысылудың болуы-1 ұпай)	Қорытынды
1. Асыл А.	5	5	5	5	20
2. Айтбек Ж	4	5	4	5	18
3. Бағлан Ж	4	3	3	4	14
4. Есенұлы Қ	4	4	4	4	16

Бағалау шкаласы:

«5» - 17 - 20 балл (100%-89%)

«4» - 14 - 16 балл (75%-88%)

«3» - 12 - 13 балл (61%-74%)

«2» - 0 - 11 балл (60%-дан төмен)

Критериалды бағалау жүйесінде ең маңызды нәрсе – оқу үдерісінің өзі, сол арқылы оқушы өзін өзі бағалауды үйреніп, өз білімінің артықшылықтары мен кемшіліктерін көріп, әрі қарай қалай даму керектігін түсінеді, яғни бұл жүйеде оқушының қалай жұмыс жасағаны, қалай ойланғаны бағаланады. Бағалауды өткізу үшін, оқушылардың нені білетіндігін және не істей алатындығын анықтау қажет [5,55].

Оқыту – мұғалімдердің оқушыларға жасаған сыйы емес, бұл құзыреттіліктер білім алу үшін оқушылардың өздері де оқу үдерісіне белсенді қатысуын талап етеді. Мұғалімдер, өз кезегінде, өзінің сабақ беруіне емес, оқушылардың оқу ептілігін дамытуға назар аударуы тиіс. Осы мақсатта мұғалім оқыту ортасын құру керек. Осы орайда оқушылар арасында өзара түсіністік және ұжымдық қарым-қатынасты орнатып, оқушылардың сенімсіздіктерін жойып, мүмкіндіктерін арттыруға жол ашатын бірден бір тәсіл критериалды бағалау болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Международная система оценивания знаний on 28 September 2011 /Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/w/>. 23бет.

2. Логикалық ойлау қабілетін дамыту /Қазақстан мектебі. /Республикалық ғылыми-педагогикалық журнал. – Алматы, 2008, №11. 10-бет.

3. Бешімбаева Қ.Е. //Білім алушының тілдік құзыреттілігін жетілдірудегі критериалды бағалау жүйесі//Алматы-2012. / Әдістемелік нұсқау, / 11-бет.

4. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012-2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспарының орындалуы барысы туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 11 қыркүйекте болған отырысы.

5. Мұғалімге арналған нұсқаулық. // «Оқыту үшін бағалау және оқуды бағалау». // Әдістемелік нұсқау, / ПШО-2014, II- басылым, /55-бет.

АСЫЛБАЕВА У.Ж., БОЛГИНБАЕВА А.А., САГЫМБЕКОВА С. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КРИТЕРИАЛЬНОГО ОЦЕНИВАНИЯ НА УРОКАХМАТЕМАТИКИ

В статье рассматриваются вопросы, связанные с формированием у учащихся навыков самооценки достижений путем критериального оценивания. В современном учебном процессе роль самооценки возрастает, для чего необходима разработка политики критериального оценивания. Специфика критериального обучения показана авторами применительно к урокам математики.

Ключевые слова: компетентная личность, оценивание, результат оценивания, политика оценивания, успеваемость, критериальное оценивание, учебный процесс, обучение.

ASYLBAEVA U.ZH., BOLGINBAEVA A.A., SAGYMBEKOVAC. THE USE CRITERIAL EVALUATION IN THE MATHEMATICAL ESSON

The self-assessment of pupils, educational achievements and the curriculum are closely connected by means of critical evaluation in educational process. Definitions are given to system of an assessment and system of critical evaluation.

Keywords: competent identity, estimation, result of estimation, politician of estimation, progress, criteria estimation, educational process, training.

УДК 37.01:159.9-057.074

ЗНАЧИМОСТЬ КУЛЬТУРЫ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ ШКОЛЬНИКОВ ВПОЛИЭТНИЧЕСКОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

КОЛДАСОВА О.Ш., МҰСАҚҰЛОВ Қ.Т.

В статье определена значимость проблемы формирования межличностных отношений школьников в полиэтнической школе; описаны пути создания полиэтнической образовательной среды на основе учета национального своеобразия культур.

Ключевые слова: культура межличностных отношений, школьники, полиэтническая образовательная среда, полиэтнические школы.

Проблема формирования культуры межличностных отношений (КМЛЮ) подрастающего поколения в полиэтническом пространстве актуальна во все времена. В числе приоритетных образовательных задач XXI века, отражённых в документах ООН, ЮНЕСКО, Совета Европы о глобальных стратегиях развития образования важнейшей функцией школы названа задача – научить людей жить вместе, помочь им преобразовать существующую взаимозависимость государств и этносов в сознательную солидарность. Реализация этой глобальной задачи связана с формированием культуры межличностных отношений народов.

Особенно это важно в этнокультурном многообразии Казахстана, где развитие КМЛЮ помогают этносам учиться жить в мире, строить совместное будущее, проявлять терпимость друг к другу. Не случайно одним из ключевых направлений Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2020 года [1] особое внимание уделяется укреплению

межцивилизационного и межконфессионального диалога, фундаментом которого является межэтническое и межконфессиональное согласие, – достояние нашей страны. Однако это достижение – «не данность, упавшая с небес», оно требует большой планомерной работы, которую, на наш взгляд, необходимо начинать с формирования культуры межличностных отношений школьников в полиэтнической образовательной среде (ПОС), основанной на уважении к представителям разных этносов, их культуре. Ибо в благополучном культурном взаимодействии этносов и культурной жизнедеятельности страны заключается запас прочности нашего государства и фундамент межнационального согласия.

Согласно последним данным, полученным по результатам деятельности Ассамблеи народов Казахстана (АНК), главными задачами которой является: реализация государственной национальной политики; обеспечение общественно-политической стабильности в стране и повышение эффективности взаимодействия государственных и гражданских институтов общества в сфере развития межнациональных отношений, в республике действует более 100 национальных школ, функционирует 170 воскресных школ, где изучаются 23 родных языка. В трех школах национального возрождения работают 29 отделений по изучению 12 родных языков [2]. Совершенно очевидно, что в полиэтнических регионах практически невозможно найти школу с контингентом, состоящим из мононации. Поэтому этносам, для того чтобы научиться жить в мире и в перспективе строить совместное будущее, нужно быть терпимыми друг к другу и развивать культуру межличностных отношений в национальном своеобразии культур полиэтнического региона.

Для того, чтобы дети нового поколения стали носителями КМЛЮ в многонациональном обществе, важна планомерная, систематическая организация безконфликтных межличностных отношений школьников, представителей разных этносов в полиэтнической образовательной среде, потому что именно межличностные отношения являются основой всех существующих отношений.

Отсюда ключевыми задачами педагогических коллективов полиэтнических школ являются: создание полиэтнической образовательной среды; выявление и преодоление в молодежной среде негативных тенденций - проявление ксенофобии, разжигание расовой ненависти, экстремизма и шовинизма. Их реализация требует создания в детских коллективах КМЛЮ на установках уважения, принятия и понимания богатого этнического многообразия культур народов, их обычаев, традиций, национальных и психологических особенностей, что, в целом, будет способствовать росту международного авторитета Республики Казахстан как страны,

обеспечивающей национальное единство народов, укрепления общественного согласия в стране.

В понятие «полиэтническая образовательная среда» мы вкладываем образовательные и этнические смыслы, потому что образовательный процесс формирования КМЛЮ школьников осуществляется в многонациональном коллективе взаимодействующих субъектов этого процесса. И если *образовательная среда* в общепринятом значении есть совокупность специально организованных условий, процессов и социальных взаимодействий, оказывающих обучающее и воспитывающее влияние на личность [3], то в исследовании Д. С. Батарчук полиэтническая образовательная среда представлена как современная реальность, в которой развивается личность, требующая специально организованного целенаправленного психолого-педагогического сопровождения. Оно предполагает создание системы, в которой будут созданы необходимые психолого-педагогические условия для успешного развития поликультурной личности [4].

Данное определение нам импонирует тем, что современной реальностью нашего государства, как отмечено выше, является этническое многообразие, и, естественно, национальное своеобразие культур. Но мы рассматриваем полиэтническую образовательную среду применительно к формированию у школьников культуры межличностных отношений в этой среде.

В коллективной монографии Л.Н. Бережновой, В.И. Богословского, С.О. Филипповой, Т.П. Гуйван и др. [5] сообщается, что полиэтническая образовательная среда обладает свойствами гуманитарной среды и характеризуется особенными признаками, к которым, в частности, отнесены этнокультурное самосохранение групп. Подчеркивается, что полиэтническая образовательная среда должна быть открыта для внешнего взаимодействия, что позволяет ей расширяться в зависимости от образовательных потребностей человека.

Главная цель регуляции КМОЛ школьников в полиэтнической образовательной среде нам видится в формировании у них чувствительности к культурным различиям, уважения к уникальности культуры каждого народа, принятие этих культур. Сюда же отнесём проявление терпимости к необычному поведению субъектов других культур, отсутствие завышенных ожиданий от общения с представителями других культур, готовность реагировать на изменения и гибкость в принятии поведенческих решений в конфликтных ситуациях.

В понятии культура межличностных отношений мы различаем его составляющие - понятия «культура» и «межличностные отношения».

Культура (от лат. cultura - возделывание, уход) в общепризнанном значении рассматривается в двух смыслах – широком и узком. В широком смысле данное понятие подразумевает всё, что создано человечеством в отличие от природы. А в узком смысле – идейное и нравственное состояние общества, определяемое условиями жизни и выражающееся в его бытии, идеологии, воспитании, образовании, науке, искусстве.

Согласно многочисленным научным определениям термина «культура» можно сделать обобщение: культура – есть сущностная характеристика человека, связанная с чисто человеческой способностью целенаправленного преобразования окружающего мира, в ходе которого создается искусственный мир вещей, символов, а также связей и отношений между людьми. Все, что сделано человеком или имеет к нему отношение, является частью культуры [6].

По мнению Р Барт, ни одна культура не существует изолированно. В процессе своей жизнедеятельности она вынуждена постоянно обращаться или к своему прошлому, или к опыту других культур. Это обращение к другим культурам получило название «взаимодействие культур». В этом взаимодействии очевидным фактом является общение культур на разных «языках». Потому каждая культура в процессе своего развития создает различные системы знаков, которые являются своеобразными ее носителями. А создание знаков – сугубо человеческая особенность. Вместе с тем эта способность человека одновременно создает проблему понимания и восприятия чужих культур [7].

Мы полагаем, формирование КМЛО школьников способствует культурному развитию и совершенствованию личности каждого из них. В общении с представителями разных национальных культур школьники должны осознавать, что каждая национальная культура уникальна. И её уникальность, незаменимость и неповторимость требует особенно бережного к ней отношения как и к её носителям. При этом под культурным развитием нами понимается процесс взаимодействия субъектов в полиэтнической образовательной среде, в ходе которого формируется, воспитывается и развивается растущий человек, усваивая поведенческие нормы, нравственные и культурные ценности, накопленные народом в течение тысячелетий.

На рис.1 представлены основные функции культуры:

- *функция накопления и хранения социальных достижений народа:* исторической и народной памяти, материальных носителей культуры, научных знаний, традиций, религиозных ценностей, образцов художественной культуры, нравственных устоев общества;

- *функция трансляции (передачи)* накопленных культурных достижений человечества - материальных и духовных ценностей - новым

поколениям через обучение и воспитание, где каждое поколение не только впитывает в себя культурные достижения и духовно обогащается, но и создаёт их;

- *функция познания и преобразования мира*. Любое творение культуры является преобразованной частью окружающей человека действительности. При создании культурных ценностей и их использовании люди познают многообразие окружающего мира;

- *коммуникативная функция*. Культура, являясь важнейшей частью общественной жизни, помогает представителям разных культур общаться, устанавливать тесные контакты, решать возникающие противоречия и находить общий язык в диалоге культур, с помощью которого сохраняют мир и спокойствие на земле. Поэтому и межличностное общение школьников в полиэтнической среде должно осуществляться в диалоге культур;

- *ценностно-ориентирующая (воспитательная) функция* – подразумевает, что человек становится личностью тогда, когда овладевает системой культурных ценностей, ориентирующих человека в окружающем мире, позволяющих ему осваивать этот мир, строить нормальные отношения с другими людьми. Ибо дружелюбие, уважение к людям других национальностей, их культуре не передаются на генетическом уровне. А в каждом новом поколении их вновь надо воспитывать.

- *эстетическая функция* реализуется в стремлении человека к прекрасному, созданию того, что доставляет ему эстетическое наслаждение. Это касается не только создания произведений искусства, но и желания совершать прекрасные поступки, получающие положительную моральную оценку окружающих. Разумеется, не все созданное человеком получается прекрасным, но в конечном итоге человек стремится к гармонии в отношениях с природой и между собой. Это стремление движет один из самых сильных мотивов личностного культурного развития и формирования культуры межличностных отношений школьников в полиэтнической образовательной среде, развития личностно-ценностных ориентаций.

Исходя из названных основных функций развития личности растущего человека в пространстве культуры, вслед за М.М. Бахтиным [8], называющим человека уникальным миром культуры, вступающим во взаимодействие с другими личностями-культурами, творящими себя в процессе такого взаимодействия и воздействующем на других, можно говорить о значимости и необходимости формирования личности с заданными качествами – культурой межличностных отношений.

Сущностная сторона проблемы формирования межличностных отношений между людьми как основы межчеловеческих взаимопониманий

интересовала философов древнего мира (Конфуций, Эмпедокл, Сократ, Демокрит).

Великому китайскому философу Конфуцию принадлежит постулат о непрерывном движении всех к совершенству, о постоянном усовершенствовании каждого. Он старался передать своим ученикам, прежде всего, знание этических понятий и норм [9].

Рис. 1 Основные функции культуры (по Л.П. Гадзаовой)

Эмпедокл, древнегреческий философ, считал движущими силами форму проявления межлических отношений, рассматривал их вне сознания человека, сводя их к вещественным началам, к материи [10].

Поставленные во главу угла проблемы нравственности известным философом греческой античности Сократом отождествлялись с поведением человека. Самым ценным в человеке он называл умение видеть истину и соответствовать ей своим поведением. Его взгляды намного опережали существовавшую в то время культуру и противоречили общепринятым представлениям об образовании в те времена [11].

Изучая проблему межлических отношений человека в обществе, древнегреческий философ Демокрит, считал, что люди первоначально жили как животные, следуя за своими инстинктами и потребностями. Однако ум, руки и сообразительность помогли им создать общество. Всё злои несчастья, происходящие с человеком, философ объяснял отсутствием необходимых знаний. В их приобретении Демокрит видел путь устранения проблем. Он провозглашал жизнь в обществе в полном согласии людей с природой и между собой. И, чтобы дойти до такого состояния, утверждал философ, людям необходимы обучение и воспитание [12].

О необходимости регуляции культуры межлических отношений в общении между людьми говорилось в трудах выдающихся представителей казахского просвещения в лице Абая Кунанбаева, Чокана Валиханова, Ибрая Алтынсарина, казахской интеллигенции начала XX-века – Ж.Аймауытова, А.Байтурсынова, М.Жумабаева и др. Осознавая важность этой проблемы, названные представители передовой общественной мысли старались решить ее в рамках своего времени по мере своих возможностей.

Таким образом, разрабатываемая нами проблема не новая. Попытки её разрешения в социуме мы наблюдаем с глубокой древности по настоящее время. Однако значимость формирования КМЛО подрастающего поколения в полиэтнической образовательной среде в современных условиях многонационального государства возрастает с каждым днём и не теряет своей актуальности. Дети – это наше будущее. И пока в многонациональных детских коллективах ещё можно наблюдать проявления ксенофобии, неблагоприятных межлических отношений по причинам национальной принадлежности, специфике культуры, языка, обычаев, традиций и др., педагогам нужно особое внимание обращать на усиление культурного развития учащихся. Ибо «культура малого этнического сообщества может быть столь же важна, как и культура великой цивилизации» [13].

Для согласованности действий педагогов, работающих в полиэтнической школе, следует всегда помнить, что эффективность формирования культуры межлических отношений учащихся в

полиэтнической образовательной среде во многом зависит от рациональной организации деятельности взаимодействующих субъектов. В данном случае это воспитатели (учителя) и воспитанники (ученики), где центральной фигурой учебно – воспитательного процесса по формированию КМЛЮ является учащийся, а усвоение культурных ценностей происходит в процессе их личностного открытия.

В задачи педагога полиэтнической школы входит оказание действенной помощи учащимся при попытке разобраться в сложностях большого мира, принятии этнических культурных ценностей и научить их жить в согласии с разными людьми.

ЛИТЕРАТУРА

1. Стратегический план развития Республики Казахстан до 2020 года, утвержденный Указом Президента Республики Казахстан № 922 от 1 февраля 2010 года. [bibliotekar.kz>...kazakhstan...strategicheskii-plan...](http://bibliotekar.kz/kazakhstan/strategicheskii-plan)
2. [assembly.kz/ru 73. 02.11.2015..http://tengrinews.kz/kazakhstan_news/2015-god-obyuyavlen-godom-assamblei-naroda-kazahstana-261312/](http://assembly.kz/ru/73/02.11.2015..http://tengrinews.kz/kazakhstan_news/2015-god-obyuyavlen-godom-assamblei-naroda-kazahstana-261312/)
3. Терминологический словарь современного педагога // school-city.by/index.php?option..
4. Батарчук Д.С. Психолого-педагогическое сопровождение развития поликультурной личности в условиях полиэтнической образовательной среды. Вестник Томского государственного педагогического университета, № 12, 2010, с.149-153.
5. Гуманитарная Технология в полиэтнической образовательной среде: предупреждение культурной депривации /Под. Ред. Л.Н. Бережновой и В.И. Богословского. Санкт Петербург, 2007.
6. Марченко Ю.Г., Мамай И.И. Основы культурологии: учебное пособие. – Новосибирск: СГГА, 2005. – с.18.
7. Барт Р. Культурология. – М.: Рослэн, 2007.
8. Бахтин М.М. К методологии гуманитарных наук // Эстетика словесного творчества. – М., 1979. С. 46.
9. Мансурова А. Мудрая этика Конфуция. // Мысль, №11, 2007. – с.40
10. Эмпедокл. // Материалисты Древней Греции. – Москва, 1955. – 311 с.
11. Нерсисянц В.С. Сократ. - Москва: Наука, 1980.-152с.
12. Демокрит. // Материалисты Древней Греции. – Москва, 1955. – 311 с.
13. Гадзаова Л.П. Формирование иноязычной культуры студентов как процесс их личностного открытия // Высшее образование сегодня. – Москва. – 2008. – № 8. – С.79-83

ҚОЛДАСОВА О.Ш., МҰСАҚҰЛОВ Қ.Т. КӨПЭТНИКАЛЫ БІЛІМ БЕРУ ОРТАСЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӨЗАРА ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫНДАҒЫ МӘДЕНИЕТТІҢ МАҢЫЗЫ

Көпұлтты оқушылардың тұлғааралық қарым-қатынастарын қалыптастырудың проблемалары мен мәдениеттерін білім беру ортасында маңыздылығын қарастыру.

Кілт сөздер: мәдени тұлғааралық қатынастары, оқушылар, көпэтникалы білім беру орта, көпэтникалы мектеп.

KOLDASOVA O. S., MUSAKULOV K.T. THE IMPORTANCE OF CULTURE OF THE INTERPERSONAL RELATIONS OF SCHOOL STUDENTS IN THE MULTIETHNIC EDUCATIONAL ENVIRONMENT

We consider the importance of the problem of formation of interpersonal relations in a multi-ethnic school students and the formation of a multiethnic educational environment in the national similarities of cultures.

Keywords: culture of the interpersonal relations, school students, multiethnic educational environment, multiethnic schools.

БІЗДІҢ АВТОРЛАР

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ

Каракулов К.Ж. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Арнайы педагогика» кафедрасының профессоры, п. ф. д.;

Орынбасар Ж.Д. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институтының студенті.

Сахитжанова З.О. – Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің «Ағылшын филологиясы» кафедрасының аға оқытушысы, ф.ғ.к.;

Нахипова А. – Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің магистранты.

Тайтелиев Ч. А. – И.Арабаева атындағы Қырғыз мемлекеттік университетінің ізденушісі, «Эл ағартуу» атты ғылыми-педагогикалық және әдістемелік журналдың бас редакторы.

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ ЖӘНЕ МАТЕМАТИКА

Алтынбеков Ш.А. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Физика-математика» кафедрасының доценті, ф-м.ғ.к.;

Құрмыш Е.Қ. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Физика-математика» кафедрасының доценті, ф-м.ғ.к.;

Джаманкараева М.А. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Физика-математика» кафедрасының аға оқытушысы, ф-м.ғ.к.

Мәдібекова Ф.М. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Химия» кафедрасының меңгерушісі, х.ғ.к., доцент;

Мүтәлиева Б.Ж. – М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінің доцент м.а., х.ғ.к.;

Ибрагимова Ж.Н. – Химия-биологиялық бағыттағы Назарбаев Зияткерлік мектебінің мұғалімі, Шымкент қ.

Дайырбеков С.С. – «Сырдария» университетінің ректоры, п.ғ.к., доцент;

Адылбекова Э.Т. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты, «Информатика» кафедрасының аға оқытушы, п.ғ.к.;

Биманова Ж. Қ. – «Сырдария» университетінің магистранты, ОҚО.

Сарсембаева М.У. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институтының «Биология» кафедрасының доценті, б.ғ.к.;

Өзібек А. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институтының студенті.

Сарсенбиева Н.Ф. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Информатика» кафедрасының доценті, э.ғ.к.;

Раманкулов А. – «Сырдария» университетінің магистранты, ОҚО.

ТАРИХ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ ПӘНДЕР. ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКА

Бегдаулетова Қ.Д. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Қоғамдық пәндер» кафедрасының доценті, филос.ғ.к.;

Мулдашева А.М. – Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, магистр-оқытушы.

Бердыбекова А.Л. – Аймақтық әлеуметтік-инновациялық университетінің доценті, э.ғ.к.;

Тойынбетова М.Б. – Аймақтық әлеуметтік-инновациялық университетінің магистр-аға оқытушысы.

Марина Ғ.А. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Қазақстан және әлем тарихы» кафедрасының аға оқытушысы.

Сеитова Р.М. – М.Сапарбаев атындағы Оңтүстік-Қазақстан Гуманитарлық институтының «Экономика және құқық» кафедрасының доценті, з.ғ.к.

Утаров К.А. – М.Сапарбаев атындағы Оңтүстік-Қазақстан Гуманитарлық институтының «Экономика және құқық» кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.к.

ТІЛ БІЛІМІ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТАНУ

Алтынбеков Қ.С. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Қазақ және әлем әдебиеті» кафедрасының аға оқытушысы, ф.ғ.к.;

Торахматова З.Б. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институтының студенті.

Латышев О.Ю. – Халықаралық жаратылыстану академиясының құрметті докторы, Ресей ғылымы мен біліміне еңбегі сіңген қайраткері, Ресей жаратылыстану академиясының профессоры, ғылымдардың құрметті докторы (ScDh.c.), философия докторы (PhD).

Маханова Г.Б. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Қазақ және әлем әдебиеті» кафедрасының доценті, ф.ғ.к.

Мезенцева Е.С. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Тіл білімі» кафедрасының доценті, ф.ғ.к.;

Халмуратов М.Ж. – №87 жалпы орта мектебінің орыс тілі және әдебиеті пәнінің мұғалімі, Шымкент қ.

Стычева О.А. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Қазақ және әлем әдебиеті» кафедрасының доценті, п.ғ.к.

БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІ. МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ СПОРТ

Ахметов Т.Р. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Дене тәрбиесі мен бастапқы әскери дайындық» кафедрасының аға оқытушы;

Джұманов С.Т. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институтының студенті;

Мамбетов М.Қ. – М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінің доцент м.а., п.ғ.к.

ЖАС ҒАЛЫМДАР ІЗДЕНІСІ

Аманов А.А. – Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің магистранты;

Тұрлыбеков Б.Д. – Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті «Ағылшын филологиясы» кафедрасының аға оқытушы, ә.ғ.к.

Атаханов А.С. –Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің магистранты;

Тұрлыбеков Б.Д. –Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті «Ағылшын филологиясы» кафедрасының аға оқытушы, ә.ғ.к.

Джанзакова З.Д. –Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің магистранты;

Тұрлыбеков Б.Д. – Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті «Ағылшын филологиясы» кафедрасының аға оқытушы, ә.ғ.к.

Джолдибаева А.Н. – Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің магистранты;

Сахитжанова З.О. – Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің «Ағылшын филологиясы» кафедрасының доценті, ф.ғ.к.

Жақсылық Ә.Т. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институтының студенті;

Алтынбеков Қ.С. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Қазақ және әлем әдебиеті» кафедрасының аға оқытушысы, ф.ғ.к.

Жақсылықова Н.Д. – Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің магистранты;

Нұрахметов Е.Н. –Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті «Ағылшын филологиясы» кафедрасы профессоры, ф.ғ.д.

Мирзахметова М.Э. – Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің магистранты;

Айтбаева Н.К. – Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті «Ағылшын филологиясы» кафедрасының доценті, ф.ғ.к.

Сандыбаева А.Б. – Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің магистранты;

Оразбаев К.Б. – Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті «Ағылшын филологиясы» кафедрасының доценті, ф.ғ.к.

Саидвалиева Д. – Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің магистранты;

Нурахметов Е.Н. – Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті «Ағылшын филологиясы» кафедрасының профессоры, ф.ғ.д.

ОРТА МЕКТЕПТЕГІ ОҚЫТУ МЕН ТӘРБИЕ ӘДІСТЕМЕСІ

Ақынова Л.А. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Бастауышта оқыту әдістемесі» кафедрасының аға оқытушысы, б.ғ.к.;

Бурхан О.Б. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институтының студенті.

Асылбаева У.Ж. – М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінің аға оқытушысы;

Болгинбаева А.А. – М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінің студенті;

Сағымбекова С. – М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінің студенті.

Қолдасова О.Ш. – №20 Сәкен Сейфуллин атындағы мектеп-гимназиясының директоры, Сайрам ауданы, ОҚО;

Мұсақұлов Қ. Т. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Кәсіптік оқыту және бейнелеу өнері» кафедрасының аға оқытушысы, п.ғ.к.

НАШИ АВТОРЫ

ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ

Каракулов К.Ж. – профессор кафедры «Специальная педагогика» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, д.п.н.;

Орынбасар Ж.Д. – студент Южно-Казахстанского государственного педагогического института.

Сахитжанова З.О. – старший преподаватель кафедры «Английской филологии» Международного казахско-турецкого университета им Х.А.Ясави, к.ф.н.;

Нахипова А. – магистрант Международного казахско-турецкого университета им Х.А.Ясави.

Тайтелиев Ч. А. – соискатель Кыргызского государственного университета имени И.Арабаева, главный редактор научно-педагогического и методического журнала «Эл агартуу».

ЕСТЕСТВОНАУЧНЫЕ ДИСЦИПЛИНЫ И МАТЕМАТИКА

Алтынбеков Ш.А. – доцент кафедры «Физика и математика» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.ф.-м.н.;

Курмыш Е.К. – доцент кафедры «Физика и математика» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.ф.-м.н.;

Джаманкараева М.А. – старший преподаватель кафедры «Физика-математика» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.ф.-м.н.

Мадыебекова Г.М. – заведующая кафедрой «Химия» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.х.н., доцент.;

Муталиева Б.Ж. – и.о. доцент Южно-Казахстанского государственного университета им. М.О.Ауезова, к.х.н.;

Ибрагимова Ж.Н. – учитель Назарбаевинтеллектуальных школ химико-биологического направления, г.Шымкент.

Дайырбеков С.С. – ректор университета «Сырдария», к.п.н., доцент;

Адылбекова Э.Т. – старший преподаватель кафедры «Информатика» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.п.н.;

Биманова Ж. Қ. – магистрант университета «Сырдария», ЮКО.

Сарсембаева М.У. – доцент кафедры «Биология» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.б.н.;

Озибек А. – студент Южно-Казахстанского государственного педагогического института.

Сарсенбиева Н.Ф. – доцент кафедры «Информатика» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.э.н.;

Раманкулов А. – магистрант университета «Сырдария», ЮКО.

ИСТОРИЯ И ОБЩЕСТВЕННЫЕ ДИСЦИПЛИНЫ. ПРАВО И ЭКОНОМИКА

Бегдаулетова К.Д. – доцент кафедры «Общественные дисциплины» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.филос.н.;

Мулдашева А.М. – магистр преподаватель Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева.

Бердыбекова А.Л. – доцент Регионального социально-инновационного университета, к.э.н.;

Тойынбетова М.Б. – старший преподаватель-магистр Регионального социально-инновационного университета.

Марина Г.А. – старший преподаватель кафедры «Истории Казахстана и мировой истории» Южно-Казахстанского государственного педагогического института.

Сеитова Р.М. – доцент кафедры «Экономики и права» Южно-Казахстанский Гуманитарный институт им. М.Сапарбаева, к.ю.н.;

Утаров К.А. – старший преподаватель кафедры «Экономики и права» Южно-Казахстанский Гуманитарный институт им. М.Сапарбаева, к.ю.н.

ЯЗЫКОЗНАНИЕ И ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Алтынбеков К.С. – старший преподаватель кафедры «Казахская и мировая литература» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.ф.н.;

Торахматова З.Б. – студент Южно-Казахстанского государственного педагогического института.

Латышев О.Ю. – почётный доктор Международной академии естествознания, заслуженный деятель науки и образования России, профессор РАЕ, почётный доктор наук России (ScD h.c.), доктор философии (PhD)

Маханова Г.Б. – доцент кафедры «Казахская и мировая литература» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.ф.н.

Мезенцева Е.С. – доцент кафедры «Языкознание» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.ф.н.;

Халмуратов М.Ж. – учитель русского языка и литературы общей средней школы № 87 г. Шымкент.

Стычева О.А. – доцент кафедры «Казахская и мировая литература» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.п.н.

ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЕ ИСКУССТВО. КУЛЬТУРА И СПОРТ

Ахметов Т.Р.– старший преподаватель кафедры «Начальная военная подготовка и физкультура» Южно-Казахстанского государственного педагогического института;

Джуманов С.Т.– студент Южно-Казахстанского государственного педагогического института;

Мамбетов М.К. – и.о. доцент Южно-Казахстанского государственного университета имени М.О.Ауезова, к.п.н.

ПОИСКИ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ

Аманов А.А. – магистрант Международного казахско-турецкого университета имени Х.А.Ясави;

Турлыбеков Б.Д. –старший преподаватель кафедры «Английской филологии» Международного казахско-турецкого университета имени Х.А.Ясави, к.с.н.

Атаханов А.С.– магистрант Международного казахско-турецкого университета имени Х.А.Ясави;

Турлыбеков Б.Д. –старший преподаватель кафедры «Английской филологии» Международного казахско-турецкого университета имени Х.А.Ясави, к.с.н.

Джанзакова З.Д.–магистрант Международного казахско-турецкого университета имени Х.А.Ясави;

Турлыбеков Б.Д. – старший преподаватель кафедры «Английской филологии» Международного казахско-турецкого университета имени Х.А.Ясави, к.с.н.

Джолдибаева А.Н.– магистрант Международного казахско-турецкого университета имени Х.А.Ясави;

Сахитжанова З.О.– доцент кафедры «Английской филологии», Международного казахско-турецкого университета имени Х.А.Ясави, к.ф.н.

Жаксылык А.Т.– студент Южно-Казахстанского государственного педагогического института;

Алтынбеков К.С. –старший преподаватель кафедры «Казахская и мировая литература» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.ф.н.

Жаксылыкова Н.Д. – магистрант Международного казахско-турецкого университета имени Х.А.Ясави;

Нурахметов Е.Н. –профессор кафедры «Английской филологии», Международного казахско-турецкого университета имени Х.А.Ясави, д.ф.н.

Мирзахметова М.Э. – магистрант Международного казахско-турецкого университета имени Х.А.Ясави;

Айтбаева Н.К. – доцент кафедры «Английской филологии» Международного казахско-турецкого университета имени Х.А.Ясави, к.ф.н.

Сандибаева А.Б.– магистрант Международного казахско-турецкого университета имени Х.А.Ясави;

Уразбаев К.Б. –доценткафедры «Английской филологии» Международного казахско-турецкого университета имени Х.А.Ясави, к.ф.н.

Саидвалиева Д.– магистрант Международного казахско-турецкого университета имени Х.А.Ясави;

Нурахметов Е.Н. –профессор кафедры «Английской филологии», Международного казахско-турецкого университета имени Х.А.Ясави, д.ф.н.

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ И ПРОБЛЕМЫ ВОСПИТАНИЯ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СРЕДНИХ ШКОЛАХ

Акынова Л.А. – старший преподаватель кафедры «Методика преподавания в начальной школе» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.б.н.;

Бурхан О.Б.– студент Южно-Казахстанского государственного педагогического института.

Асылбаева У.Ж. – старший преподаватель Южно-Казахстанского государственного университета имени М.О.Ауезова;

Болгинбаева А.А. – студент Южно-Казахстанского государственного университета имени М.О.Ауезова;

Сагымбекова С. – студент Южно-Казахстанского государственного университета имени М.О.Ауезова.

Колдасова О.Ш. –директор школы-гимназии № 20 имени С.Сейфулина, Сайрамский район, ЮКО;

Мусакулов К.Т. – старший преподаватель кафедры «Профессиональное обучение и изобразительное искусство» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.п.н.

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ – CONTENTS

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ

<i>Аяшев О.</i> Алғы сөз.....	3
<i>Каракулов К. Ж., Орынбасар Ж.Д.</i> Развитие личностных и профессиональных качеств студента в процессе чтения вузовских лекций.....	5
<i>Сахитжанова З.О., Нахипова А.</i> Шет тілін оқыту барысында интерактивті оқыту әдісін қолдану мәселелері.....	12
<i>Тайтелиев Ч.А.</i> Роль, место и значение научно-педагогических журналов в системе образования страны (<i>на примере журнала «Эл ағартуу»</i>)....	22

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ ЖӘНЕ МАТЕМАТИКА

<i>Алтынбеков Ш., Курмыш Е.К., Джаманкараева М.А.</i> Уплотнение слоя неоднородного грунта при нелинейных краевых условиях.....	29
<i>Madybekova G.M., Mutaliyeva V.Zh., Ibragimova Zh.N.</i> Study of enzymatic activity of metabolic complex of bacillus subtilis for development of enzyme preparations.....	36
<i>Дайырбеков С.С., Адылбекова Э.Т., Биманова Ж. Қ.</i> Қазіргі жағдайда орта мектептерде информатиканы оқытудың мазмұны.....	41
<i>Сарсембаева М.У., Өзібек А.Ф.</i> Қазақстанның оңтүстік аймағында күздік бидайдың сорттарына ақ ұнтақ ауруының тигізетін әсерін анықтау.....	49
<i>Сарсенбиева Н.Ф., Раманкулов А.</i> Болашақ информатик мұғалімдерді бейіндік оқыту жүйесіне кәсіби даярлау.....	55

ТАРИХ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ ПӘНДЕР. ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКА

<i>Бегдаuletova Қ.Д., Мулдашева А.М.</i> 1970-1990 жылдардағы тіл мәселесінің білім беру саласындағы жағдайы.....	60
<i>Бердыбекова А.Л., Тойынбетова М.Б.</i> Новые импульсы казахстанско-китайского сотрудничества в условиях глобального экономического кризиса.....	64
<i>Марина Г.А.</i> Традиции и новаторство в истории.....	73
<i>Сеитова Р.М., Утаров К.А.</i> О понятии экологической культуры в законодательстве Республики Казахстан	81

ТІЛ БІЛІМІ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТАНУ

<i>Алтынбеков Қ.С., Торахматова З.Б.</i> Ахмет Йүгінекидің «Ақиқат сыйы» туындысының танылу жолы, зерттелуі.....	86
<i>Латышев О. Ю.</i> Литературоведческие методы исследования творчества М. Ю. Лермонтова.....	94
<i>Маханова Г.Б.</i> Восточные мотивы в творчестве Анны Ахматовой.....	100
<i>Мезенцева Е.С., Халмуратов М.Ж.</i> К вопросу о стилистическом использовании фразеологических единиц в публицистических текстах.....	109
<i>Стычева О.А.</i> Интегративные подходы к подготовке филологов.....	113

БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІ. МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ СПОРТ

<i>Ахметов Т.Р., Джұманов С.Т., Мамбетов М.Қ.</i> Спорт түрлерінде оқушылардың дене қасиеттерін жетілдіру.....	120
--	-----

ЖАС ҒАЛЫМДАР ІЗДЕНІСІ

<i>Атапов А.А., Тұрлыбеков В.Д.</i> Emoticon as paralinguistic tool in communication.....	128
<i>Атаханов А.С., Тұрлыбеков Б.Д.</i> Использование интернет-технологий в формировании информационно-коммуникативной компетенции.....	134
<i>Джанзакова З.Д., Тұрлыбеков Б.Д.</i> Қазақ және ағылшын тілдеріндегі антропонимдердің «жағымды» мазмұндағы концептілері.....	140
<i>Joldibayeva A.N., Sakhitjanova Z.O.</i> An analysis of how a virtual learning environment reflects on education system and its possible roles for ict.....	146
<i>Жақсылық Ә.Т., Алтынбеков Қ.С.</i> Қазақ халқының үйлену ғұрып фольклоры	151
<i>Zhaksylykova D.N., Nurahmetov E.</i> Ways of improving spoken english through songs.....	162
<i>Мирзахметова М.Э., Айтбаева Н.К.</i> Андерсен ертегілері мен қазақ ертегілерінің сюжеттік типологиясы.....	169
<i>Sandibayeva A.B., Urazbaev K.B.</i> Nomination in modern english anthroponymic word-formation.....	176
<i>Saidvaliyeva M.D., Nurahmetov E.N.</i> Treating grammar errors using didactic games at english lesson.....	181

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН ОРТА МЕКТЕПТЕРДЕГІ ОҚЫТУ ЖӘНЕ ТӘРБИЕ ӘДІСТЕМЕЛЕРІ

<i>Ақынова Л.А., Бурхан О.Б.</i> Дүниетану сабағында оқытудың интербелсенді әдістерін қолдану арқылы оқушылардың танымдық қызығушылығын арттыру.....	188
<i>Асылбаева У.Ж., Болгинбаева А.А., Сағымбекова С.</i> Математика сабағында критериалды бағалауды пайдалану жолдары.....	195
<i>Колдасова О.Ш., Мусакулов К.Т.</i> Значимость культуры межличностных отношений школьников в полиэтнической образовательной среде.....	201
БІЗДІҢ АВТОРЛАР	210
НАШИ АВТОРЫ	214

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТТІК ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
ИНСТИТУТЫНЫҢ

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА

№1 (07)

Басуға 29.03.2016 жылы қол қойылды. Қаріп түрі «Times New Roman»
Көлемі 13,75 шартты баспа табақ. Таралымы 300 дана. Оңтүстік Қазақстан
мемлекеттік педагогикалық институтының шағын баспаханасында басылды.
Тапсырыс №105. Шымкент қаласы, Ғ.Іляев көшесі, 16